

ANNOTATIONES D. ERASMI ROTERODAMI IN EPISTOLAS
PAULI APOSTOLI, DILIGENTER RECOGNITAS AB EODEM,
PRIMUM AD GRÆCAM VERITATEM, DEINDE AD VETV-
STISSIMORVM EXEMPLARIVM LATINORVM FIDEM,
POSTREMO AD PROBATISSIMORVM AVTO-
RVM CITATIONES SIMVL ET INTERPRE-
TATIONES.

PAVLVS.) Sunt qui putent Saulo commutatum fuisse uocabu-
lum a conuersione, Sunt rursus qui putent illum fuisse bino-
minem, id quod mea sententia uero propius est. Quanquam ar-
bitror Paulo primum Hebræo nomen hebraicum inditum Saul,
nam hoc nomine compellat illum Christus in uia. Σαούλ σαούλ τί
με διώκεις; i. Saul Saul, quid me persequeris: Deinde quoniã Ae-
gyptus Cilicia, & huic finitima Syria pars propter Alexãdri ma-
gni imperium, & postea Rhomanam administrationem, iam fe-
re græco sermone utebatur, hebraicam uocem, in græcam formam fuisse deflexam, &
Græci nullum habeant uocabulum in λ, aut in μ, desinens, atq; ita ex Saul factum esse
Saulum, quemadmodum & hodie ex Adam faciunt Adamum, ex Abraham Abrahā-
mum, ex Ioseph Iosephū. Deniq; quoniã Pauli nomen iuxta Græcis ac Rhomanis erat
familiarē, e Saulo rursus factum esse Paulum, ut uocabulum etiam lubentius agnosce-
rēt, quorum se doctorē profitebatur, & hic quoq; omnia fieret omnibus. Ipse certe hoc
nomine perpetuo est usus in scriptis suis. Verum hisce de rebus accuratius disputamus
in cōmentarijs, quos olim in Paulū institutos, breui absoluemus, aspirante fauore Chri-
sti. Nunc quod ad hoc institutum pertinet, illud admonuisse satis est, Saul ΗΙΣΨ He-
bræis sonare petitū, passiuum a ΗΙΨ quod ascitus fuerit ad munus apostolicum. Am-
brosius indicat Saulum dici tentationem seu inquietudinem. Addunt alias item inter-
pretatiōes, nescio quas in nominibus hebraicis, quæ uocum allusionem modo tenuem
habent, quas quoniã non est huius instituti, non anxie discutiam. Cæterum Græcis
σαύλ, ὁ, ὦ duntaxat abiecta, cōmotionē ac tumultū sonat, proprie maris ac fluctuum σα-
λα. Paulus autem græcis sonat quietum, a uerbo παύομαι, unde & παύλαμ, quietem
appellant. Rhomanis pusillum sonat. Hæc obiter admonui, quo facilius intelligantur
ea, quæ sancti interpretes de nominum ratione uel attingunt, uel alludunt in suis cō-
mentarijs. Vocatus apostolus.) κλητὸς ἀπόστολος.) Vocatus hoc loco nō est participiū
dictus aut nominatus, quemadmodum nunc uulgo quidam modestiæ causa scribūt, uo-
catus episcopus, significantes non tā modeste, q̄ uere, se magis nomine q̄ re episcopus
esse. Verum nomē est substantiuum, uelut apostolus, κλητὸν non κληθεὶς aut κλημενός.
Quemadmodum & paulo inferius, Vocati Iesu Christi, κλητῶν. Et subinde κλητῶν ἁγίων, i. s.
uocatis sanctis. Est autem uocati nomen absolutum, quemadmodum olim apud Rho-
manos euocati dicebantur, qui uelut amici ad bellum accersebantur, & hodie quoq; nō
nulli uocantur electi, qui proximi sunt senatoriæ dignitati. Valet autem ferme perinde,
quali dicas, uocaticius apostolus, siue uocatione apostolus, & uocatione sanctis. Statim
m m 3 enim in

Paulus,
Saulus,

Vocatus
ΚΛΗΤΟΣ

uocatus
apostolus
electus
uocatus
Vocatus ad apostolatus

enim in ipso exordio suum agit negocium, & conciliat sibi fidem & auctoritatem. Primū cū ipso noīe prae se fert nouatum uitae genus. Deinde cum seruū se uocat, indicat se nō suum negocium agere. Ad hanc cum addit, Iesu Christi, excludit Mosen, qui sic insederat animis Iudaeorum, ut periculum esset, ne gentilitas etiam in seruitutem Mosaicae legis abduceretur. Et plane futurū erat, nisi Paulus acerrime manibus, pedibusq; restitisset, ut per hunc athletam euangeliū Christi, ueluti renatū uideri possit. Post hanc adijcit apostolus, q̄ significat legatū, siue ab alio missum, & quoniam id temporis erant multi pleudapostoli, qui sese famae questusue gratia in hoc munus ingerebant, adiecit κλητός, uocatus, quod geminā habet sententiā. Siue, q̄ ad hoc munus fuerit ab ipso Christo uocatus, hoc est accersitus, nec sibi uindictam apostolicam functionē, imo nec ab homine susceperit hoc muneris, sed ab ipso Christo. Siue, q̄ hoc uerbo meritū excludat & opera legis & euangelij gratiam asserat, quae datur omnibus, non e Mosaicae legis carminis, quibus fidebant Iudaei, non ex humana sapientia, cui nitentur Graeci, sed ex uocatione numinis. Nam id potissimū agit in hac epistola Diuus Paulus, ut utriusq; detrahat supercilium, & Iudaeis adimat Mosaicae legis fiduciā, & Graecis philosophiae praesidiū, & utroq; ex aequo coniungat in Christo. Habent apostoli sua quaedam peculiaria, gratiam, uocationē, electionē, praescientiam, destinationem, ac praedestinationē, quae ferme semper legis fiduciae opponunt, quod inde tum praecipuū periculum imminere uideretur. Quamq; haud inficias iuerim, hanc uocem κλητός aliquoties sic usurpari, ut non multum ablit a natura participij. Velut apud Matthaeum, Multi sunt uocati, pauci uero electi. εκλεκτοι legitur, & κλητοι.

Segregatus in euangeliū dei,) ἀφορισμῶν. Mira epitali cōmendat suū officiū, q̄ nō solum uocatus fuerit ad apostolici muneris functionē, uerum etiā sepositus sit & separatus, in munus euangelij praedicandi. Est enim ἀφορίζω non solum separare, uerum etiam iudicio seponere ac secernere. Vnde medici ἀφορισμοὺς uocāt, leges absolute breuiterq; pronunciatas, quemadmodum uocantur & sapientum ἀποφθέγματα. Neq; simplicem ἐμφασιν habet haec dictio. Primū enim deprecatur inconstantiae crimen, quod a Mosaica lege desiscere uideretur. Vocatus, inquit, & segregatus, uelut eximium quoddā & electum organū, ipso testante Christo. Vas electionis est mihi, ut portet nomen meū coram gentibus. Deinde allusit, ad factionem suam, quam sequebatur in iudaismo. Cum enim Iudaeorum populus, quanquam eandem legem amplecteretur, in uarias sectas esset diuisus. Samaritanos, Essenos, Nazarenos, Sadducæos, Herodianos, Pharisæos Paulus pharisæicae haereseos erat, qui sic appellatur ab hebraea uoce, pharisei quod ob insignem uitae sanctimoniam, & excellentem doctrinā semoti separatim; a uulgo uideri uellent. Cœpit igitur esse Paulus in euangelio, qd fuerat in iudaismo, sed alio pacto. Illic supercilij titulus erat, hic mire separatus erat, a Mose ad Christum, a litera ad spiritum, a fiducia operum ad gratiam.

Qui factus est ei) τῷ γεννηθέντι. Laurentius Valla mauult genitus aut natus, q̄ factus, cuius equidem sententiam in praesentia nec probo, nec improbo. Certe genitus esset, si scriptum fuisset γεννηθείς. Caterum pronomē ei, quod additū in Latinorum codicibus, in nullis Graecorum inuenitur, sed quoniam subabsurdus sermo uidebatur, si dixisset, q̄ factus est ex semine dauid, explicandi causa adiecit, ei. Quamq; huius pronominis additamentum adeo nihil facit ad sensum, ut officiat quoq;. Nec enim hoc agit Paulus, ut appareat, cui natus sit Christus, uerum ut liqueat eum a quo segregatus fuerit in preconium euangelij, fuisse deum uerum, & eundem item uerum hominem, ex eo quod natus esset ex semine Dauid secundum carnem. Deum ex hoc, q̄ uirtus eius diuina declarata sit, per spiritum sanctificationis & resurrectionem a mortuis. Quod si quid ad rē pertinuisset definire, cui natus aut factus esset, nobis natus erat, potius q̄ patri quorum negocium agebatur. Quod si cui non satis arridet uerbum illud natus, & mauult id qd̄

habet

Vocatus

Aphorismus.
Aphorisma.

Habet uulgata editio, factus. Equidem non admodum refragabor, modo intelligat hoc loco factum dici, pro eo quod est esse coepisse. Quod genus est & illud, Qui post me uenit, ante me factus est. Hoc est, Qui me sequebatur, coepit esse prior, & praecessit me, quod admodum in euangelicis annotationibus indicauimus. Is enim qui nunc coepit esse deus, homo tamen esse coepit.

Qui praedestinatus est.) Magno consensu graeci codices habent, $\delta\epsilon\iota\sigma\tau\epsilon\lambda\epsilon\iota\sigma\tau\epsilon\lambda\epsilon\iota\sigma$. i. Qui finitus seu definitus erat, hoc est iuxta Graecorum scholiorum interpretationem, certo pronuntiatus, demonstratus, ac declaratus. Atque ita legendum esse, nominatim etiam admonet Origenes, enarrans hunc locum, in quo tamen illud obiter succurrit admirari, quomodo Origenes eo in loco citet exemplaria Latinorum, in quorum plerisque fatetur praedestinatus haberi praedestinatus. Nisi forte interpres aliquid addidit de suo, Aut Origenes quo studio peruestigat Hebraeorum fontes, non contentus tot additionibus, eodem latinis quoque codices lustrauit. Dictu mirum est quod se torqueat hoc loco Diuus Thomas Aquinas, uir alioqui non suo tantum saeculo magnus. Nam meo quidem animo, nullus est recentium Theologorum, cui par sit diligentia, cui sanius ingenium, cui solidior eruditio, planeque dignus erat, cui linguarum quoque peritia, reliquaque bonarum literarum supellex contingeret, qui ijs quae per eam tempestatem dabantur, tam dextre sit usus. Quare si magni scriptores nonnunc haesitant in Paulinis epistolis, id partim imputandum est sermonis ac sensuum obscuritati, partim infelicitati temporum, quibus bonae litterae pene funditus interierant. Vir igitur uigilans & ingeniosus omnem hoc loco mouet lapidem, ac ceu Proteus quispiam semper in omnia uertit, si qua possit elabi, nunc lectione Origenicam sequens, nunc ad nostram se recipiens, Et nunc interpretatur destinare, promittere, nunc ordinare. Rursum praedestinare nunc praescire, nunc aliud quiddam esse uult, ac uarias inducit destinationis ac praedestinationis relationes. Atque Origenes quidem expedite definit praedestinationem ac destinationem, ita pronuncians, destinari eum, qui iam est, praedestinari qui nondum sit. Vnde notat Diuus Hieronymus enarrans primum caput epistolae ad Ephesios, ex huius opinione sententia, Paulum his uerbis $\pi\sigma\sigma\sigma\sigma\sigma\sigma\sigma\sigma$ non uti nisi cum de nobis loquitur, ac palam admonet hoc loco de filio dictum esse, $\delta\epsilon\iota\sigma\tau\epsilon\lambda\epsilon\iota\sigma$, non $\pi\sigma\sigma\sigma\sigma\sigma\sigma\sigma\sigma$. i. destinati, non praedestinati. Atqui si hoc nos offendit, quod praedestinari ob additam anteceSSIONIS praepositionem, referatur ad aliquid quod nondum sit, idem scrupulus manet in uerbo simplici. Cum enim destinare sit non mittere, quemadmodum uulgus illiteratum putat, sed certum aliquid in animo praefigere; nimirum ipsa uerbi natura rei futurae significationem habet, quemadmodum sperare, timere, decernere, deliberare, statuere. Nihil enim horum fit, nisi ad aliquid futurum referatur. Rursum si malumus hunc futuri respectum alio deriuare, quod ad ipsam filii dei rationem, ut is qui ab aeterno genitus fuit filius, idem destinatus fuerit & ordinatus ad hoc aut illud faciendum, iam nihil etiam obstat praepositio praepositionis. Quandoquidem ad hunc modum nihil prohibet dei filium praedestinatum uocare, ad id quod postea accidit. Verum siue destinatus legas siue praedestinatus, & quocumque referas eam futuri rationem, constanter obstrepit id quod sequitur, filius dei, secundum spiritum sanctificationis, ex resurrectione mortuorum. Fac enim destinationem aeternam, ut semper destinatus fuerit ad hoc, ut esset filius dei, quo modo iam cohaeret per spiritum sanctificationis, & ex resurrectione mortuorum? Quid enim haec ad illam destinationem? Vnde Ambrosius laboras & ipse in his angustijs, addit haud scio unde, duo uerba, ut manifestaretur filius dei. Et Thomas admonet, nonnunquam in diuinis literis dici fieri, cum intelliguntur fieri & innotescunt. Atque haec cum dicunt, ueluti diuinant, id quod nos sentimus. Quaeque nihil erat necesse, aliunde petere, quod in ipsis Pauli uerbis inest. Nam ipsa graeca uox $\delta\epsilon\iota\sigma\tau\epsilon\lambda\epsilon\iota\sigma$ non solum significat definire, ac decernere, uerum certo pronunciare, ac promulgare, quod decreueris. Vnde certam de rei natura

Laudat aliqui uerbum diuini Thomae Erasmi,

Destinare.

Declaratō p̄ p̄destinatō

sententiā, ὅπου appellat, & indicatiuum modum, quod certum aliquid indicet ac declarat. ὁριστικῶν appellat Grammatici. Proinde si p̄ p̄destinatus legas declaratus, tota undiq; sententia uel ad amissim quadrabit, neq; quicq; usq; occurret salebra. Hominem fuisse Christum, euidens est argumentum, quod natus sit ex semine Dauid. Id ipsis comprobatum est sensibus. At declarandum erat, eundem esse filium dei, id quod semper fuerat, sed ignotum erat mundo. Quem igitur constabat hominem esse, is declaratus est esse filius dei. Caro declarauit hominem, uirtus & spiritus sanctificationis declarat filium dei ac deum. Idq; declaratum est cum alijs quidem modis, nempe uaticinijs prophetarum, signis innumeris, sed p̄cipue ex resurrectione mortuorū. Ad hūc modum interpretantur & Græcorum scholia, e quibus ipsa subscribam uerba, ne quis nobis diffidat. ὁριστικῶν, τοῦ ἔστιν ἀποδείχθεις, ἀποφανθῆνεις, διατερεῖν ἢ προφητῶν, διατερεῖν ἢ τῶν θεοσημασίω, διατερεῖν ἢ ἀναστάσεως. i. Definiti, hoc est, demonstrati, declarati, tum per prophetas, tum p̄ tot diuinitatis signa, tū p̄ ipsam resurrectionē. Haecenus Græcorū scholia.

In uirtute dei. ἢ δυνάμει. Recte quidem uertit, si modo recte accipiamus. Nam latina uox anceps est, & aliquoties sic accipitur, ut opponatur uitio, & respondet græce ἀρετῇ. Nonnunq; ut pugnet cum imbecillitate. Proinde nos maluimus alicubi uertere potentiam siue potestatem. Quandoquidem a δυνάμει dicta est δύναμις. Miri autem consilio Paulus contraria contrarijs opposuit. Primum enim Paulum opposuit Saulo, seruū Iesu Christi, Mosaicæ legis seruituti, uocatum apostolum, ijs qui sese ingerebant, segregatū in euangelium, Pharisaismo, quem ante profitebatur. Atq; haecenus se suumq; cōmendauit officium. Quæ sequuntur pertinent ad cōmendationem Christi, qui promissus fuit, non a quouis, sed ab ipso deo, nec per quosuis, sed per p̄phetas suos, hoc est, ueros ac diuinos, nec id quibuslibet instrumentis, sed in scripturis sanctis. Deinde Christi geminam in eadem hypostasi naturam mira uerborum emphasi describit. De homine dicit factus est, ut intelligas aliquid accessisse, quod non erat, de diuinitate dicit, declaratus est. Illic addit secundum carnem, cuius comites sunt infirmitas & impuritas. Unde Spiritus quidem promptus, caro uero infirma. Et concupiscentias carnis, uocant a se factus ad uitia sollicitantes. Proinde carni opposuit, uirtutem dei & spiritum sanctificationis, hoc est, potentiam imbecillitati, & sanctificationem immundiciæ. Assumpsit igitur nostram carnem, & ostendit suam potentiam, idq; potissimū ex eo quod suapte uirtute resurrexit a mortuis, & animam quam uolens deposuerat moriens, cum libuit recepit. Ac rursum, quoniam carnis est mortalitas, & huic opposuit resurrectionem mortuorum, quæ est immortalitas. Illud uerbo uisum est admonere, ἢ δυνάμει. i. in uirtute, p̄positionem hanc in euangelicis & apostolicis literis nonnunq; sic usurpari, ut idē sit ferme in quod per, ut sit sensus, in uirtute dei, p̄ uirtutem diuinitatis. A Dauid accepit ut mori posset, A patre, ut nos redderet immortales.

Ex resurrectione mortuorū Iesu Christi. Locum hic trifariā legi potest. Nos ratiōes omnes simpliciter, id quod huius est instituti, proponemus, penes lectorem erit, & iudicandi ius, & eligendi potestas. Primam lectionem ueteres ferme securi uidentur, ut sensus sit, uirtutem diuinam & spiritum sanctificationis fuisse declaratum, ex hoc quod multa corpora sanctorum resurrexerunt cum Christo, quemadmodum recensuit Matthæus Euangelista. Cui sententiæ non admodum refragor, p̄sertim cum uideam non displicuisse Origeni, Hieronymo uero etiam placuisse. Maxime cū Paulus Christū appellat primogenitum ex mortuis, & primogenitū ex multis fratribus, & primitias dormientium. Super omnia, quod capitis & membrorum eadem sit resurrectio, ut quemadmodum Origenes scribit, Christi gloriam nondum esse perfectam, nisi collectis totius corporis membris, ita resurrectio illius non sit perfecta, nisi reliqua etiam membra suo capiti socientur. In Christo igitur cœpta est resurrectio, & spes p̄bita mēbris. Unde sic accipi potest, ut mortuorum Iesu Christi & ipsius eadem sit resurrectio. Alioquin, quod Paulus

resurrectio mortuorum. Nunc
 resurrexerunt paucos illos,
 resurrexerunt quibus Paulus
 resurrexerunt. Nec enim
 resurrexerunt sua membra. P̄
 resurrexerunt Christum homine
 resurrexerunt facilius, & imm
 resurrexerunt nempe genus D
 resurrexerunt. Deinde resurrectio a
 resurrexerunt qui cum Christo
 resurrexerunt, cum Iesus conetur
 resurrexerunt quod quilibet excepto
 resurrexerunt non explicans, sed qui fuerit
 resurrexerunt dixit quod minus con
 resurrexerunt, nec enim ad eadem
 resurrexerunt exploramus sed quod
 resurrexerunt comprobandum, crete
 resurrexerunt cum nullo fuerit
 resurrexerunt interim, q̄ ex Mathæo uer
 resurrexerunt. Sic enim legitur apo
 resurrexerunt tempore illius est in di
 resurrexerunt scilicet sunt, & monumenta q̄
 resurrexerunt. Et creatores de m
 resurrexerunt, & appaerunt multos. A
 resurrexerunt, hoc uero post resurrectio
 resurrexerunt multos, aut certe ad id, quod p̄
 resurrexerunt in ipse morte reuoluit con
 resurrexerunt Christi, q̄ oporuit eadē h
 resurrexerunt, q̄ uerit. Neq; u
 resurrexerunt in hac esse sententia, ut dicit
 resurrexerunt. Vt si nō resurrexerunt, q̄ nullo p̄
 resurrexerunt q̄ si resurrexerunt ipse Mathæo
 resurrexerunt. P̄terea si que hoc roquet, n
 resurrexerunt Paulus q̄ si dicit, q̄ Laza
 resurrexerunt. Sed resurrexerunt de uero m
 resurrexerunt. Vt si ueritas illos priore
 resurrexerunt, qui princeps & autor fuerit
 resurrexerunt illo reuenerunt. Veritas t
 resurrexerunt. P̄terea cum ipse dicit
 resurrexerunt. Christi magis debet resurrexerunt ad
 resurrexerunt. Sed an illorum quicq; uoluerunt, de
 resurrexerunt. Sed de eadem proponere
 resurrexerunt. Aut ueritas de terra resurrectio
 resurrexerunt Christi resurrectio. Ad quem
 resurrexerunt. Valde placuisse autem
 resurrexerunt in adhiberi. Nō quod Græci
 resurrexerunt uel ad id, q̄d̄ præciliū
 resurrexerunt post resurrectionem, quo Ioseph
 resurrexerunt sententia ad id, q̄d̄ impo

quod Paulus scribit Corinthijs. Nunc autem Christus surrexit primitiæ dormientium, non pertinet tantum ad pauculos illos, qui tum apertis monumentis surrexerāt, sed ad omnia Christi membra, quibus Paulus resurgendi spem conatur infundere, ex eo quod ipse Christus resurrexerit. Nec enim consentaneum est, caput, & tale caput, cum uiuat & regnet, deserturum sua membra. Primum autem illud constat opinor, Paulū hoc agere, ut persuadeat Christum hominē fuisse, q̄ pro nobis imolarit seipsum & eūdē, deū, cuius uirtute simus sanctificandi, & immortalitatem assecuturi. Et in transcursu attingit ex argumētis præcipua, nempe genus Dauid, tum mortem, quæ præcesserit oportet resurrectionem. Deinde resurrectionē a mortuis, unde totus fidei nostræ cardo pendet. Porro de his mortuis qui cum Christo resurrexerunt, Paulus nusq̄ alibi fecit mentionem in suis epistolis, eum sapius conetur astruere resurrectionem mortuorum. Imo ne euāgelistarū quidē quispiam, excepto Matthæo, qui tamē ipse paucis hoc ac uelut obiter attingit, non explicans, uel qui fuerint, qui resurrexerāt, uel quibus apparuerint. Qd̄ sane non ideo dixerim, q̄ si minus certa sit Matthæi narrantis fides, quā si idem literis, p̄dit dissent omnes, nec enim ad eādē coniculam Euangelistarum ac cæterorum historico- rum fidem exploramus, sed quod probabile sit, si ea res proprie pertinuisset ad Christi diuinitatem comprobendam, cæteros Euangelistas rem tantī momenti nō fuisse omisituros, præsertim cum nusq̄ fuerint diligentiores, q̄ in resurrectionis argumentis. Vt ne dicam interim, q̄ ex Matthæi uerbis, horum resurrectio uideatur Christi resurrectionē præcessisse. Sic enim legimus apud hunc. Iesus autem iterum clamans emisit spiritū. Et ecce uelum templi scissum est in duas partes, a summo usq̄ ad imū. Et terra mota est, & petra scissæ sunt, & monumenta aperta sunt, & multa corpora sanctorum qui dormierant, surrexerunt. Et exeuntes de monumentis, post resurrectionem uenerunt in sanctā ciuitatem, & apparuerunt multis. Atq̄ id magis apparet ex ipsis græcis, ut suo indicauimus loco, hæc uerba post resurrectionem referenda esse ad proxima. Nempe ad apparuerunt multis, aut certe ad id, quod proxime præcessit, egressi de monumentis, ut accipias statim in ipsa morte reuixisse corpora mortuorum, at nō apparuisse nisi post resurrectionem Christi, ut quemadmodū Ioannes prædicationis & passiōis Christi, ita hij resurrectionis *περὸς πολλοὺς* fuerint. Neq̄ uero me clam est Hieronymū cūq̄ hoc complures interpretes in hac esse sententiā, ut dicant, monumēta dūtaxat apta fuisse moriēte Christo. Verū nō resurrexisse quēq̄, nisi post factā illius resurrectionē. Et facile cedim⁹ auctoritati, q̄ si quis expēderit ipsa Matthæi uerba, deprehēdet hanc interpretationem nō nihil esse detortā. Porro si quē hoc torquet, ne Christus nō sit primitiæ dormientiū, quēadmodū scripsit Paulus, qd̄ is dicit, qd̄ Lazar⁹, & præter hūc innumerabiles reuixerūt ante Christum. At illi resurrexerunt denuo morituri, hi semper uicturi. Fateor, Interest omnino nō nihil. Verū ut demus illos priores reuixisse, nihilō secius primitiæ dormientium erit Christus, qui princeps & autor fuerit omnis resurrectionis, per quem & illi reuixerunt, qui priores illo reuixerunt. Verum hæc de re nihil digladior. Illud propius ad rem nostram pertinet, Paulus cum obiter & in transcursu, uoluerit asserere diuinitatē & uirtutem Christi, magis debebat ipsius adducere resurrectionem q̄ aliorum, de quib⁹ haud scio, an Rhomani quicq̄ audierant, & sicut proposuit ipsius natiuitatē, p̄ quam declararet hominē, ita & eiusdem proponeret resurrectionem, per quam declaratus fuerit filius dei. Aut igitur de tota resurrectione accipiendum est, quæ cœpit in Christo, aut de ipsius Christi resurrectione. Ad quem sensum proxime accedit secunda lectio, quam uideo Laurentio Vallæ placuisse, acerrimi sane iudicij uiro, ut genitiuus latinus Iesu Christi uertat̄ in ablatiuū. Nā apud Græcos genitiuus *Ἰησοῦ Χριστοῦ* potest utrolibet referri, uel ad mortuos uel ad id qd̄ præcessit, *περὶ τῆς ἡοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ*. i. De filio suo Iesu Christo. Deinde post hyperbaton, quo sæpe Paulus utitur, reddatur Iesu Christo. Hanc equidē Laurentij sententiā adeo nō improbo, ut admirer nec Origeni, nec Augustino, nec Ambrasio

brofio tale quicquid in mentem incidisse, praesertim cum locus non nihil torqueret. Tertia lectio sic habet, ut Iesu Christi sit casus paternus, sed ad Christum tantum referatur, non ad alios mortuos, non quod eos excludamus a resurrectione, sed illud perpendimus quid hic agat Paulus. Nam quod additum est mortuorum, non efficit, ut de alijs mortuis intelligamus quod de Christo, sed quoniam anceps erat resurrectionis, & apud Graecos ἀναστάσεως uocabulum. Resurgit enim & is qui sedebat aut iacebat. & dicturi sententiam in senatu ἀνίσταται addidit igitur mortuorum, ne quis esset amphibologiae locus. Duo igitur haec uerba resurrectio mortuorum, uelut periphrasi rem eandem explicantia, complexim referunt ad Iesu Christi, ut hic sit sensus, qui sicuti factus fuit homo iuxta carnem natus ex Dauid, ita declaratus est filius dei, in uirtute dei, per spiritum sanctificationis, declaratus inquam ex eo quod resurrexit a mortuis, quod quidem folius est dei. Porro si quae etiam ille scrupulus habet, quod iuxta nostram sententiam graeca praepositio esse fuerit addenda, ἢ ἀναστάσεως ἐκ τῆς νεκρῶν ἡσούτων χριστοῦ, huic responderi potest, praepositionem quae praecessit, facile repeti posse, praesertim cum eadem fuerit repetenda, & uel ob hoc omissam uideri posse. Deinde passim apud Graecos omitti praepositiones, praesertim ἐν, σὺν, κατὰ, ἐξ, ἀπὸ. id quod hic quoque fit mollius, propterea quod ἀνάστασις in se uim obtinet praepositionis & motum a loco quoque significet. In quodam genitio uerbis, Latini quoque non infrequenter omittunt praepositionem, si libeat ut surrexit terra, & surrexit a terra, deiecit caelo, deiecit e caelo. Denique si quae resurrectionis mortuorum complexim accipiat, ita ut ostendimus antea, ne opus quidem fuerit ulla praepositione. Caterum quod nos uertimus, Iesus Christus, nominandi casu, primum nihil uariat Pauli sententiam, & tamen effugimus duo pariter incommoda, nempe sermonis ambiguitatem, & hyperbati molestiam. Alioquin ad uerbum reddi poterant ad hunc modum. De filio suo genito ex semine Dauid secundum carnem, declarato filio dei, in potentia, secundum spiritum sanctificationis, ex resurrectione mortuorum, Iesu Christo domino nostro. Haec paulo uerbosius edisserui, quod huius instituti fortasse patiebatur ratio, sed id consulo fecimus, ne quis clamitet me temere, praeter omnium superiorum sententiam, huius loci mutasse lectionem. Quae superest, ego sum indicis officio functus, lectori iudicium deferens.

Per spiritum sanctificationis. Diuus Thomas indicat fuisse, quod haec uerba torqueret, ad particulam incarnationis, quod factum est ex semine Dauid, idque non uulgari coitu corporum, sed per spiritum sanctificationis, ex quo conceptus fuit mirabilis ille foetus. Verum haec opinio absurda est, quod uel refelli mereatur. Vnde non laborabimus in explodenda ea, qua & ipse Thomas reiecit. Illud est admonendum lector, huiusmodi sermonis typos, peculiariis esse uiris apostolicis, ut per filios inobedientibus dicantur filios inobedientiae, per laxo offensorio, petram scandalum. Ita hic quoque per spiritu sanctificante, spiritum sanctificationis. Caterum quod hic meminuit Origenes suae diuisionis de carne ania & spiritu, quaeque id suo loco belle dicebatur tamen hoc loco alienius est & coactius. Iesu Christi domini nostri. Id quoque lector in Paulo coperies, atque ite in ceteris apostolis patri tribuunt cognomen dei, Christo domini, cum utrumque uocabulum utriusque competat. Gratia & apostolatum. Χαρις ἐν ἀποστολῇ. Gratia quoque Paulinum est uerbum, quod libenter inculcat, excludere cupiens fiduciam legis Moysaicae. Charis autem apud Graecos nonnunquam beneficium significat, quod confertur gratuito. Vnde & χαρίζομαι uerbum. Nonnunquam fauorem, ut inueuisti gratiam apud deum. Nonnunquam obligationem beneficij, ut ἔχω χάρις, οἶδα χάρις, καὶ μεμνήσομαι χάρις. Iam uideo fuisse quosdam, quos offendat uox apostolatus, parum probata latinis auribus, & graecam uocem malint, ἀποστολήν, quorum ego sententiae facile subscriberem, si perinde multum intelligerent apostolen, ut apostolatum. Ad haec uideo Christianos scriptores, coactos opinor, formam hanc in plerisque recepisse, Clericatus, Diaconatus, Episcopatus. Nos semel duntaxat ad litteram uertimus apostolici muneris functionem, ne quis dignitatem a Paulo putet significari. Vt enim ἐπισκοπή, est ipsa functio, sic & ἀποστολή.

Ad obediendum fidei. Nomen est apud Graecos non infinitum, εἰς ὑπακοὴν πίστεως. Id ad obediendum

Charis, apud graecos tria sunt Graecis.

Ad obediendum. Verum quoniam
 erat per se uerbum
 de quo non accipit curiosus ratio
 habere. Hic utrumque populorum
 quibus philosophicas rationes
 adhibere eas, ut in
 praepositio accipit est significa
 praepositio cum munus in hoc, ut
 quae est de nomine Iesu
 nomine ipsius, referantur ad o
 nomis nosse incomparabilis, ha
 nomis causa nomino, nempe e
 prope cyprodo, et uoluntate in u
 nomie ac facilitate adamo. Po
 na. Veri quae uerba sunt, uel adeo d
 praesertim in tot uoluminib
 quae ipse sua rediens elucubri
 no ueluti comameliola interpre
 ter ueritani. Quod ego uicillim
 hoco ductum in modo hinc pra
 entia, ut sup noie et referat ad il
 hica, & lezatione hinc q' languim
 b utraq' actio p'ce quaeat. adeo
 in quibus estis. Inter quas
 na. Quae genus est illud in omnibu
 na. Quae si hanc ac fuge, ad graecan
 uens, & nos quod illa uolunt erat in
 Omibus qui sunt Roma, uic
 ota, potest accipi uerba uel h
 etis, ad uerbum sonat omnibus et
 ueritani. Et in solone est nomen ei
 me Plinio Tacito Iulio S. D. Atq'
 tum reddito comate principali
 tentis magis error eorum qui pat
 hca hanc scripti hederice, & Gr
 sed omnis qui Roma agerent. A
 ueritani graecam uerba appelleret. Cert
 tum Syria, & egyptus. Quia ac bon
 ueritani quartum Origenes hanc in
 hanc, & hyperbati oblatum, &
 Dicitur de hanc in hanc
 hanc Graecis non paucissima hanc
 uel adhibet romani dei. Vocati
 uo in obediendum sed nomen de p
 hanc deo patre & domino nostro Iesu
 accipi potest a patre nostro de deo
 ueritane. At a patre nostro de dom
 ueritane proficitur in uel de a patre, quae
 hanc quae patris dominum appella

ad obedientiam fidei. Verum quoniam is sermo Latinis anceps erat, Interpres explicuit per gerundium, nos per uerbum, ut obediatur fidei. Vocat autem obedientiam fidei, quod non, accipiatur curiosis ratiocinationibus, sed simplici obedientia, & tacita auscultatione. Idque ad utrumque populum pertinet, & Iudaeorum, qui signa requirebant, & gentilium, qui philosophicas rationes requirebant.

Pro nomine eius) ὑπερ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. i. De nomine, siue super nomine eius. Nam graeca praepositio ancipiti est significatu, sicut sunt apud illos praeracque, ut sit sensus, Accepimus apostolicum munus, in hoc, ut in omnibus gentibus, non solum apud Iudaeos obediatur fidei, quae est de nomine Iesu Christi. Idem indicant Graecorum scholia, ut haec uerba de nomine ipsius, referantur ad obedientiam fidei. Tamen si dissentit eximius ille uir & amicus noster incomparabilis, Iacobus Faber Stapulensis, quem ego quoties nomino, honoris causa nomino, nempe cuius ardentissimum in restituendis bonis literis studium magnope comprobato, eruditione tam uaria minimeque uulgare admiror, raram quandam morum comitatem ac facilitatem adamo, Porro singulare uitae sanctimoniam ueneror etiam & exosculor. Verum quis unquam fuit, uel adeo doctus uel attentus, qui non hallucinatus sit ac dormitarit alicubi, praesertim in tot uoluminibus totque rebus difficultatibus uersans? Neque quicquam addubitarim, quoniam ipse sua relegens alicubi factus sit, quod in suis libris fecit Augustinus. Proinde nemo ueluti contumeliosum interpretetur, si locis aliquot ab eo dissentiens, pro mea uirili patrocinator ueritati. Quod ego uicissim in me fieri non solum aequo feram animo, uerum etiam summi beneficii loco ductus sum, modo absit peccitas. Quamquam hoc in loco nec mihi sane Fabri displicet sententia, ut super nomine eius referatur ad illa superiora, Accepimus apostolatium, hoc est, functionem apostolicam, & legationem hanc quam fungimur, sed qua de re? Nempe de nomine Iesu praedicando. Tamen si utraque lectio probe quadrat, adeo ut difficile sit pronuntiare, utrum alteri praeferrere oporteat.

In quibus estis.) ἐν οἷς. i. inter quas, uel quarum de numero, hoc est gentium uocatarum. Quod genus est illud in omnibus gentibus, ἐν πάσῃ τῆς ἕθνεσιν. i. inter omnes gentes. Quamquam haud modum fugit, ad graecanicum modum & latinos autores aliquoties fuisse locutos. At nos quod dilucidius erat secuti sumus.

Omnibus qui sunt Rhomae.) πᾶσιν τῆς Ῥώμης ἐπιζώμι. Quoniam graece per participium extulit, potest accipi uel tertia uel secunda persona, omnibus qui sunt, aut omnibus qui estis. Ad uerbum sonat, omnibus entibus Rhomae. Quamquam ea res nihil ad sententiam pertinet. Et iam solene est nomen eius quem salutemus epistola, in tertia persona ascribere Plinius Tacito suo. S. D. Atque haec tenus quidem totus sermo suspensus fuit. Nunc demum reddito comate principali, redditur altera pars. Hoc loco coarguendus uel ridendus magis error eorum, qui putant Paulum Rhomanis lingua rhomana scripsisse, sicut Hebraeis scripsit hebraice, & Graecis graece. Neque enim scribit Rhomanis tantum, sed omnibus qui Rhomae agerent. At eo iam confluxerat tota fere Graecia, adeo ut Iulianalis graecam urbem appelleret. Certe Graecorum linguam iam non Italia solum, uerum etiam Syria, Aegyptus, Cilicia, ac bona orbis pars receperat. Quod si Rhomane scripsit immerito queritur Origenes, hanc interpretans epistolam, graecam dictionem esse perplexam, & hyperbaticam obscuratam, & e Cilicum idiomate, quaedam parum graeca resipere.

Dilectis dei.) ἀγαπητοῖς τοῦ θεοῦ. Haec est ea uox, quam subinde uertunt in charissimos. Est autem Graecis non participium, sed nomen, quasi dicas amicus, & idcirco apud illos mollius adheret nomini dei. Vocatis factis) καλεῖς ἀγαθούς. Superius admonui uocatis hoc loco non esse participium, sed nomen, & proinde ualere, quasi dicas, uocatis ad sanctimoniam.

A deo patre & domino nostro Iesu Christo) Sermo quidem graecus anceps est. Si quidem accipi potest, a patre nostro & domini Iesu Christi, ut intelligas patrem nobis cum illo commune. Aut a patre nostro, & domino Iesu Christo, ut intelligas gratiam quam illis precatur proficisci simul & a patre, quem suo more ueluti peculiari uerbo deum uocat, & a filio, quem praeterea dominum appellare gaudet, deum, quod eadem meminere, nullo modo. Atque

Jacobus Faber Stapulensis

Ut epistola Christi & Pauli bona orbis pars lingua et gestu habuit diuulgatam

¶ Atque hanc posteriorem lectionem magis approbo.

Testis enim mihi est deus.) *μαρτυρ γὰρ μου ὁ θεός*. i. Testis enim meus est deus. **Quantus** interpret belle uertit, & magis seruiuit latinis auribus, quam exprimendo græco sermoni, nisi forte legit *μοι pro μου*.

Cui seruiuo.) *ὧ λατρεύω*. i. Quem colo. Diuersum enim est ab eo, quod est græcis *δουλεύω*. Vnde *λατρεία* uocant cultum, qui præstatur diuis, aut deo. Græci uocem deductam putant ex *λα*, quæ particula uehementiam significat apud illos, & *τρεῖν*, quod est tremere, siue metuere. **Quantus** interpret & alias nunc obsequium, nunc seruitutem uertit *λατρεία* rectius uersurus cultum. Memoriam uestri.) *μνήσασθε*. Cum Græcis ad utrumque sit anceps uox, & facio memoriam non dicamus latine, commodius uertisset mentionem.

Si quo modo) *εἴπωρ ἢ δὴ ποτε*. i. si quo pacto, iam aliquando, siue tandem aliquando. **Nā** ἢ δὴ apud Græcos nonnunquam urgentis uim habet. Cæterum hæc aduerbiorum & coniunctionionum congeries. *ᾧς, ἢ δὴ, ποτε*, mirum quoddam & impatiens exprimunt desiderium ac studium festinandi, quemadmodum admonent & græcanica scholia.

Veniendi ad uos.) *ἔλθετε*. Rectius erat uenire siue ut ueniam, ut infinitum uerbum referatur ad participium, quod paulo ante præcessit, *δέομαι*, orans ut ueniam ad uos, si quando mihi contingat uolente deo prosperum. **Nā** hæc est uerborum græcorum sententia.

Prosperum iter habeam.) Græcis est *εὐδοκίᾶσθαι* uerbum duabus e partibus compositum, *εὐ* bene, & *δοκ* uia. *εὐδοκίᾶ*, quo uerbo utuntur quoties res succedit ex animi sententia. Idem est in psalmo primo, Et omnia quæcumque faciet prosperabuntur. *εὐδοκίᾶσονται*. Significat enim Paulus hæcenus non successisse.

In uoluntate.) *ὅτι θεὸς θέλει*. Admonuimus & alibi, hanc præpositionem *ἐν*, nonnunquam usurpari pro per, figura loquendi, sicut opinor ab Hebræis sumpta.

Aliquid impartior gratiæ) *ἵνα τι μεταδώ χάρισμα*. i. donum non gratiam, *χάριν*. **Quantus** interpret in hac uoce lusit copia suo more. Nam alicubi uertit donum, ut illic, sed non sicut delictum, ita & donum, *ἀλλ' οὐχ ὡς τὸ παράπτωμα, οὕτως καὶ τὸ χάρισμα*. Alibi græcā uocem reliquit, quasi deesset quo redderet eam latine, ut hic, *Sectamini charismata meliora*. *ἄλλοι δὲ τὰ χαρίσματα τὰ κρείττονα*. Porro quid intersit inter *χάρις* & *χάρισμα*, alijs expendendum relinquo. Illud constat & *χάρις* pro beneficio poni, & *χαρίζομαι*, quod est largior, siue ad gratiam facio, unde uerbale nomen deductum est *χάρισμα* a *χάρις*, perfectum est. Vtrumque competit ubi quid gratis donatur aut benefit alicui.

Simul consolari.) Laurentius hic interpretem *μασιγοῖ*, nec prorsus abs re quid enim erat causæ, cum Græcis utrobique uerbum sit infinitum, *ἐπιχθίναι* & *συμπαράκληθῆναι*, ut alterum relinqueret, alterum redderet per gerundium? Apparet utrumque pertinere ad accusatiuum *ἡμᾶς*, quia præcedit in ordine, ut sit sensus, ut uos confirmemini, simulque consolationem accipiatis mutuam inter uos. Siquidem illud simul consolari, subiecisse uidentur, non ad diuersa digrediens, sed uelut expositione molliens quod dixerat ad confirmandos uos, ne quid offenderetur Rhomanorum arrogantius ingenium, si uiderentur egeret confirmatione, ceu uacillantes ac nutantes, sed eam confirmationem, mutuam consolationem interpretatur, suo more modestissime loquens. Tametsi græcanica scholia, posterius uerbum *συμπαράκληθῆναι* referunt & ad Paulum, ut intelligas illos confirmandos & fulciendos aduentu Pauli. Paulum autem solatium mutuū accepturum, ex illorum confirmata fide. Quod si placet, subaudiendum est pronomen primæ personæ *ἐμὲ* siue *ἡμᾶς*. i. me uel nos. Et ad hanc quædam sententiam interpretauit Origenes, mihique hoc magis ea præbatur, quod addidit coniunctionem, *δὲ τοῦτο δέ ὅτι*, quæ palam indicat mitigari & corrigi quod præcessit. Quod genus est & illud, Sacramentum hoc magnum est, ego autem dico in Christo & ecclesia. Deinde si sensisset inter uos, *ἐν ὑμῖν*, magis dixisset *ἐν ἑαυτοῖς*. Denique magis quadrat quod sequitur, *διὰ τῆς ἐν ἀλλήλοις πίστεως ὑμῶν τὸ εὐεχόμεν*. i. per mutuam fidem, uestram simul & meam. Illorum fides prædicabatur in toto mundo, & Paulus habebat fidem. Itaque collatione

collatione facta, futurum erat, ut utriq; in sua, hoc est cōmuni fide, alteri ab alteris fulci-
rentur. Quemadmodum fit, quoties duo rem a diuersis acceptam autoribus, inter se cō-
ferunt, uterq; certius credit, quod audierat, ob narrationis mutuae consensum.

Habeam in uobis.) ἔχω ἐν ὑμῖν, i. habeam & in uobis. Nec em̄ Emphasi caret & con-
iunctio. Apud græcos om̄es, aliquid fructus collegerat, idem optat & apud Rhomanos.
Rursum in uobis positum est pro eo quod est inter uos.

Nolo autem uos.) Origenes hoc loco cōmonstrat hyperbaton, hoc est cōsumum ora-
tionis ordinem, putans non nihil etiam deesse. Sed existimat orationis seriem ad hunc
modum posse restitui. Sicut fructum habui in cæteris gentibus (Græcis ac Barbaris, sa-
piētibus, & insipientibus debitor sum) ita quod in me est, promptus sum, si liceat, etiam
uobis qui Romæ estis euangelizare. Hoc obiter annotaui, quod ad scripturæ distinctio-
nem pertineat. Græcis ac Barbaris.) Apud græcos gemina est copula, ἔδικοῖτε καὶ βαρ-
βάρους, id est, græcisq; ac barbaris. Ac rursum, σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις, id est sapiētibusq; & insi-
pientibus. Nec est ociosa cōiunctionis iteratio, significans Paulum esse debitorem ex
æquo omnibus citra ullum gentis delectum. Idq; inculcat ob Iudæos, qui prædicationē
euangelij ad se solos attinere uolebant. Cæterum hic σοφοῖς, non tam sapientes significat
q̄ eruditos, & ἀνοήτοις, crassos potius & indoctos q̄ stultos. Sapientiam em̄, hoc est eru-
ditionē sibi uindicabāt Græci. Porro Græcos aliquoties, pro q̄busuis gentibus positas
reperies, hic barbaris opposuit. Itaq; quod in me promptum.) Laurentius admonet
hoc loco promptum accipiendū, substantiue, nempe pro ipsa promptitudine, quemad-
modum illi χριστοῦ uocant χριστότητα, ταχύ ταχύτητα appositius abutentes pro substanti-
uis nominibus. Ut sit sensus. Ita p̄ mea uirili promptus sum, & promptitudo animi mi-
hi adest, etiam uobis, qui Rhomæ estis euangelizare. Atq; ita legit Ambrosius. Itaq; qd̄
in me est promptus sum &c. At sunt, qui malint infinitum ἐναγγελίσασθαι referre ad no-
men uerbale ὀφειλέτης, & ὑτως aduerbium sic accipere, non ut connectat hanc orationis
partium, cum superioribus, sed referatur ad reliquos quibus iam prædicauerat euange-
lium Paulus. Ut sit sensus. Sicut alijs gentibus iam prædicauī, cum omnibus debeam, sic
quantum ad animi mei promptitudinem attinet debeo & uobis, qui Rhomæ agitis (ta-
metli sapiētes, potentes, & docti sitis) prædicare euāgelium Christi. Atq; id sane belle qua-
drat, cum ijs quæ mox sequuntur. Non em̄ erubescō euāgelium.) ὃν γὰρ ἔγωγε χύνομαι
ἐν εὐαγγελίῳ. Interpres aliquando uertit confundor, aliquando erubescō, adiungens accu-
sandi casum. Latinius erat. Non em̄ me pudet euangelij. Græci codices addunt Christi.
ἐν εὐαγγελίῳ τοῦ χριστοῦ, quod Christi nomen adhuc apud multos præsertim sapientiæ per-
suasione turgidos, cōtemptum haberetur. Dei em̄ uirtus est.) δύναμις γὰρ, id est po-
tentia em̄ dei est, ut ostēdat ne Rhomanis quidem rem esse aspernandam, ceu humilē
& inefficacem. Hoc admonui, quod uirtus apud latinos sit anceps, quæ nōnūq; sic usuri-
patur, ut respōdeat ei uoci quæ apud græcos est ἀρετή, & opponatur κακία, hoc est uicio,
aliquoties ut respōdeat græcæ, quæ est δύναμις & opponatur imbecillitati, siue impoten-
tiæ. Addit autem dei, ne Christus ut homo contemneretur ab impijs.

Omni credenti.) παντὶ τῷ πισεύοντι. Dilucidius erat, cuius credenti. Non em̄ uult ui-
deri delectum. Iudæo primū & Græco.) Et hic gemina græcis est coniunctio, ἰουδαίῳ τε
πρῶτον Ἑλλήνι, id est, & Iudæo primū & Græco. Primum autem hoc loco perinde uai-
let, quasi dicas potissimum, quod Iudæis promissus esset Christus, a quibus & exortus
est, & græci sapiētia præstarent. Cæterū hoc loco græcū accipit pro gētili, atq; ita uertit
alibi nō uno in loco. Tametsi superius græcis ac barbaris, pro peculiari gente posuerit.

Ex fide uiuit.) Viuet legendū est uerbo futuri tēporis ἐκ πίσεως ζήσεται. Atq; ita cita-
t̄ & apud hūc in epistola ad Galatas & in epistola diui Iacobi. Locus aut̄ quē adducit Pau-
lus, est apud p̄phetā Habacuk, capite. 2. Qd̄ septuaginta sic interpretati sūt. Iust⁹ aut̄ ex
fide mea uiuet. Vnus Symmach⁹ significatius expressit ὁ δὲ δίκαιος τῆ ἐαυτοῦ πίσει ζήσεται,
n n id est

id est, iustus autem per propriam suam fidem uiuet, siue uicturus est Hieronymus putat septuaginta lapsos hebraicorum elementorum similitudine quae mensura tantum inter se distant. Nam באמונתו fonat hebraeis in fide sua, quod וואו littera, cum est appendix distinctionis uim habet huius pronomini sui aut eius. לוד יתע adiecta uim habet huius pronomini mei באמונתו id est in fide mea. Porro uiuet futuri temporis esse uerbum, non solum indicat aeditio graeca, quam citat Hieronymus, quaeq; extat in uulgatis graecorum codicibus, uerum etiam in hebraeo uerbo ad יהיה Additum enim יא principio tertiam personam futuri masculini efficit. Testimonium prophetae, si quis requiret ad hunc habet modum יהיה באמונתו וריק Opino autem Paulum utrumque pronomine omisisse, siue quod Romanis nota esset aeditio septuaginta, & ob id ab ea dissentire nollet, neque rursum Hebraicam ingerere, quam nesciebat, siue quod huiusmodi pronomina passim soleant subaudiri, siue quo sententiam redderet absolutiorem magisque catholicam.

Reuelatur.) αποκαλύπτειται, id est retegitur & aperitur. Cum palam sit, quod ante te clausum fuerat. Quod notum est dei.) ὅ γνωστοῦται θεοῦ, id est quod cognobile est dei, hoc est, quod de deo sciri cognoscitur potest astipulantibus & interpretibus. Est enim in deo, ad quod nulla humanae mentis imaginatio possit ullo modo pertingere.

A creatura mundi.) κτίσις ambigua uox est apud graecos, ut quae uel creationem ipsam significare possit, hoc est actum creandi, siue condendi, uel creaturam ipsam, hoc est reu creatam. Interpres κτίσις ad hominem referre uidetur, τὰ ποιήματα ad res creatas, ut intelligas a creatura, hoc est ab homine creato conspici animo, quae corporeis oculis cerni non possunt, idque per res creatas, in quibus extant diuinitatis uestigia. Alii contra hoc ad hominem referre malunt, illud ad mundi creationem. Mihi uidetur utrumque ad mundum conditum non absurde referri posse, ut intelligas inuisibilia dei, cerni ex ipsa mundi creatione, dum intelliguntur per opera, quae dei conditoris potentiam, sapientiam, ac bonitatem praeseferunt, ut datius graecus ποιήματα pertineat, non ad uerbum κτισθήσεται, sed ad participium νοούμενα, id est quae intelliguntur, per quae. Nimirum τοῖς ποιήμασι, hoc est per opera, ueluti per instrumentum. Quandoquidem Graecis, dandi casus exprimitur instrumentum, ut nobis auferendi casu. Iam illud admonere non ita magni refert, νοούμενα, quod uertit intellecta, participium esse praesentis temporis, non prateriti. Non enim ita conspiciuntur, ut prius sint intellecta, sed tum conspiciuntur, cum ex rebus conditis intelliguntur, uelut exponat, quid senserit, cum ait conspiciuntur. Sic enim intelliguntur, ex rebus conditis, tanquam in speculo cernas imaginem, unde & κατά τὴν ἰδέαν habet nomen.

Sempiterna quoque.) ἡ ἀίδια αὐτὴ δύναμις, Graece non est quoque, qua coniunctione illi prorsus carent, sed quae. Quamquam interpres probe reddidit, si modo uera est Origenis interpretatio, ut inuisibilia referatur ad creaturas inuisibiles, non ad ipsum deum, quem postea subiicit separatim. Ita ut sint.) Ita non solum redundat, uerum etiam subuertit sensum, si addatur Graeci sic habent εἰς τὴν αὐτοῦ ἀναπολογίτου, id est ut sint inexcusabiles, siue in hoc, ut sint inexcusabiles, siue quod per dei cognitionem eo deducti sint, ut ignorantiam non queant prae texere cum peccet, siue quod deus in hoc ipsum indulserit eis sui cognitionem, ut postea nihil haberent, quod prae texerent, suae incredulitati, si Christum reijciant. Sed euauerunt.) ἐκ ματαίωθης, id est uani siue superuacanei facti sunt, aut frustrati sunt, μάτην enim frustra. Inde μάταιος superuacaneus & nullius usus. Hinc ματαιόμοις frustror. Vulgo uanum uocant gloriosum ac superbum, & ad eum sensum exponit Lyra. Qui latine callent uanum dicunt, aut quod uerum non est, aut quod friuolum est nihil habens solidi. Caterum euanescere dicitur, quod cum prius falsa imagine offerret oculis, deinde definit apparere ueluti fumus. At Paulus sentit illos frustratos fuisse suis cogitationibus, hoc est longe secus euenisse, quam putabant, id quod declarant quae mox sequuntur, dicentes se esse sapientes stulti facti sunt, id enim est frustrari, cum summam sapientiam tibi speraris, in summam incidere stulticiam, & cum clarissimam lucem somniaris, in altis

si mas

simas demergi tenebras. Est autem διαλογισμός non simplex cogitatio, sed cogitatio ratiocinantis, & expendentis, ac dijudicantis, quod alienissimū est a fide Christi, ad quam illos uocat. Taxat em̄ obiter dialecticas philosophorum argutias, quibus frustra freti, sapientiam absolutam & sibi uindicabāt, & alijs pollicitabantur.

Dicentes se esse sapientes. φάσκοντες εἶναι σοφοί. Si nihil licet immutare in arcanis litteris, cur hic interpres ausus est græcam sermonis figurā latinā reddere? Quācūq; ne sic quidem ad plenum expressit sententiam. Nam φάσκοντες εἶναι magis sonat, qui cum putarent, aut profiterentur se sapientes. Siquidem ob rerum affinitatem abutuntur saepe, φημί pro οἶμαι.

Stulti facti sunt. Græcis unica dictio est, ἐμωράνθησαν, id est infatuati sunt.

Incorruptibilis dei. ἀφθάρτου quod alias uertit immortalis, & hoc sane loco magis quadrabat. Opponit em̄ deum immortalem simulacro hominis mortalis φθαρτοῦ.

In similitudinē imaginis. ἐν ὁμοιώματι εἰκόνου, in similitudine imaginis, uel potius in effictione siue assimulatione imaginis. Neq; em̄ sentit illos uertisse dei gloriam in imaginē hominis, sed aliter sensisse de deo cū oportebat, cum illi affingerent imaginem hominis. Atq; ita dictum est in similitudine, quasi dicas per assimulationem imaginis. Ad eūdem modum paulo post, μετήλλαξαν τὴν ἀλήθειαν τοῦ θεοῦ ἐν ἑσέ. ἠείδθησαν, id est transmutarūt ueritatem dei in mendacium, ut sit auerendi casus non acculandi. Nec em̄ uerterunt ueritatem dei in mendacium, sed cum ipsi uersarentur in mendacio, sibi mutauerunt dei ueritatem, aliter de illo prædicantes cū est.

In desyderia cordis. ἐν ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν αὐτῶν, id est, in concupiscentijs cordium suorum non cordis, nec in desyderia. Quo sane loco uideri poterat abusus præpositionis, id quod & alius facit, nisi magis quadraret, ut intelligamus tradidit positū pro destituit. Non em̄ illos deus ad egit in concupiscentias foedas, sed destituit suo pte uitio illuc euntes. Nec Emphasi caret quod cordium dictum est, multitudinis numero, ut intelligas diuersos esse stultorum affectus, nec in his unum cor, aut ullum consensum.

Corpora sua in semetipsis. ἐν ἑαυτοῖς, id est, inter sese. Significat em̄ mutuuum masculorum inter se stuprum, & mutuuum item coitum foeminarū inter se.

Veritatem dei. τὴν ἀλήθειαν αὐτοῦ, id est, ueritatem eius, nempe dei. Alioqui cum mox præcesserit deus, duriusculum est subito repetere.

Et coluerunt. ἐσβάθησαν, id est uenerati sunt, quod proprie dicimus de ijs, quibus diuinum quiddam ac maiestatem tribuimus, quæ & σεβασὰ dicuntur. Quod sequitur ἐλάτρευσαν seruierunt, nos uertere maluimus coluerunt.

Potius cū creatori. παρὰ τὸ κτίσαντα, id est, ultra eum, siue supra eum qui creauit, hoc est plus honoris exhibuerunt rebus creatis, cū illi qui creauerat.

Qui est benedictus. εὐλογητός, quod nos ob rudiores uertimus laudandus εὐλογῆν em̄ græcis, est honorifice loqui de quopiam. Vnde & episcoporum benedictiones opinor dictas, quod populo bene precentur beneq; omīnentur.

In passiones ignominia. ἐν πάθει ἀτιμίας, πάθει apud græcos nonnunq; perturbatio nes animi, sonat, aut motus, aut morbos, aut quod maxime placet Fabio affectus, in tāta copia probatorum nominū, quorsum opus erat nouo & factitio passionis uocabulo. Hoc loco maxime quadrabat morbos, quandoquidem effœminatam libidinem & Horatius morbum appellat, cum grege turpiū morbo uirorū. Porro quod addidit ignominia, ex hebraica sermonis proprietate sumptum apparet, pro eo quod est in affectus dedecorosos, siue contumeliosos. Siquidem libidinem contumeliam corporis appellat, ut Paulo superius ἀτιμάζειν τὰ σώματα αὐτῶν. Et Petrus honorem uocat uxoris, si coitu non contaminentur. Honori uero opponitur ἀτιμία.

In desyderijs suis. ἐν ὀρέξει αὐτῶν, id est, in appetentia sua, siue quod malim fui, ut intel-

ligas masculorum mutuam inter se appetentiam.

Et mercedem quā.) Græce significantius est ἀντιμισθία, quasi pensationē dicas, aut re- pensationem, ac præmij retributionem, seu mercedem meritis respondentem.

Et sicut non probauerunt.) Sensus est geminus, sed uterq; redditur græcis uerbis. Καθὼς οὐκ ἐδοκίμασαν ὅτι θεὸν ἔχειν ἐπιγνώσκειν siue enim accipis, hunc sensum. Et quæ ad modū nō probauerūt, hoc est noluerūt deū habere in agnitione, nā hic agnitiō magis est q̄ cognitio, & cognitū utcūq;, noluerunt agnoscere, uidetur deesse articulus ἔχειν. Siue hūc. Quæadmodū nō pbauerūt, quod deus agnosceret & sciret oia, quo ueluti nihil intelligente licenter peccabant, uidetur accusatiuus deesse quæ exigebat uerbū, ἔχειν q̄ exprimeret, quid deus haberet in noticia. Et quāq; alicubi uidentur usurpare ἐπιγνώσκειν pro, ἴσωςιν, id est, agnitionem pro cognitione, tamen horum nominum differentia notatur & ab Hieronymo nostro & a græcis interpretibus. Hoc sane loco pulchre conueniebat cognitū. Siquidem ante dixit deum ab illis cognitum, at hic negat agnitum. Cognoscere est intelligentis, agnoscere grati ac memoris. Ingratus nouit beneficium, uerum dum dissimulat se debere, non agnoscit.

In reprobam sensum.) εἰς ἀδόκιμον νόον. Non est hic sensus, ἀδοκίσις, quod genus sunt, uisus, auditus, sed νόος, hoc est mens, unde dilucidius erat in reprobam mentem. Est autem festiua uocum affinitas in ἐδοκίμασαν & ἀδόκιμον, id est, probauerunt & reprobū. Nam hic probari dicitur, quod placet, & ἀδόκιμον quod omnibus displicet. Huiusmodi sunt hæc quæ commemorat flagitiorum portenta, quæ execrantur & ipsi gentiles.

Quæ non conueniebant.) τὰ μὴ καθήκοντα, sensus est, indigna se, hoc est, quæ tales uirtutes dedecebat facere.

Repletos.) Interpres hos accusatiuos retulit, ad uerbum quod præcessit tradidit. At commodius referuntur ad infinitum uerbum ποιῆν, quod posteaq; mutauerat in alium modum, mutandi simul erant accusatiui in nominatiuos.

Auaricia.) πλεονεξία, quod aliquoties uertit rapinam, aliquoties fraudem, nonnunquam auariciam. Est autem πλεονεκτῆν uerbum compositum a πλεόν ἔχειν, hoc est a plus habendo quo græci utuntur, cum quis sibi plus usurpat q̄ ius est, aut potiores partes fraudatis est, cæteris occupat. Inde πλεονέκτης & πλεονεξία. Non solum autem nullus auarus, qui non sit idem fraudator, sed ne diues quidem ullus, qui non aut iniquus sit, aut ini- qui hæres. Cæterum quoties incidit huiusmodi nominum catalogus, non nihil dissonant exemplaria, id quod obliuione notariorū accidit, quod difficile sit huiusmodi meminisse. Nec usquequaq; probo, quorundam nimis anxiam in hisce rebus diligentiam, qui numerum quoq; putant obseruandum in congesta nominum sylua, uelut cum alijs aliquot locis, tum in epistola ad Galatas, quorsum attinet numerare fructus spiritus, cū opera carnis non numerentur.

Nequitia.) κακία, quæ dictio græcis nunc uicium sonat, & opponitur ἀρετῇ, aliquando ignauiam, unde ἐκκακοῦν deficere ac delassari. Nonnunquam afflictionem, quod rectius tamē κάκωσιν dicimus, hoc loco maluisse uertere maliciā, quæ apud Senecam simpliciter usurpat pro uicio, alioqui peruersitatē sonat, cū quis data opera male agit. At πονηρία uertit maliciam, quæ uox aliquando non solum maliciam significat, sed uerutiam & astutiam. Vnde proxime præcedit auariciam, uelut illius germana. Nequitia uero proprie ad libidinem & luxum pertinet, quod hæc uicia hominem perditum, & nihili declarant, & ab omnibus contemni soleat his obnoxij.

Inuidia, homicidij.) Apud Græcos iucunda uocum affinitas est in φθόνου φόνου. Quæ q̄ cede potius est singulari numero, q̄ homicidij.

Malignitate.) κακοδείας, quod magis sonat morum asperitatem ac difficultatē. Nam apud nos malignitas opponitur benignitati seu candori, & maligne laudat, qui parce ac prope-

nonnulla dicit & maligne de
Dicitur. Significatius ap-
tunc, ut malitiam alicuius.
Dicitur. (Vita uox est ap-
tunc, quod dicitur habet inuolus,
Commendat.) Vnde, id est se
tunc, modo non habet hic co-
tunc, (Vnde) Plautus ad al-
tunc est ab eo quem hie-
tunc est hic dissimulat quod
tunc, (Vnde) m. aliorum.) hie-
tunc adificat mali, siue quod
tunc.

non obediens, ut hie, id
hic opus erat periphrali.

hic intellexit in compositis,
tunc, ut ne

quo affectu. Cum multi in-
tunc nos quoq; malis uacare at

in affectum, sed potius affectu
tunc, ut ad hos quo

tunc, ut ne

tunc, ut ne

tunc, ut ne

tunc, ut ne

tunc, ut ne

tunc, ut ne

tunc, ut ne

tunc, ut ne

tunc, ut ne

tunc, ut ne

tunc, ut ne

tunc, ut ne

tunc, ut ne

tunc, ut ne

tunc, ut ne

tunc, ut ne

tunc, ut ne

tunc, ut ne

tunc, ut ne

tunc, ut ne

tunc, ut ne

tunc, ut ne

tunc, ut ne

Uicum infirmis dei.)

Sic enim est apud illos, ut

id est, qui cum infirmis e-

qui morte lat, non feb-

bet. Vnde, quæ uox est, ut

nam. Sed deperantibus oculis

que uoces apud græcos conueni-

u personis uocantur. Primum

est ea iusticia, nempe quod q̄ tal-

non intellexit, ut acciderit in

modum inuide laudat & maligne dat, qui contracte dat.

Detractores.) Significantius apud græcos καταλάλους, id est oblocutores. Nam detrahit, qui minuit laudem alicuius. Obtrectat, siue obloquitur qui male prædicat de alio.

Deo odibiles.) Vnica uox est apud græcos θεοσυγῆς & magis sonat, quibus deus est iniustus, quibus quos deus habet iniustos, atque ita interpretantur græcanica scholia.

Contumeliosos.) ὑβριστῶν, id est feroces & per uim alios opprimentes, quasi dicas iniuriatores, unde mox subiicit huic cognatum uitium ὑπερηφάνους, superbos.

Elatos.) ἀλαζόνια Plautus ἀλαζόνια, uertit gloriosum quæ & fastosum recte dixeris, ἀλαζόνια diuersus est ab eo quem ἕρινα uocant græci. Siquidem ille præ se fert & ostentat, quod non est, hic dissimulat quod est.

Inuentores malorum.) ἐφευρετῶν, id est, adinuentores, siue quod in rebus per se bonis aliquid admisceant mali, siue quod semper addant mala malis. semper enim malum e malo gignitur.

Non obedientes.) ἀπειθεῖς, id est, immorigeros seu inobedientes, siue intractabiles nec hic opus erat periphrasi.

Sine intellectu incompositos.) Rursus est iucundissima uocum affinitas, in græco sermone, quam interpres, nec affectauit, nec potuit reddere ἀσυνέτους, ἀσυνδέτους.

Sine affectione.) ἀσοργοί, ut ne excutiam interim, quod interpres abusus est affectio- ne pro affectu. Cum multum inter sit. Affectibus carere, iuxta Stoicos summa laus est, sic apud nos quoque malis uacare affectibus laudi ducitur. At σοργὴ non simpliciter significat affectum, sed potius affectum illum pietatis aut charitatis, quo parentes tanguntur erga liberos, ac uicissim illi erga eos, quo frater erga fratrem. Vnde qui eo processerunt in uicijs, ut ad hos quoque communes affectus, & ad ipsum naturæ sensum ob- sarduerint, ἀσοργοί uocantur.

Sine fœdere.) Quæso quid hoc est sine fœdere? Num damnat eos qui non pangunt fœdera, an eos potius, qui nullis fœderibus coercentur, quo minus quod libet faciant? Vnde fœdis fragos dicere potius debuit. Quamquam alias græci ἀσωνδίον uocant irrecōciliabile, ut ἀσωνδῶν πόλιμοι. Et ἀσωνδὴν sodalitatē quoque significat, ut intelligas intractabiles, sibi uiuētes, erga neminem iure necessitudinis utentes. Hic συναδρῶσιμος, id est, cōgeries uocū & ἀσυνδέτοιμιρε facit ad orationis impetum ac uehementiam. Et προσονομασία, non solum ad iucunditatem facit, uerumetiam ad odium, & inculcationem rei molestæ. Veluti si dicas, de manifesto mendacio, hoc neque scriptum, neque pictum est usque.

Sine misericordia.) ἀνελεήμονας, id est, immisericordes. Mirum cur hic interpretem delectauit periphrasis.

EX CAPITE SECVNDO.

Qui cum iusticiam dei.) Hoc loco græcorum codices longe a nostris dissident: Sic enim est apud illos, ὅτινις τὸ δίκαιωμα τῆ θεοῦ ἐπιγινόντες, ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες ἄξιοι θανάτου εἰσὶν, ὃν μόνον αὐτὰ ποιούσιν, ἀλλὰ & συνευδοκοῦσι τοῖς πράσσουσι, id est, qui cum iusticiam dei cognorint, nempe hanc, quod qui talia agunt digni morte sint, non solum eadem faciunt, sed etiam consentiunt facientibus. Ut intelligas grauius esse approbare aliorum male facta, quam te ipsum male facere tantum. Sed deprauationis occasio fuerunt hæc duæ uoces ποιούσιν & συνευδοκοῦσιν, quæ uoces apud græcos conueniunt cum datiuis participiorum pluraliuus, & cum tertijs personis uerborum. Primum enim ponit iusticiam dei, deinde uelut exponens quæ sit ea iusticia, nempe quod qui talia agunt digni sint morte. Cæterum unde hæc duo uerba, non intellexerunt, accesserint in nostris exemplaribus, equidem non satis intelligo. Quamquam

etiam illis additis idem erit sensus si legas per interrogationem negatiue, ut intelligas fieri non potuisse, quin hoc quoque intellexerint. Ex Origene nihil certi potest, colligi, quod ad hanc rem pertineat, nisi quod suspicor, in eo locum hunc esse deprauatum. At graecorum scholia, indicant nonnullis hunc locum aliter legi solere, ut facere grauius esset, consentire leuius. Verum quoniam ad explendum hunc sensum sentiebant aliter quid deesse, addiderunt haec duo uerba de suo. Non intellexerunt, Verum graeca indicant diuersum esse Pauli sensum, Nempe grauius esse comprobare aliorum malefacta, quam si ipse labaris in peccatum, propterea quod hoc saepe numero uel calus est, uel infirmitatis, illud uel pestilentissimae adulationis, uel deploratissimae maliciae. Sapietum erat plebem indoctam ab his uicijs cohibere. At non solum eadem fecerunt, uel uetiam auctoritate sua confirmarunt populi uersaniam. Ad eum modum interpretatur & Vulgarius.

EX CAPITE SECVNDO.

Propter quod.) Origenes indicat rectum ordinem totius huius disputationis Paulinae, quod sit alioqui perplexior. Qui quoniam paucis a nobis annotari non potest, nec proprie ad hoc pertinet institutum, obiter admonuimus, ut qui uelit, ab ipso petat autore.

Omnis qui iudicas.) πᾶς ὁ κρινῶν, id est, quisquis iudicas, uel quisquis es qui iudicas. In quo enim alterum.) ἐμὸν γὰρ. Sensus est. Alium iudicando te ipsum condemnas hoc est, eo ipso quod iudicas, te condemnas, Id habet proprietates graecanici sermonis. Eadem enim agis quae iudicas.) τὰ γὰρ αὐτὰ πράξεις ὁ κρινῶν, id est eadem enim facis tu qui iudicas uel tu ille iudicans.

Iudicas condemnas.) κρινῶν, κατὰ κρινας, iucunditas graecanicae figurae non potuit ab interprete reddi, quod prosonomasia non respondeat in latinis uocibus.

Diuitias bonitatis eius.) ἢ τοῦ πλούτου τῆς χρηστότητος. Diuitiarum uocabulo delectatus est Paulus, uel hoc argumento, quod eo frequentius utitur. Porro bonitatis non est ἀγαθοσύνη, quod eam significat bonitatem, quae opponitur πονηρία, id est, malicia, sed χρηστότης, quae benignitas latine dicitur. Eam ita finiunt philosophi. Benignitas est uirtus sua sponte ad benefaciendum exposita. Vnde graeca uox ab utilitate dicta est. Quae eadem accipitur pro commoditate suauitateque morum, qua nos faciles ad uitae consuetudinem praestamus. Siquidem usum pro familiaritate, siue consuetudine dicunt & latini, & graeci, uehementer comes ad congressum ac blandiores χρηστολόγους appellant. Nec multum abest bonitas a benignitate. Etenim cum deos bonos uocant beneficos intelligi uolunt. Verum nos id quod praeter quod certum etiam dilucidius erat, & ad hunc locum accommodatius sequi maluimus. Lenitatem & mansuetudinem dei, quodque minime sit austerus χρηστότητα uocat.

Ignoras.) ἀγνοῶν, id est ignorans participium est apud graecos, & a superioribus pendat.

Quod bonitas dei.) ὅτι τὸ χρηστὸν, adiectiuum nomen posuit loco substantiuum. Estque eadem dictio, quam mox exposuimus.

Ad poenitentiam te adducit.) ἀγῶν, id est ducit, hoc est allicit, & inuitat Hieronymus in Ezechielem uertit prouocat, alioqui idem est ducere, quod perducere.

Cor impoenitens.) Significatius graece ἀμετανόητος, quasi dicas impoenitibile, quodque nulla dei beneficentia possit ad poenitentiam adduci. Porro μετάνοια recte uerteris, & resipiscantiam & μετανοεῖν resipiscere. Nam hinc uox est dicta, quod post admissum scelus, sentiat se peccasse a μετὰ post & νοεῖν intelligere.

Thesaurizas tibi.) θησαυρίζῃς σεαυτῷ, id est thesaurizas tibi ipsi. Nec enim hic ociosum est pro-

etiam illis additis idem erit sensus si legas per interrogationem negatiue, ut intelligas fieri non potuisse, quin hoc quoque intellexerint. Ex Origene nihil certi potest, colligi, quod ad hanc rem pertineat, nisi quod suspicor, in eo locum hunc esse deprauatum. At graecorum scholia, indicant nonnullis hunc locum aliter legi solere, ut facere grauius esset, consentire leuius. Verum quoniam ad explendum hunc sensum sentiebant aliter quid deesse, addiderunt haec duo uerba de suo. Non intellexerunt, Verum graeca indicant diuersum esse Pauli sensum, Nempe grauius esse comprobare aliorum malefacta, quam si ipse labaris in peccatum, propterea quod hoc saepe numero uel calus est, uel infirmitatis, illud uel pestilentissimae adulationis, uel deploratissimae maliciae. Sapietum erat plebem indoctam ab his uicijs cohibere. At non solum eadem fecerunt, uel uetiam auctoritate sua confirmarunt populi uersaniam. Ad eum modum interpretatur & Vulgarius.

est pronomen compositum significans ipsum sibi causam esse tanti mali, cum bonitas dei illum alio prouocet. Miror autem cur interpretem græca uox tantopere deletet. Cum dicere potuerit, colligis, recondis, reponis. Significat paulatim aceruari diuinam iram, ut tandem uniuersa depromatur, more thesauri.

Reuelationis iusti iudicij.) Græce diuidunt hæc interposita coniunctione, ἀποκαλύψεως καὶ δικαιοκρισίας, id est reuelationis & iusti iudicij. Quamq̄ græcis iusti iudicij, unica dictio est, & ob id uenustior, ut distingueret nouato uerbo, diuinum iudicium a nostris iudicijs, in quibus non raro nocens elabitur, & innocens damnatur. Tribus notis signauit eundem diem Iræ, quod tum misericordiæ locus non erit. Reuelationis, quod omnia nuda erunt, quæ nunc latent, & iusti iudicij, quod recte pro cuiusq̄ meritis pronuntiandum est.

Secundum opera eius.) κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, id est, iuxta facta, & sua non eius.

Secundum patientiam.) καθ' ὑπομονήν, id est perseverantiam aut sustinentiã boni operis, hoc est quod perseverarit in bono opere.

Quærentibus uitam.) Et huius loci sententiã mire subuersa est, cum græca lectio, si quis attendat, pulchre habeat, ὅς ἀποδώσῃ ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, τοῖς μὲν καθ' ὑπομονὴν ἔργου ἀγαθοῦ δόξαν ἢ τιμὴν ἢ ἀφθαρσίαν ἐπιζητούσι, ζωὴν αἰώνιον, hoc est qui reddet unicuiq̄ iuxta opera sua, his quidem qui per perseverantiã operis boni gloriam & honorem & incorruptionem quærunt, siue quæsierunt, uitam æternam, ut ζωὴν αἰώνιον, referatur ad uerbum ἀποδώσῃ, id est reddet. Et τοῖς, articulus ad participium ἐπιζητούσι, ut sit sensus, ijs qui hic quærunt gloriam illam & honorem, & immortalitatem, perseverantes in bonis operibus, per quæ ista parantur, reddet uitam æternam, hoc est id quod quæsierunt, ediuerso, qui maluerunt esse contentiosi, nec obedierunt ueritati, uentura est ira &c. Ad hunc modum uidetur legisse & Origenes, cum ait. Quærentibus (inquit) gloriam & honorem & incorruptionem pro boni operis patientiã uita dabitur æterna. Ad eundem legit & exponit Vulgarius episcopus, ac cetera græcorū scholia. Et ingens est exemplariorū cōsensus. Ceterū ut hallucinareē interpres participiū ζητούσι quærentibus in causa fuit, cuius uox per oia conuenit cū uerbo tertiæ personæ pluralis quærunt. Porro ne quem offendant quod nos pro incorruptione uertimus immortalitatem, uertit ad eundem modum Ambrosius in epistola priore ad Timotheū capite primo ἀφθαρτῶν immortalis deo, & eodem pacto legit ecclesia. Imo ea uis est græcanicæ dictionis.

Ex contentione.) τοῖς διεξεριδίαις, id est contentiosis siue qui sunt ex contentione, nam græci τοὺς ἐκ σοῶς Stoicos uocant & Paulus τοὺς ἐκ περιτομῆς circūcisos appellant.

Non acquiescunt græcis unica uox est, & participium, ἀπειθοῦσι, id est non parētibus siue obtemperantibus. Neq̄ redditur apud nos iucunditas græci sermonis ἀπειθοῦσι & πειθομένους, id est non obtemperantibus & obtemperantibus.

Iudæi primum & græci.) In his quoq̄ est geminatio coniunctionis quam superius ostendimus τὴν καὶ Iudæiq̄ primum & græci.

Personarum acceptio.) προσωπολήψια unica uox est quæ significat respectum personæ, cum huic magis fauemus q̄ illi non ob ipsius rei, sed personæ discrimen. Huic opponit quod paulo superius dixit δικαιοκρισίαν.

Sine lege peccauerūt.) Græcus sermo festiuior est per aduerbium ἀνόμως, quasi dicas illegaliter siue exlegaliter. Nam ex legem legimus pro ἄνομος.

Eiusmodi legem.) Græcis est οὗτοι, id est hī nō eiusmodi. Scriptum in cordibus.) scriptum nomen est Græcis, nō participium γραπτόν, quasi si dicas scripticium, ut opponatur illi quod ἔγραπτον uocant iureconsulti.

Sed factores legis.) ποιηταί, id est qui operantur & faciunt legis præcepta. Alioqui faciunt legem qui condunt.

Testimonium illis reddente &c.) συμμαρτυρούσης αὐτῶν ἡ συνδύσιος, id est simul testificā te ipsorum conscientia. Nam illis apud græcos non est, ut intelligas conscientiam illorum consentire, cum iudicio dei.

Cogitationum accusantium.) Mire doimitauit interpres, cum uerso altero genitio græco in ablatiuum latinum συμμαρτυρούσης, alterum relinqueret. Vertendū erat, cogitationibus inuicem accusantibus, aut etiam defendentibus, atq; ita recenset Hieronymus edifferens Ezechielis caput decimū sextū. Qui nolunt interpretem usq; errasse, & eū spiritu sancto suggerente uertisse, uel unum hunc locum si possint expediant.

Si autem.) Verior & antiquior apud græcos scriptura est ἰδῆ, id est, ecce. Non ἰδέ, id est, si uero, alioqui non satis coharet ordo, cum eo quod sequitur. Qui ergo alium doces. Quamq; Ambrosius legit ἰδέ, si modo libri non fallunt, tum Origenes & Vulgarius. Neq; quod ad sensum attinet quicq; est incōmodi, nisi quod duriuscule cohærent quæ sequuntur. Qui igitur doces alium &c. Quamq; hoc quoq; neq; nouum est in Paulo, & alioqui tolerabile.

Probas utiliora.) τὰ διαφέροντα, id est, eximia siue egregia, interpres legisse uidef συμφέροντα, id est utilia siue conducibilia. Demiror autem cur Vulgarius διαφέροντα uoluerit interpretari pro συμφέροντα, nisi forte loquuntur græci more latinorum, ut dicāt interesse cuiuspiam, quod ad rem illius pertineat. Caterum probas hoc loco est, δοκιμάζεις, hoc est comprobas, quod est iudicio ac uelut exploratum approbare.

Instructus per legē.) Græce est κατὰχούμενος, id est eruditus, siue initiatus, & institutus. Est autem uerbum Paulo peculiare, quod uidetur esse dictum a uoce, qua olim mysteria tradebatur, quæ nefas erat libris cōmittere. Eodem usus est huius discipulus Lucas in præfatione Euangeliorum.

Magistrum infantium.) διδάσκαλον νεπίων, νήπιος, ut iam aliquot admonuimus locis, cū ad atatem refertur significat infantem, cum ad animum, significat parum eruditum, parum ingenio & usu rerum callentem, tempestiuus erat stultorum, aut puerorum. Quis eū docet infantes? Nam hoc loco non est magister qui regat, sed διδάσκαλος, hoc est, qui docet. Porro quod mox præcellit παιδευτῶν anceps est nomē, commune tum ei qui instituit pueros, tum ei qui castigat & corrigit errantes.

Habentē formam.) μόρφωσις, id est formationē, quasi dicas instituendi formandiq; rationem, quam alij præscribat, ut sunt & hodie, qui profiteantur se posse formare conscientias singulorum. Nam hijs uerbis delectantur, quidam non theologi, sed matæologi.

In honoras.) ἀτιμάεις, id est dehonestas siue ignominia afficis.

Blasphematur.) Græci uox est, βλασφημῆσαι, quod latine uertas, licet male audit, siue maledictis afficitur. Testimoniū quod adducit Paulus Origenes refert, ad Esaiā, apud quē legis cap. 52. Quoniam ablatus est populus meus gratis, dñatores eius inique agunt dicit dominus, & iugiter tota die nomē meū blasphemaī. Porro hæc duo uerba in genitibus addita sunt ex æditione septuaginta, qua Paulus hoc loco uidetur abusus, aliq; ueritas Hebraica sic habet. וְתָמִיד בְּרַב הַיּוֹם שָׂמִי בְּמֵאָה & iugiter tota die, nomē meū blasphemā. Dicitur Hieronymus indicat & ad Ezechiel referri posse apud quē legis ca. 36. Et ingressi sunt ad gentes ad quos introierunt & polluerunt nomen sanctum meum, cum diceretur de eis, populus domini iste est. Et polluerunt nomen sanctum meum. Caterum quid sibi uoluerit hoc loco Lyranus uiderit ipse, Consentit enim nostra æditio, cum septuaginta, & hebraica ueritate. Nec hoc sane loco ullum discrimen est, si qua fides habenda est uulgatis exemplaribus. Quādoq; apud Hebræos ita legimus: וְיָבֵא אֵל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר בָּאוּ שָׁם וַיְחַלְלוּ אֶת שֵׁם קְדֹשִׁי בְּאִמּוֹר לְעַם יְהוָה אֵלֵינוּ. Quæ si quis ad uerbum magis q; eleganter reddi postulat, ad hunc habent modum, & ingressi sunt ad gentes ad quas ingressi illic, & polluerunt illud nomen sanctum meum, dum di-

am dicitur in populo domini
 nosque dicitur hoc loco nece
 quodammodo probatur allent
 ut in quibusdam citat locu
 quod dicitur tota die nomen m
 nomen dicitur in his quidem
 nomen nostra sic habet. Non p
 nomen meum quod polluit
 dicitur, siue ut ipsi uocant l
 nomen reperit. Proinde cor
 nomen, id quod pene solus
 nomen apud Ezechiel in e
 quod nos modo citauimus
 nomen septuaginta. Altera
 nomen erat, quem citat Aquin
 nomen sanctum meum qu
 nomen dicitur dicitur est inter tra
 nomen ad hoc habent modum
 nomen ἰδῆ ἰδέ ἰδέ
 nomen meum. Non propt
 nomen polluitis uos in gentib
 nomen iudæos id multo magis ca
 nomen ab ethnicorum uita, nisi uolui
 nomen etiam continetur, per u
 nomen dicitur dicitur inter nomen
 nomen dicitur dicitur dicitur
 nomen nomen timidos mortis & au
 nomen dicitur dicitur dicitur de
 nomen uos blasphemā. Græce est ἰ
 nomen. Non eū qui in mandatu
 nomen præpositum, nos quo dicitur
 nomen dicitur ut ne tamē quidē de fet
 nomen dicitur dicitur est, nec ea qua
 nomen uocatio iudeus & christiano e

Quid ergo amplius π
 quando eximium, hoc e
 quatur enim τὸ ἰδῆ
 Matrem, nisi sic d
 uiderit, nisi per
 nomen hoc uocem (sermonem) legit
 nomen dicitur. His apud Græcos te
 uerba sunt dicitur, pro quod est
 Ezechiel. Græcis facit temp
 uiderit, siue antiquior quo uerbo
 nomen uerbi delinere, q; q; dicitur
 nomen autem.) ἰδέ ἰδέ ἰδέ
 nomen positum est uerum pro q

dum diceretur eis populus domini ille, iam uero de Lyrano minus admiror. At Aquinas longe diligentior, hoc loco nescio qua de causa duplicem inducit lectionem, cuius equidē uerba non grauabor ascribere, quo facilius sit lectori super hac re, uel iudicare, uel inquirere. Cum em̄ citasset locum qui est apud Esaia. Dominatores eius inique agunt, & iugiter tota die nomen meum blasphematur, subiicit ex Hieronymo nimirū alterum testimonium his quidem uerbis. Et Ezechielis tricesimo sexto. Secundum aliam literam, ubi nostra sic habet. Non propter uos ego faciam domus Israel, sed propter nomen sanctum meum, quod polluistis in gentibus. Hac tenus Aquinas. Quæso quæ nam est alia lectio, siue ut ipsi uocant litera, quæ dissideat ab altera? Excute, disquire, nihil huiusmodi reperies. Proinde conijcio Thomam alio properantem, hæc nō haussisse ex ipsis fontibus, id quod pene solus omnium recetiorum solet, sed ex aliorū collectaneis. Sunt enim apud Ezechielem in eodem capite duo loca, in consimilem sententiam, prior est, quem nos modo citauimus, in quo nulla pugna est inter hebræam ueritatem & æditionem septuaginta. Altera quæ nō magno sequitur interuallo, repetens, quod iam dictum erat, quem citat Aquinas. Non propter uos ego faciam domus Israel, sed propter nomen sanctum meum quod polluistis in gentibus ad quas intrastis. Ac ne hic quidem ulla discordia est inter translationem Hieronymi & septuaginta. Quandoquidem hebraica ad hūc habent modū. **אֱלֹהֵינוּ אֲנִי עֹשֶׂה בְּיַד יִשְׂרָאֵל בִּי אֵם לְשׁוֹמְרֵי אֱשֶׁת בְּאֵתָם** **אֵשׁ**. Ea si quis cupiat superstitiose uerti, sonant ad hunc ferme modū. Non propter uos ego faciens domus Israel, sed nomini sancto meo quod polluistis uos in gentibus ad quas ingressi estis illic. Iam uero quod Paulus admo- nuit Iudæos, id multo magis cauendum est nobis Christianis, quorum uita si nihil differet ab ethnicorū uita, nisi titulo Christiani nominis ac cerimonijs, cæteris in rebus par, aut etiam contaminatior, periculum est, ne sanctissimum illud Christi nomē polluatur & cōtumelijs afficiatur inter inimicos fidei, Iudæos & Turcas, si cōspiciant nos nō minus abiectæ seruire libidini, nihilo moderatius inhære lucris, non minus cupidos uindictæ, nō minus timidos mortis, & auidos uitæ, nō minus furiose belligerantes, tumultuan- tes, digladiantes quilibet leuibus de causis.

Per uos blasphemati.) Grace est *δι' ὑμᾶς*, i. ppter uos, ut intelligas nō instrumētū, sed causam. Non em̄ qui, in manifesto Iudæus.) Hoc loco breuitate, quā græcis adferunt articuli præpositiui, nos quo dilucidior esset sensus, complusculis uerbis explanauimus, sed ita, ut ne tantulū quidē de sensib⁹ immutaretur, in hūc modū. Nō is qui in manifesto Iudæus sit, Iudæus est, nec ea quæ in manifesto sit carnis circūcisio, circūcisio est, sed qui in occulto Iudæus, & circūcisio cordis in spiritu non litera.

EX CAPITE TERTIO.

Vid ergo amplius *περισσόν* græce aliquando superuacaneum significat, alij quando eximium, hoc est *ἐξαιρετόν*, hic eximium pro excellentia accipitur. Sequitur enim *τοῦ ἰουδαίου*, Id est in quo excellit Iudæus?

Multum.) *πολύ* sic & apud græcos habetur per hypsilon, quāq̄ legendū uidetur, *πολλή* & per duplex l & ita, ut sit epitheton *ὑπέροχα περισσόν* primum hic ordinem sermonis significat potiusq̄ præcipue.

Illis eloquia) Illis apud Græcos non est, sed interpres addidit necessario, *ἐπισέυθησαν*, i. credita sunt eloquia, pro quod est cōcredita siue commissa sunt illis eloquia dei.

Euacuauit.) Græcis futuri temporis est *καταργήσεται* id est abolebit, obliterabit, irrita reddet, siue antiquabit, quo uerbo frequenter utitur Diuus Paulus. Interpres, sapenu- mero uerti destruere, *ἀργον* ociosum, inde *καταργεῖν*, ociosum & supuacaneū reddere.

Est autem.) *γινέσθω* græcis est, sit, siue fiat autem deus uerax. Fortassis interpres uer- terat esto, positum est autem pro appareat.

Abfit.) Frequenter obuium apud Paulum, græce est μη γένοιτο, id est, ne sit aut ne cōtingat, siue deus auertat aut prohibeat, est autem abominātis sermo.

Iudicabit deus hunc mundum.) ὁ πῶς κόσμος, id est, mundum non hunc mundum, quā si sit alius mundus, nisi quod articulus additus aliquoties facit, ut res certa designetur.

Vt iustificeris in sermonibus.) Testimoniū est ex psalmo quinquagesimo, ut iustificeris Hebraice est דַּרְצָרָה iustus appareas, & in sequēti dictione נִבְרָרָה uincens aut ut aliq̄ mūdus appareas ppter dagges punctū insertū, ut sit iustū te cōstituas & uictiorem aut mūdū. Et cū iudicaris, apud græcos uerbum est passiuum, ἐμ τῷ κρινθῆναι. Cæterū Hebrais בְּשִׁפְטֶיךָ anceps est, utrum de iudicato deo, an de iudicante loquantur. Hieronymus uidetur ita locum hunc interpretari, ut intelligat deum iudicatum. Psalmus sic habet לְמַעַן תִּצְרַח בְּבִרְיֶיךָ תִּזְכַּר בְּשִׁפְטֶיךָ.

Sicut blasphemamur.) Vfus est græca uoce φλασφημούμεθα, id est male audimus, siue male de nobis loquuntur homines.

Faciamus male.) Non inepte omisit ὅτι quod alias solet libenter addere, cum alioqui nihil sit opus.

Præcellimus eos.) προεχόμεθα. Eos apud græcos nō additur, sed tantum est præstamus siue præcellimus. Si quidē græci distinctionem subiiciūt, hīs uerbis. Quid igitur. Alio qui legi cōiunctim poterat, in quo igitur præcellimus præcausati sumus προκτασάμεθα, id est ante causam reddidimus.

Et omnes sub peccato.) Et coniunctio redundat.

Quia non est iustus.) ὅτι ἐγώ, quia redundat, quod erat omittendum hoc sane loco, quē admodum paulo ante fecit.

Iustus quisq̄.) οὐδὲ ἐγώ, id est ne unus quidem.

Requiens.) ὁ ἐκζητῶ, id est, qui exquirat, nam requirimus non quod uestigamus, sed quod abesse dolemus, requirimus in amico fidem.

Maledictione.) ἄρα, id est deuotione, execratione, siue imprecatiōe. Cæterum illud obiter admonitum lectorem uolo, Testimonium hoc quod Paulus de ueteri sumpsit in strumento, uarijs ex locis esse contextum, atq; ut ita dicam cōsarcinatum. Nam duo primi uersus. Sepulchrum patens est guttur eorum, linguis suis dolose agebant, quinti psalmi sunt. Illud autem quod sequitur, Venenum aspidum sub labijs eorum, ceterimi tricesimi noni psalmi est, rursus quod annectitur, Quorum os maledictione & amaritudine plenum est, e nono psalmo desumptum est. Porro tres qui sequuntur uersiculi Veloces pedes eorum ad effūdendum sanguinem contritio & infelicitas in uijs eorum. Et uiam pacis nō cognouerunt, ex Esaia decerpti sunt, Ultimus autem uersiculus, Non est timor dei ante oculos eorum in trigelimi quinti psalmi principio est. Hos octo uersiculos intertexuit nescio quis psalmo decimo tertio, quod idoneum locū non inueniret, ad quē hoc Pauli referret testimonium, cum in Hebraicis codicibus non habeantur. Cæterum quæ ex Esaia mutuatus est, habentur apud eum prophetā capite, 59. Iuxta Hebraicam ueritatem ad hūc modum. Cogitationes eorū, cogitationes inutiles, uastitas & contritio in uijs eorum, Viam pacis nescierunt & non est iudiciū in gressibus eorum.

Subditus.) ὑπόδμος quali dicas obnoxius & reus. Nam δίκη græcis, & crimen significat & uindictam, siue pœnam, uelut obligatus ad pœnam.

Cognitio peccati.) ἐπίγνωσις. Elegantius ac significantius erat agnitio.

Et egent.) Græce est ὑστεροῦνται, id est carent siue destituuntur, & gloria græcis est non gratia δωρεῆς ἢ θεοῦ. Iustificati gratis.) δικαιούμενοι participiū est passiuū, sed presentis tēporis, unde nos uertimus iustificantur autem, addita de meo coniunctiuicula, quo sensum redderem dilucidiorē. Per redemptionem.) διὰ τὴν ἐπιλυτῶσιν ἡμᾶς quæ proprie est redemptio captiui, per soluto pro capite illius precio.

Propiciatorē

Propiciatorē, id est p...
...id est i...
...id est i...
...id est i...

Abet gloriam.) ...
...modum & ...
...Extremum est.) ...
...uox anceps est. Cat...
...Vlla taxat, hoc loco puer...
...græcum, eodem in loco n...
...etas elicit, eandem uocem le...
...Et uero qui non operatur, ope...
...id est, non oper...
...secundum prepositum grati...
...ita legit & exponit nom...
...in exemplum.
...Accepto text.) ...
...habere, siue pro accepto habere, e...
...accepto.
...Non imputabit.) ...
...tū imputabit.
...Tanti manet.) Manet apud g...
...circūone an in præputium. ut...
...interpretatur. Atq; a...
...in circūone.) ...
...Supplicium.) ...
...id est fige...
...id est, quod certum esse uolum...
...pauis uolum ac recedendum esse.
...Non in tantum qui sunt exanti...
...id est, id est, id est, id est, id est...
...id est, id est, id est, id est, id est...
...Abrahe, tū eundem ingo...
...Non enim promissio Abrahe...
...id est quod hanc elicit mundi

Propiciatorem.) ἱλασῆριον, id est propiciationem, seu magis propiciatorium, nisi forte interpres masculino genere accipit ἱλασῆριον.

In sustentatione.) ἐμ' ἀνοχῆ, id est in patientia & tolerantia.

Vbi est ergo.) Est, & tua addidit interpres. Nā græce ποῦ ὄν ἢ καύχῃσθε, id est, ubi igitur gloriatio: Atq; ita sane absolutius est.

Arbitramur em.) λογίζομεθα ὄν. Reputamus siue colligimus igitur. Nam Vulgarius interpretatur συλλογίζομεθα, uelut hoc iam argumentando collegerit.

Imo & gentium.) Pro imo græcis est ναί, quod est affirmantis aduerbium, quasi dicas nimirum & gentium.

Qui iustificat.) δικαιώσει iustificabit futuri temporis. Respexit enim ad eos qui ad huc essent in Iudaismo seu gentilitate.

Legem ergo destruimus.) καταργούμεν, id est, irritam facimus, siue abolemus, ut Paulo superius ostendimus. Porro quod sequitur legem statuimus ἰσῶμεν dictum est pro fulcimus seu stabilimus, & facere ut stet aliquid, alioqui uacillans.

EX CAPITE QVARTO.

Habet gloriam.) καύχῃμα gloriationem magis significat q̄ gloriam, quemadmodum & καύχῃσθε, hoc est habet quod gloriatur & iacet se.

Et reputatum est.) ἐλογίσθη, id est imputatum est hoc sane loco, nam græca uox anceps est. Caterum longe aliud est reputare q̄ imputare. Nec iniuria Valla taxat, hoc loco puerilem affectationem copiae in interprete, dum idem uerbum græcum, eodem in loco nunc uertit reputatur, nunc accepto fert, nūc imputo, quia si nefas esset, eandem uocem sæpius repeti.

Et, uero qui non operatur, credenti autem.) Vtrumq; græcis participium est μὴ ἐργαζομένη, πισεύοντι δέ, id est, non operanti, tamē credenti. Et rursum reputatur pro imputatur.

Secundum propositum gratiae dei.) Dei non est in Græcis codicibus, etiamsi Ambrosius ita legit & exponit nominatim hæc uerba, unde apparet illum diuerso uelut exemplari.

Accepto fert.) λογίζηται, id est imputat siue acceptum fert. Est autem acceptum ferre, debere, siue pro accepto habere quod non acceperis, quæ apud iureconsultos uocatur acceptilatio.

Non imputabit.) λογίση, futuri temporis est, tametsi potest esse aoristus subiunctiui ut sit imputauerit.

Tantum manet.) Manet apud græcos nō inuenio, sic habent græci codices, ὁ μακαριστὸς ὅν οὗτος ἐπὶ τῆς περιτομῆς, ἢ ἐπὶ τῆς ἀκροβυστίας, beatitudo igitur ista siue beatificatio, utrum in circūcisione an in præputium: ut sub audias, uenit aut simile uerbū, & ita græcorū scholia legunt & interpretantur. Atq; adeo haud scio, an interpres cupiens explicare Pauli mentem, scripserit, manat in circūcisionem, quod postea mutatum sit in manet.

In circūcisione.) ἐν περιτομῇ ὄντι, id est, cum esset in circūcisione.

Signaculum. σφραγίδα, id est signum ac notam impressam. Nam fidei causa solemus obsignare, quod certum esse uolumus. Atq; ad hunc modum obsignamus, quod ad tempus repositum ac reconditum esse uolumus, suo loco depromendū.

Non his tantum qui sunt excircūcisione.) Græca multo secus habet τοῖς οὐκ περιτομῆς μόνον, ἀλλὰ ἔτι τοῖς σιχοῦσι, id est, qui non tantum sunt excircūcisione, sed etiam incedunt per uestigia &c. ut intelligas non esse satis ludæum fuisse natum ad hoc, ut sis filius Abrahæ, nisi eiusdem ingrediaris uestigijs, id quod est filiorum.

Non enim promissio Abrahæ.) ὁ κληρονόμος αὐτῆς εἶναι τὸ κόσμου, id est, melius hic addidisset quod hæres esset mundi uel hæredem mundi futurum.

Non ei

In repromissione etiam dei.) εἰς δὲ πῶς ἐπαγγελίᾳ, id est, in promissione, uero dei, & sic legit Ambrosius, ut hæc pars aduerfetur superioribus, non est infirmatus, non confy derauit &c. siue potius ad promissa dei.

Non hæsitauit.) οὐ διεκρίθη, id est, non dijudicauit aut disquisiuit quod est diffidentis. Dispicit enim ac dijudicat, qui non plene confidit.

Confortatus est.) ἐνεδυναμώθη, id est inualuit & potens factus est, ut respondeat illi superioriori, μὴ ἀδυνασία ἐν τῇ πίστει, id est non debilitatus fide. Nec hic additur in coniunctio, ὅτι ea est in uerbo composito.

Plenissime sciens.) πληροφορηθεὶς, id est, certus factus & certa accepta persuasione, quasi dicas certificatus, ut copiosius explicuimus in præfatione Lucae in euangelium suum.

Qua cūq; promisit deus.) ὅτι δὲ ἐπηγγέλται δύναιτο ἐσι κῆ ποιῆσαι, quia quod promissū est potest etiam facere. Et coniunctio, quia, hoc loco posita est pro ὅτι quod, ἐδικῶς accepto non ἀπὸ λογικῶς, hoc est non ita ut causam declararet, sed exponens quid habuerit persuasum.

Quia reputatum est ei.) Hic latini codices addunt, ad iusticiam. Nam græci legunt ὅτι ἐλογίσθη αὐτῷ, id est, imputatum est ei. Atq; id satis erat. Notat enim quod superius dictum est, ueluti iam cognitum.

Quibus reputabitur.) οἷς μέλλει λογιῆσθαι, id est, quibus imputabitur. Miror iacobū fabrum in examinationibus suis uertisse, debet imputari, quasi debet significationem habere futuri temporis, ut apud Græcos μέλλει, & idem sit debet imputari & imputabitur, quemadmodum uulgus ineruditum putat. Nisi forte uisum est illi docendi gratia ad hunc loqui modum.

Qui suscitauit Iesum Christum.) χριστῶν apud græcos non additur.

EX CAPITE QVINTO.

Accessum.) προσαγωγὴν ἔσχκαμεν, id est aditum habuimus & paulo ante εἰρήνην ἔχομεν, id est, pacem habemus non, ἔχωμεν, id est, habeamus, ὅτι in hoc posteriore græca uariant exēplaria. Tamen nō me clam est, græcos nōnullis uerbis præterito pro præfenti abuti, præsertim affectuum, ut γένηται δέδια & in hoc qd paulo post sequitur εἰσκαμεν stetimus pro stamus.

In spe filiorum dei.) Græci legunt in spe gloriæ dei, ἐπὶ ἐλπίδι τῆ δόξης τοῦ θεοῦ.

Non solum autem.) οὐ μόνον δέ. Sermo latinus hanc loquendi formam non agnoscit. Mollius erat si addidisset pronomen, neq; id solum.

Non confundit.) οὐ κατασχύνει, id est nō pude facit, aut pudore afficit.

Diffusa est.) ἐκκέχυται, id est, effusa est, uel effusa fuit, ut intelligas largiter effusam.

Vt quid enim.) Græce secus est ἔτι ὁ γὰρ χριστὸς ὄντων ἡμῶν ἀδυνῶν, id est. Nam Christus cum adhuc infirmi essemus. Apparet codicem quem secutus est interpres habuisse εἰς τὸ, id est, ad quid? Vterq; sensus est tolerabilis, ut quid enim subaudi, ne spes confundat.

Pro iusto moritur.) ἀποδανῆται, id est, morietur. Porro iustum & bonum hoc loco nō personam aliquam significat, sed rem, hoc est ipsam iusticiam & bonitatem, ut sit neutri generis, non masculīni, quemadmodum putat diuus Hieronymus in epistola ad Agalliam quæstione septima.

Audeat mori.) Et audeat, uel etiā ausit mori καὶ τοῦ μᾶ ἀποδανῆν ὅτι hic rectius uertisset sustinet, quo uerbo in consimili sensu usus est Suetonius.

Secundū tempus.) κατὰ καιρῶν, si referatur ad infirmos mitigat quod dictum est, quasi infirmitas illorū tempori sit imputanda, quo nondū apparuerat gratia euangelij. Sin referatur

referatur ad mortuus est defectus oppetisse. Atq; ita graeci interpretantur scholia. Charitatem suam. τὴν ἐαυτοῦ ἀγάπην id est, suam ipsius dilectionem nempe qua nos dilexit.

Quoniam si.) Secus est apud graecos ἐτι ἐτι ἀμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν, id est, quod cum ad huc peccatores essemus &c. multo magis igitur. Quamq; idem est sensus utrobique.

Sed & gloriamur.) ἀλλὰ καὶ χαυχόμενοι, id est, sed & gloriantes. Quamq; ad sententiam haud ita magni refert. Et in nonnullis graecorum exemplaribus καυχόμεθα reperi scriptum uelut in eo, quod nobis exhibuit monasterium. Praedicatorum apud Basileam.

Propterea sicut per u. h.) Sic quidem est apud graecos, διὰ τοῦ ὡσπερ δ' ἐνός ἀνθρώπου. Sed non respondet quod sequitur ad ὡσπερ, nisi ὡς legatur pro quia, aut ὡσπερ pro ὡς, aut nisi accipias ὡσπερ pro tāq;, nisi quis malit hoc quoq; ἀνακόλουθον esse, qualia multa Paulus uidet habere, Origenes duas refert opiniones. Iuxta priorē, uult Paulū nō ob inscitiam graecanici sermonis hanc partem imperfectam reliquisse, sed data opera suppressisse, quod alioqui subiiciendum erat, quia cōmodius iudicaret utriusq; subaudiri q̄ palam explicari Nam si adiecisset, sic per unum hominem iusticia uenit in mundum, & per iusticiam uita in omnes homines pertransiuit, periculum erat, ne qui hoc audito securiores ac negligentiores redderentur, aut iam nunc inciperēt expectare, quod postea continget, proinde in ceteris alterā partē cōmutato tēpore reddit per uerbum futuri tēporis. Sicut in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes uiuificabuntur. Iuxta posteriorem uult alteram partē, in posterioribus esse redditā, licet interuallo longiore. Nempe illic, sed non sicut delictum, ita & donum. Si enim unius delicto mortui sunt, multo magis gratia dei, & donum gratia unius hominis Iesu Christi in plures abundauit. Mihi uero uidetur & alia superesse ratio, qua huic sermonis incommodo medeamur, si quod apud graecos frequens est in coniunctione καὶ subaudiatur οὕτως, cuius exemplum habes in euangelio ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆ γῆς, id est sicut in caelo, ita & in terra οὕτως subauditum est. Hic igitur erit sensus. Quapropter sicut per unum hominem peccatū in mundum intrauit, ita & per unum hominem intrauit mors, ut intelligas utriusq; nobis ab Adā esse profectum, ille peccauit & ob peccatum, incidit in mortem. Nos item quoniam illi sequentes peccamus, in mortem incurrimus. Atq; ita factum est, ut & mors & peccatum in omnes dimanarit.

In quo peccauerunt omnes.) In quo quidam referunt ad Adam, quidam ad peccatū cuiusq; propriū. Mihi non absurdum uidetur si ἕφ' ὧ accipitur pro quatenus, siue quandoquidem, ut sit sensus per unum hominem peccatum uenisse in mūdum, peccati uero comitem fuisse mortem, proinde ad omnes peruenisse mortem quatenus omnes peccatum habuerunt. Nam ad hunc modum reperire licet & alias apud Paulum ἐφ' ὧ, siue ἕφ' ὧ pro in eo quod, siue in quantum aut quatenus.

Nō imputabatur.) οὐκ ἐυλογεῖται, id est imputatur praesentis temporis, ut sermo sit absolutior. Nam μὴ ὄντος νόμου ad utrumq; tempus quadrat, quasi dicas in genere, non ente lege non imputatur peccatum, id est ubicunq; non est lex ibi peccatum non imputatur. Hic quidam interpretantur ἐυλογεῖται non pro imputatur, sed pro reputatur, hoc est iudicatur, ut intelligas nulla lege lata, peccantes non habere pro peccato quod agunt, cū nulla lege facere prohibeantur. Illud obiter annotandum Paulū hoc loco, promiscue uti his duobus uocabulis, ἀμαρτία & παράπτωμα. Cum Hieronymus alibi putet παράπτωμα leuius esse q̄ ἀμαρτίαν.

In similitudinem.) ἐν ὁμοιώματι, id est, in similitudine, non in similitudinem prauaricationis Adā. Pōt autē referri uel ad illud superius regnauit mors, uel ad ppius hoc, q nō peccauerūt. Iuxta posteriore lectionē sensus erit, mortē regnasse nō solū in Adā, & in eos q ad illius exēplū peccauerūt, uerū in eos quoq; q aut nō peccauerāt, aut certe nō perinde grauiter

grauiter peccauerāt atq; ille iuxta priorē hic erit sensus, mortē regnasse, & in eos qui nō peccassent, regnasse autē nō ob ipsorum cōmissa, sed in similitudinē prauaricatiōis Adā hoc est perinde, quasi & ipsi prauaricati fuissent, quēadmodū Adam. Vex altera lectio mihi magis pbat, ut minus coacta. Etenim cū alibi dixerit, cōcluserit deus oia sub peccato & omnes peccauerūt & egent gloria dei, quomodo nunc dicit quosdam nō peccasse? Verū nō peccauerāt ad illius similitudinē, hoc est nō tā capitaliter. Nec accepto mandato, quā proprie prauaricatio dicitur. Nam Adā merito est imputatum peccatum, ut cui praelcriptum sit, quid sequi quid fugere deberet. Sed ante Moyli legem non imputabatur peccatum, hoc est non uidebatur imputandum, quod non esset lex quæ prohiberet peccatum. Illud addendum, nō esse ὁμοίωσα, sed ὁμοιώματι quod magis assimilationem sonat q̄ similitudinem, ut accipias eos qui peccant, in hoc referre parentem peccatorē, Vfus est eodem uerbo aliquanto superius. In similitudinē imaginis hominis. Caterum haud me fugit quosdam totum hunc locum ad peccatum Originale referre, quibus equidem nō admodum repugno, tamen & alteram interpretationē indicare uisum est, quā nec Ambrosius omnino pratermisit, & hoc uidendum est theologis, ne plus fatis ode rint Pelagium, & peccatum illud Originale nimium libenter amplectantur, siue quod in eo libeat arguari, siue quēadmodum astrologi per repertos epicyclos, ita hi per peccatum originale e multis sese difficultatibus expediant. Nec hoc dixerim, quod negent esse peccatū originis, sed qd' nolim ullā uim fieri scripturis diuinis. Quin potius ex ipsa disputationis consequentia diligēter expendamus, quid senserit Paulus, & num cōsentaneum sit illum statim mysterium hoc gentibus aperire uoluisse, quod hodie quoq; magis creditur, q̄ intelligitur, nimirum communi sensu reclamante.

Forma futuri.) τύπος τοῦ μέλλοντος, id est, figura seu opus futuri hoc est uenturi Christi. Quāq; ea figura in diuersum recidit, nam ut ille princeps peccandi & moriēdi, ita hic dux est autor innocētiae & immortalitatis. Proinde elegāter scripsit Origenes, iuxta genus constare similitudinem, iuxta speciem pugnantiam esse. Vt ab Adam quiddā dimanauit in omnes, ita & a Christo. Hic genus est, caterum ab illo mors & peccatū, ab hoc innocentia & uita, hic species est. Porro forma græcis est typos, quod uelut exemplar sonat, unde aliud exprimitur simile. Potest autē & illud τοῦ μέλλοντος absolute sumi neutro genere, ut referatur non ad posteriorem Adam, sed ad ipsum peccatum, quorūlibet Adam parctem imitantium. Is em̄ fuit exemplum peccandi posteris. Ostendi, quis sensus e uerbis græcis excerpti possit. Sequetur prudēs & cordatus lector, quod optimum iudicabit. Illud adijciendum quod interpres hoc loco nūc uertit plures, nunc multi græcis eadem est dictio πολλοί, quam Origenes positam putat, pro omnibus quo magis respondeat unius. Etenim ubi sunt omnes ibi sunt & multi.

Et non sicut per unū peccatū.) Apud græcos obscurius est, καὶ οὐχ ὡς δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος ὁ δῶρημα, id est, & non sicut per unum qui peccauit donum. Sic em̄ ad uerbum uertere licet, & necesse est, nōnulla uerba subaudire, id quod admonent etiam græcorū scholia. Et non sicut per unum qui peccauit, subaudi ingressa est mors, ita per unū uenit donum, hoc est non eodē modo. Nam ex uno peccato moriuntur omnes, sed ex multis peccatis per unum iustificantur omnes. Quodq; uulgati codices habent per unum peccatum, Ambrosius legit peccantem non peccatum δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος. id est, per unum qui peccauit.

Nam iudicium quidem ex uno.) Ex uno non refertur ad personam Christi, sed ad peccatū, cui paulo post respondet ex multis. Vt sit sensus. Nā iudiciū quidē ex uno peccato in condemnationē. Donū autem ex multis peccatis in iustificationē. Quāq; cōsentiant hic interpretes omnes.

Gratiam autem.) χάρισμα, quod modo donum uerterat & recte, nunc gratiam uertit haud recte, nisi prorsus idem esse putamus gratiam & donum.

Lex autē

Lex autē subintravit.) παρεσθηδεν, quasi dicas obiter irrepfit, ob præpositionē gratiam, quæ ferme in malam partem additur. Superabundauit gratia.) Ηic χάρις est nō χάρισμα, i. gratia non donū q̄d χάριμα, id est gratiā græci aliquoties accipiunt pro beneficio.

Abundantiā gratiæ & donationis & iusticiæ accipiētes.) Legendū est dona iusticiæ, ut intelligas ipsam iusticiā esse donū καὶ ἐν δωρεῶν ἡ δικαιοσύνη, sublata cōiunctione, iāq; nō erit opus illa distinctione Thomæ explicantis, quid intersit, inter gratiā, donationē & iusticiā. In mortē.) ἐν τῷ θανάτῳ, i. in morte, hoc est per mortem, quæadmodum superiorius admonuimus.

EX CAPITE SEXTO.

Qui em̄ mortuū sumus peccato.) Enim redundat ἕτιναις ἀπεδάνομοι, i. quicūq; mortuū sumus. Aut qui mortuū sumus peccato. Et peccato dandi casus est nō auferendi. Viuimus in illo.) ἔν αὐτῷ, i. in ipso aut in eodem fuerat significātius, quasi quis dicat peccato tibi mortuū sum, sed Christo uiuo.

An ignoratis fratres.) Fratres additum est ab interprete ἢ ὁ γνοίτε, id est an ignoratis. Baptizati sumus in Christo Iesu.) Græcis est in Christum Iesum & in mortem ἐν τῷ χριστῷ ἰησοῦ καὶ ἐν τῷ θανάτῳ, quamq; ea præpositio ancipitis est naturæ apud græcos. Si em̄ complantati facti sumus.) ἀμφυτοι, hoc est inlicitij & participes. Allusit enim ad insitionem plantæ quæ respondet communioni corporis Christi. Simul & resur.) Et Græcis est ἀλλὰ ἀναστάσεως, id est, sed & resurrectionis. Interpres legisse uidetur pro ἀλλὰ ἅμα. Cæterū ἀλλὰ cōiunctio est ratiocinandi. Si autē mortuū sumus.) Græcis est ἀπέθανον, cōiuuimus illi. Quāq; interpres bene reddidit sententiā. Resurgēs a mortuis.) ἐγερθεὶς præteritū excitatus siue qui resurrexit a mortuis. Nam præteriti tēporis participiū est. Quāq; alias huiusmodi participijs abutitur.

Ultra nō dñabit.) οὐκ ἔτι κυριεύει, i. nō amplius dñatur præsentī tempore non futuro.

Quod em̄ mortuus est.) οὐ γὰρ ἀπέθανε Laurentius castigat, quod em̄ mortuū est neutro genere. Nam apud græcos ὁ articulus est postpositiuus, nō cōiunctio, sed melius ad Christū referē ἀπέθανε. Vt sit sensus hoc ipsum quod mortuū est Christus, semel dñatur mortuus est, idq; peccato, qd' autē uiuit &c. quasi dicas, mortē eā quā mortuus est mortuū est peccato, uitā quā uiuit, uiuit deo. Est autē signādū cōma post ὁ γὰρ ἀπέθανε, ut quod sequitur mortuus est semel, ad peccatum referat, quæ uox hic datiuī casus est, quæadmodum deo, nō ablatiuī. Cōsimili modo dixit in epistola ad Galatas, ὁ δὲ νῦν ζῶ ἐν σαρκί, ἐν πίστι ζω. i. quod autem nunc uiuo in carne, in fide uiuo. Cæterū quis sensus est, si legas, quod mortuum est? Sed hoc agit Paulus, ut quemadmodū Christus semel mortuus peccato semel per immortalis manet, ita nos semel mortui peccato per baptismum, & in illum renati, deinde nō recidamus in peccatum. Hac ratione interpres a gemino solœcisimo absoluitur, quem illi noster impedit Stapulensis.

Existimate uos mortuos.) ἑαυτοὺς, id est uos ipsos quod sapius obuium interpres uidetur neglexisse. In Christo Iesu.) Græci addunt domino nostro.

Vt obediatis concupiscentijs eius.) ἐν τῷ ὑπακούετε αὐτῇ ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτῆ, i. ad obediendū ei, in cōcupiscentijs illius, ut pronomē ei, referat peccatū, illius referat corpus, ut intelligas obediiri peccato per affectus corporis ad peccatū sollicitantis.

Sed neq; exhibeatis.) μηδὲ παριστάνετε, i. nec exhibete, siue accōmodate, Sed redūdat. Gratias autē deo.) χάρις δὲ τῷ θεῷ, i. gratia autem deo ut subaudiatur sit.

Serui facti estis iusticiæ.) Iusticiæ datiuus est casus ἐδουλώθητε τῇ δικαιοσύνῃ, hoc est cœpistis esse serui iusticiæ & addicti. Hūanū dico.) ἀνθρώπινον λέγω. Hac loquēdi figura mitigare solet Paulus, si quid durius dicere uideat, aut incōsideratius. Secundū hominē loquor. Seruire immundiciæ.) Grace nomē est & iucundius δούλα, i. serua, uel seruientia membra. Liberi fuistis iusticiæ.) Peccati hoc loco genitiuus est, apud græcos iusticiæ datiuus, hoc est liberi a iusticia. Et eratis potius q̄ fuistis.

Vt obediatis

Fere ut obiter irrepfit) Fal-
laciis corruptis. Suspendi
liberati a doctis, siue auto-
pore uo uoluerit, causa
liberati omnia ferme die
sua aut det. ἢ ὁ γνοίτε, i.
tam illud sit ingenium.

EX

Quod ubi uiuē) ἢ ὁ γ-
noίτε significat de uxo
Viuente uiro al, est
lege, hoc est p lege, i.
enim Græci ut n

liberati cum alio uiro, ἢ ὁ γ-
noίτε, si liberati uir, null malum
liberati mortuus fuerit ut
p lege uir, uir nō est apud
notio codiobus. Nec est q̄
liberata est a lege uir, ut
ἢ ἀντιπροσωπεύει, ut & aliquid

Nō estis uos alterius.) Inter-
pres erat ut sitis alterius, cui ἢ ὁ γ-
noίτε, i. ut sitis alterius, cui ἢ ὁ γ-
noίτε, i. ut sitis alterius, cui ἢ ὁ γ-
noίτε, i. ut sitis alterius, cui ἢ ὁ γ-
noίτε, i. ut sitis alterius, cui ἢ ὁ γ-

ta in ἢ ὁ γ- noίτε in eadem personā
noīte, i. ut sitis alterius, cui ἢ ὁ γ-
noίτε, i. ut sitis alterius, cui ἢ ὁ γ-
noίτε, i. ut sitis alterius, cui ἢ ὁ γ-

noīte, i. ut sitis alterius, cui ἢ ὁ γ-
noίτε, i. ut sitis alterius, cui ἢ ὁ γ-
noίτε, i. ut sitis alterius, cui ἢ ὁ γ-
noίτε, i. ut sitis alterius, cui ἢ ὁ γ-

noīte, i. ut sitis alterius, cui ἢ ὁ γ-
noίτε, i. ut sitis alterius, cui ἢ ὁ γ-
noίτε, i. ut sitis alterius, cui ἢ ὁ γ-
noίτε, i. ut sitis alterius, cui ἢ ὁ γ-

noīte, i. ut sitis alterius, cui ἢ ὁ γ-
noίτε, i. ut sitis alterius, cui ἢ ὁ γ-
noίτε, i. ut sitis alterius, cui ἢ ὁ γ-
noίτε, i. ut sitis alterius, cui ἢ ὁ γ-

noīte, i. ut sitis alterius, cui ἢ ὁ γ-
noίτε, i. ut sitis alterius, cui ἢ ὁ γ-
noίτε, i. ut sitis alterius, cui ἢ ὁ γ-
noίτε, i. ut sitis alterius, cui ἢ ὁ γ-

Finem uero uitam aeternam) Faber Stapulensis legit in uitam aeternam, uerum in emen datis codicibus reperio uitam aeternam absq; praepositione, cōsentientibus & graecis & latinis exemplaribus. Stipendia enim p.) τὰ γὰρ ὀψώνια .i. obsonia . Milites enim cibis alliciebātur ac donarijs, siue autoramentis, ut hominum genus omnium longe uilissimū quippe quod cibi uentrisq; causa, uitam habet uenalem. sed in quod post ab imperatori bus Rhomanis, omnia ferme dignitatum insignia collata sunt.

Gratia autē dei.) ὃ δὲ χάρισμα .i. donum ut opponatur τοῖς ὀψώνιοις, quod est uile uerbum, cum illud sit ingenuum.

EX CAPITE SEPTIMO.

QUAE sub uiro est.) ἢ γὰρ ὕπανδρος ἢ γυνή .i. obnoxia uiro, quasi dicas subuiralis, & γυνή significat & uxorem, & mulierem.

Viuentē uiro al, est le.) ἡ δὲ ζῶντι ἀνδρὶ δέδειται νόμος .i. uiuenti uiro alligata est lege, hoc est p legē, Legem autem matrimonium siue ius matrimonij, uocāt etiam Graeci ut mox a lege uiri.

Si fuerit cum alio uiro.) εἰ μὴ γένηται ἀνδρὶ ἐτέρῳ .i. si contingat alteri uiro, aut si coeperit esse alterius uiri, nisi malum subaudire praepositionem ἀν.

Si autem mortuus fuerit uir eius.) eius apud Graecos non additur. Item postea soluta est a lege uiri, uiri nō est apud Graecos, nec ad rem pertinet. Quanc̄ ἢ ἀμφοτέρω in quibusdā inuenio codicibus. Nec est graece liberata est, sed libera est, ἐλευθέρω δέσμι ἀπὸ τοῦ νόμου.

Liberata est a lege uiri.) κατήρηται ἀπὸ νόμου uerbum κατήρηται significat ius abolitū & antiquatum, ut & aliquanto post νυνὶ δὲ κατήρηθαμεν.

Vt sitis uos alterius.) Inepte addidit uos in uertendo, etiam si apud Graecos additur, satis erat ut sitis alterius, etiā si graece est alteri nō alterius .i. ut alius uos habeat, & nō sitis uestri iuris. Vt fructificetis deo.) ἵνα καρποφορήσωμεν .i. ut fructificemus. Sequitur autem ὅτι γὰρ ἡμεῖς in eadem persona .i. cum essemus. Alludit autem ad uxorem, cuius modo meminit, quae parit suo uiro. Passiones peccatorum.) παθήματα .i. morbos siue affectus, siue perturbationes. Operabātur in mēbris.) ἐνεργεῖτο, quod magis significat uim habebant, siue secreto agebant. Nam occulta uis dicitur ἐνέργεια, uelut in semine & uis mentis in homine. Quae per legem erant.) τὰ διὰ νόμου, hoc loco quae non refert peccata, sed passiones παθήματα ut intelligas legem excitaſſe peccandi libidinem.

In qua detinebamur.) ἐν ᾧ ad legem referitur, non ad mortē, nec est graecis mortis, sed mortui ἀποθανόντες. Caterū illud in qua detinebamur, referri potest uel ad legem, ut sit sensus, nos iam mortui in Christo liberati sumus a iure mortis in qua detinebamur, uel ad mortui ut subaudias pronomen, mortui ei in quo detinebamur.

Occasione autem accepta.) ἀφορμὴν ἡ λαβοῦσα ἡ ἁμαρτία, Interpres non ineleganter mutauit genus participij, & actiuum uertit in passiuum, ut conueniret tempus. Nā λαβοῦσα praeteriti temporis est. Nec uideo cur hic Stapulensis debuerit offendi.

Ego autem mortuus sum.) ἀπέθανον .i. mortuus eram, siue mortuus fui, ut sit praeteriti temporis, & respondeat illi reuixit. Transfert enim Paulus docendi gratia rem in suam personam, & retulit inter se pugnantia. Nam uita peccati mors est hominis. Proinde si reuixit peccatum, illico consecuta est mors hominis.

Seduxit me.) ἐξηπάτησέ με .i. decepit me, & ab uia abduxit. Hoc enim proprie sonat ἐξαπατᾶν. Sed peccatū ut appareat &c.) uitiosa distinctione sensum huius loci corrūpimus. Sic autē distinguūt Graeci, quod ergo bonum est, mihi factum est: mors absit, sed peccatum ut subaudias mihi factum est mors. Graeca sic habent τὸ οὖν ἀσάδωρ ἐμοὶ γέγονε δάνατος, μὴ γένοιτο, ἀλλὰ ἡ ἁμαρτία. Operatū est mihi.) κατεργαζομένη .i. operans, participium infiniti uerbi uice positū .i. ut uideatur peccatū per id quod bonū est mihi operari mortem. Non operando quemadmodū placet Laurentio. Supra modum peccās peccatū κατὰ περιβολὴν ἁμαρτωλοῦ ἁμαρτία, quod ita sonat quasi dicas, scelestum scelus, aut ut

nos dilucide potius quæ latine uertimus, peccaminosum peccatum, nam quod uertit peccans græcis non participium est, sed nomen adiectiuum.

Non enim quod uolo bonum. Bonum & malum apud Græcos non est *ὄν γὰρ ὁ θέλω*, τοῦτο πράσσω, ἀλλ' ὁ μισῶ, i. non enim quod uolo hoc ago, sed quod odi. At paulo inferius, hæc duæ uoces, bonum & malum adduntur. Non enim quod uolo facio nempe bonum.

Venundatus sub peccato. *πρωταμηνου ἕως ὅτι πωλεμαστία*, i. uenditus siue additus sub peccatū. i. in seruitutem & iugum peccati. Neque uideo quæ obscuritas hic offenderit Fabrum. Iam non ego. *ὄν ἐτι ἐγώ*, quod eleganter & latine uersum ab interprete miror quam obrem cuius mutandum uideatur. Repugnantem legi *ἀντιστρατεύου μίσημι* ἕθ' νόμω, quæ si dicas contramilitantem & rebellantem.

Captiuam me in lege peccati. *ἀρχαλωτίζοντί με ἕθ' νόμω*, i. qui reddit me captiuum legi peccati. De corpore mortis huius. *ἐκ τῆς σώματος τῆς θανάτου τούτου*. Græca magis ita sonant, ut huius ad nomē referatur quæ ad mortem, nam mortis corpus uocat, corpus obnoxium affectibus peccandi. Et addit ex hoc corpore, quod in se fumperit personam hominis sentientis huiusmodi affectus, quandoquidem hæc est uelut una clauis ad intelligentiam Pauli, si quis animaduertat mutationem personarum, de quibus & ad quas loquitur. Gratia dei. *ἐυχαριστῶ ἕθ' θεῷ*, i. gratias ago deo, atque ita legitur in emendatis latinorum codicibus, ut sensus sit ostendentis per quem sit liberatus. Nempe per eum cui gratias agit, tamen si Laurentius indicat in quibusdam exemplaribus scriptū fuisse *χαριστῶ ἕθ' θεῷ*, i. gratia deo.

EX CAPITE OCTAuo.

Ex enim spiritus uitæ. Spiritus hoc loco genitiuus est casus, ut intelligas legem non carnis quæ mortem adfert, sed spiritus qui uitā largitur *ὁ γὰρ νόμος τῷ πνεύματι*, quæ græca sunt huiusmodi, ut hic sensus esse possit lex spūs qui est uita. Lege peccati & mortis. *ἀπὸ νόμου τῆς αμαρτίας καὶ τῆς θανάτου*. Et hic elegantius uertisset a iure peccati. Caterum sermo græcus anceps est, potest enim sic accipi, a lege peccati & mortis, ut lex ad utrumque ex æquo referatur siue a lege peccati, & a morte, quæ comes est peccati.

Iu quo infirmabatur. *ἐμὲ ἠοδένει*, potest & sic accipi, in eo quod infirmabatur, hoc est quatenus infirmabatur, porro infirmabatur dixit pro eo quod est inualida parumque effica erat. Quæ spiritus sunt sapientum *φρονούσι*, non reperitur apud græcos. Et magis sentiunt, quæ sapiunt. Mirum autem cur hic interpretes inutilem affectarit copiam, quæ officiat etiam intelligentiæ.

Quoniam sapientia carnis. *φρόνημα*, idem uerbum quod modo sapius uerterat prudentiam. Est autem uerbale nomen a uerbo quod modo uertit sapiunt & sentiunt, cum potius significet affectum animi, ut *μέγα φρονέμι* elato esse animo, & *δικτὰ φρονέμι* humana curare. Ita hoc loco *φρόνημα* non tam significat sapientiam aut prudentiam, quæ affectum & curam seu cogitationem. Nec est apud Græcos, inimica est deo, sed inimicitia est aduersus deum *ἐχθρὰ ἐστὶ θεῷ*, & ad hunc modum citauit diuus Hieronymus non semel aduersus Iouinianum.

Iterum in timore. *ἐν φόβω*, id est ad timorem siue terrorem.

Si tamen spiritus dei. *ἐπιπερ* est græce quod ualet ferme sane, aut siquidem, quæ hoc loco non est dubitantis sed ratiocinantis, quasi dicas, quandoquidē spiritus dei habitat in uobis, quanquæ Ambrosius ambigue legit & exponit.

Spiritum adoptionis filiorum dei. pro tribus uocibus una est apud græcos *ἰοθεσία*, quæ uox filiorū adoptionem significat, Porro genitiuus dei additus est, cum in græcis codicibus non habeatur. Abba pater. *אַב* siue *אַב* hebræis sonat patrē dictio e duabus primis literis composita. Porro uocem hebræā reliquit, quo significaret peculiare quiddam esse in ipso uocabulo, quod & patres libenter audiunt, & pueri primum sonare discunt. Nam

scunt. Nam hoc statim implorant patris opem, cuiusmodi est apud Latinos pappus uox infantibus peculiaris. Ceterum quod addidit ὁ πατήρ, Græcis incertum est utrum conuolucatio sit ad emphasim affectus faciens, an interpretatio peregrini Rhomanis uocabuli, maxime cum additum sit nominandi casu. Sunt autem eadem uerba, quibus Christus utitur, orans patrem apud Marcum cap. decimoquarto.

Propter iustificationem.) διὰ τὴν δικαιοσύνην. i. propter iusticiam, ut & alias sæpe uerbit. Nam δικαίωσις magis sonat iustificationem, atq; hic pleriq; latini codices habent uicit, cum legendum sit uita, subaudiendo est, ζωὴ, non ζῆ.

Si tamen compati.) ἕπερ. i. siquidem quod hic quoq; posset accipi ratiocinatiue, non dubitatiue. Item hoc loco compati est non quod uulgo accipiunt indocti moueri malis alterius, sed focium esse & imitatorem atq; amulum passionum Christi.

Testimonium reddit.) συμμαρτυρεῖ, redditur uel quod refertur, uel quod debetur, at Græcis est attestatur, siue, ut magis ad uerbum reddam, contestatur, ut intelligas geminum esse testimoniū duorum spirituum nostri & dei. Porro testimoniū spiritus nostri, cōfirmatur testimonio spiritus diuini. Existimo enim.) λογίζομαι. i. perpendo siue reputo. Nec enim id opinatur Paulus ceu dubitans, sed certus ita esse, perpendit in animo suo.

Vt & glorificetur.) una glorificetur, συνδοξαδιόμεν.

Quæ reuelabitur in nobis.) Dubium est apud Græcos, an uerbum ἀποκαλυφθῆναι debeat referri ad præpositionem πρὸς, an ad participium μέλλουσα, nam si referatur ad præpositionem erit sensus, ad hoc, ut futura gloria reueletur in nobis, ac tum uidetur deesse articulus ἡ, solitus præponi uerbis infinitis. Interpres sic ordinasse uidetur πρὸς τὴν δόξαν τὴν μέλλουσαν ἀποκαλυφθῆναι. i. ad gloriā quæ reuelabitur. Nec est in nobis, sed in nos, ἧ ἧ præpositio ἕς uti sæpius admonui Græcis anceps est.

Nam expectatio creaturæ.) ἡ γὰρ ἀποκαρδοκία, quod non significat simpliciter expectationem, sed uehementē & anxiam expectationē ut testantur & Græca scholia.

Qui subiecit eam.) eam additum est explicandi causa διὰ τὸ ὑποτάξαντα, Et in spe ἐπ' ἐλπίδι magis est sub conditione spei. Omnis creatura ingemiscit & parturit.) aptius Græce συσενάζει καὶ συνωδίνει, id est congemiscit & comparturit siue condolet, ut ita loquamur. Certe congemiscit, citat Hieronymus in cōmentariorū Esaiæ libro octauo, ut præpositio σὺν uel ad nos referatur, uel ad uniuersam inter se creaturā.

Inter nos gemimus.) ἐν ἑαυτοῖς συσενάζομεν. i. in nobis ipsi congemiscimus.

Adoptionem filiorum dei.) ἡθεσίαν. i. adoptionem, sed interpres explicandæ rei gratia adiecit quædam uerbula, idq; perpetuo.

Redemptionem corporis) ἀπολύτρωσιν, quæ proprie dicitur cum dato precio redimuntur captiui, uelut a pyratibus aut in bello capti Corporis, dictum est pro a corpore, ut liberemur a corpore, quod ante mortis corpus uocauit. Videtur autem hoc ita adiectum, quasi uoluerit interpretari ἡθεσίαν adoptionē, quæ adoptio nihil aliud est, q̄ ut ab hoc corpore liberemur. Quid sperat?) τί καὶ ἐλπίζει, quid etiam aut quid insuper sperat? non ociosa erat coniunctio significans frustra iam sperari quod uideas.

Similiter autem & spiritus adiuuat infirmitatem.) Græcis est numero pluraliuo infirmitates siue imbecillitates nostras συναντιλαμβάνεται ταῖς ἀδυναμίαις ἡμῶν, est autem συναντιλαμβάνεσθαι in re quapiā suscepta auxilio adesse laboranti, & idcirco addidit ὁσαύτως. i. cōsimiliter sicut nos per patientiam expectantes nitimur, ita etiam spiritus admouet auxilium suum deficientibus, ceu manum porrigens laborantibus.

Nam quod oremus.) ἡ γὰρ προσευξομεθα Interpres non expressit uim articuli ἡ, qui refertur ad totum hoc quod mox sequitur, unde nos uertimus siquidem hoc ipsum quid oraturi simus ut oportet, non nouimus.

Spiritus postulat.) ὑπερεργυχάμε, quod aliquando uertit postulat, aliquando interpellat, aut intercedit. Est aut quoties quis conuenit aliquem sup negotio alterius, uelut

si quis dicat principem, commendaturus causam amici.

Quid desyderat spiritus.) ᾧ φρόνημα. i. sensum, siue quid sentiat spiritus, hoc est affectum spiritus, Quod Terentius uertit sensum, illius sensum pulchre calleo.

Cooperantur in bonum.) συνεργεῖν, referri potest apud Græcos, uel ad spiritum, uel ad omnia, ut iuxta priorem sensum intelligas spm sanctū omnia uertere in bonū suo auxilio, iuxta posteriorem accipias, omnia etiam mala adiuumento esse sanctis ad felicitatē, & hic sensus magis mihi arridet. Nec est quod moueat quenq; uerbum singularis numeri συνεργεῖ cum πάντα nominatiuus sit neutri generis.

Vocati sunt sancti.) κλητοῖς ὄνομα, qui sunt uocati, sancti redundat, est autem hic non participium. uocati, sed nomen, ut in initio indicauimus, ut rursus excludat opera legis, quibus male fidebāt Iudæi, & ostendat ueram sanctimoniam contingere ex uocante deo, non tamen citra nostrum conatum.

Quos præsciuit.) οὓς προέγνωκεν, iam superius admonuimus apud Græcos hoc uerbū aliquoties accipi pro statuit, siue decreuit, quod cognitio coniuncta sit deliberationi, Et uidetur hæc non tam genere aut ratione inter se dissidere, q̄ gradibus quibusdam & interuallis inter se distincta cōnecti, quo magis exponat oculis, ut προέγνωται sit deliberantis ac statuentis, quod tamen aliquo modo possit immutari, ut hominū more loquamur. Deinde προορίσειν siue ὀρίσειν, quod decretū fuerit iam palam pronunciantis, quod fieri non solet, nisi cum ita decretum est aliquid, ut mutari non possit. Porro ubi pronūciaris quod decreuisti, superest ut exhibeas, ac præstes, quod es pollicitus. Incipit autē exhibere, qui uocat & inuitat. Deinde ne uideatur frustra uocasse uocatos, iustificat etiā sine quo non sumus capaces promissi. Deniq; iustificatis datur præmiū, igitur προέγνωκεν deus ab aeterno, quos decreuit ac statuit ad immortalitatem uocandos esse προορίσειν, de quibus iam per prophetas suos, ac multo magis per filium pronunciauit promulgato decreto suo, uocauit autem per prædicationem Iesu, iustificauit per mortem illius, gloriauic per resurrectionem, ac præmiū immortalitatis. Ad hunc modum Paulus gradibus quibusdam ab eo quod est omniū primum, peruenit ad id quod est omnium summum, quo res esset firmior & absolutior. Quod si quis durius existimet, me tollere præscientiam hoc loco, sciat ad eum modū interpretatū esse Vulgarium græcum interpretem, & quo quidam credent libentius, recentem, qui hoc putat interesse inter πρόγνωσις & προορισμός siue ὀρισμός, quod illud sit minus firmū hoc firmius, quin etiam ubi Petrus scribit προεινωσμήλους ἔργα, πρὸ τῆς καταβολῆς τοῦ κόσμου, quo loco præscius erat uertendum iuxta horum sententiam, nec Lyra ueretur exponere præordinatos. Et diuus Thomas indicat fuisse qui hoc loco præscientiam aliud quiddā fuerint interpretati, nempe præparationem ad gratiā, quā pro tempore deus ostendit in sanctis, ne uidelicet nihil inter esset inter præscire & prædestinare, quorū cōmentum merito reiicit. Quanq; nec Origenes hoc loco probat ut πρόγνωσις. i. præscientiam iuxta cōmunē sensum accipiamus, iuxta quē deus & perituros præsciuit, ut iam falsum sit, quoscunq; præscierit, eosdē & prædestinasse, uerum sicuti diuina scriptura iuxta consuetudinem sermonis sui cognosci dicit eos. quos deus affectu complectitur, non noui uos, ita hic præcogniti dicuntur. Neq; uero me clam est quosdam ex hoc loco, quæsisse campum ingenij, in quo præscientia deq; prædestinatione dei philosopharentur, uidelicet Origenem, diuum Augustinum, Thomam Aquinatem, & post hos omnes theologorum scholas, quorū ego industriā non improbo, uerū hic sensus quē ostendimus mihi uidetur simplicior, magisq; germanus, quod si cui diuersa placent, p me suo quisq; iudicio fruatur. Nos admonemus, nō præsimus. Illos & magnificauit,) grace est ἐδοξασεν, id est gloriauic, nimirum per dona spiritus & adoptionem cœlestem, & rectius erat eosdē q̄ illos.

Qui proprio filio suo.) suo redundat apud nos, nam satis erat ἰδίου. i. suo uel pprio.

Oia nobis donauit.) χαρίσεται. i. donabit futuri tēporis, Atq; ita exponit Ambrosius.

Quis

Quis autem dicitur electus
 dicitur, ut patet in preterito adu
 erit. Quis autem dicitur in habitu
 uentus. Item hoc quidem lo
 quuntur de uocatione, ut si
 quis dicitur uocatus, sed etiam elegit
 uocatus dicitur: sub eadē in
 ditione hæc etiam in templis
 uocatus dicitur in Chri
 sta patrociniis. Annot
 atio ergo nos separabit, ergo
 uocatus ueluti subno raptus ad
 uocatus uidet accipi, etiam t
 uocatus dicitur occisionis. Test
 itate occisionis, hebraice est
 uocatus dicitur et explorat
 uocatus est apud Latinos ma
 iore oces occisionis dicitur. pr
 uocatus interpreti prætermitte
 scriptum est, quia propter te
 tis, apud nos non item. Si
 ut plus aliquid intelligas, q̄ u
 Ceterum sum exim. Iuxta
 rymus ad Agellam quæstione
 Neq; futuræ neq; futuritudo, /
 uocatus, cū multa, ut est ple
 ito quæ modo citato loco, diu
 EX

O Probom enim uole
 in hoc sepelire. Vi
 siue optam, etiam
 no illud a Christo re
 sum a Christo. Siquidē in
 ita uocatus sacrum in malam fe
 Quomodo adoptio. Et si uocatus
 Eruditionem) uel iudicium
 Quomodo Hieronymus putat ho
 pōnere pacta q̄ testamenta.
 Legi habet. in actibus ageris
 nec non solum ad uocam. Prob
 in leuiticum. Sicuti autē offit
 Origenes. Quis autem per dicit
 Et proculdubio, etiam ueluti
 Qui est in omnibus deus. N
 uidimus, hoc cetero loco Paulus
 uocem uidetur in gratia ex
 uocem, qui solum patrem
 ues indicant iam tum fuisse, q̄

Quis accusabit aduersus electos dei.) τίς ἐγκαλέσει κατὰ ἐκλεκτῶν τοῦ θεοῦ .i. quis accusabit, aut quis crimen intēdet aduersus electos dei. Faber ita legit, ut κατὰ accipiatur pro ὑπὲρ .i. quis accusationem instituet pro electis dei, in defensionem electorum aduersus inimicos. Verum hoc quidem loco sensus Pauli manifestus est, si interrogationē intelligamus efficere negationem, ut sit sensus, neminem aufurū criminari eos, quos deus non solum uocauit, sed etiam elegit, proinde quæ sequuntur, usq; ad illum locum, Quis nos separabit a charitate? sub eadē interrogatiōe sunt legenda, ut intelligas ἀδύνατον. Quāq; audimus hæc etiam in templis publice pronuntiatiue legi, non interrogatiue. Idq; perperam, imo cōtumeliose in Christū, nūi tantū crimen excusaret imperitia, nō admodū honesta patrocinator. Annotauit hunc locū Augu. li. de doctrīna Christiana tertio. Quis ergo nos separabit.) ergo additum est a latinis, & melius omittitur. Nam uidetur Paulus ueluti subito raptus affectū in hāc ceu exclamationem prorupisse. Charitas autē hic actiue uidef accipi, ἀγάπη, nempe qua nos dilexit deus, & ad redamandū puocauit.

Sicut oues occisionis.) Testimoniū sumptū est ex psalmo. 43. Porro quod interpres uertit occisionis, hebraice est πνῆθ quod magis apud illos sonat maētationē, ea est cū lanus contrectat & explorat pecudem, num idonea sit, ut iuguletur. Siquidem simile quiddam est apud latinos maētatio. Vnde Horatius, Maētata ueniet lenior hostia. Proinde oues occisionis dixit, pro eo quod est oues occisioni destinata. Caterum hoc loco fuerat interpreti prætermittenda coniunctio ὅτι. Quid enim hic sermo significat latinis scriptum est, quia propter te mortificamur? apud Græcos uaria est huius cōiunctionis uis, apud nos non item. Superamus propter eum.) ὑπερνικῶμεν διὰ τοῦ .i. superuincimus, ut plus aliquid intelligas, q̄ uiuincimus per eum qui. & c. non propter eum διὰ τοῦ.

Certus sum enim.) πέπεισμαι γὰρ. i. persuasus sum siue confido, ut uertit diuus Hieronymus ad Agalliam quæstione nona.

Neq; futura neq; fortitudo.) fortitudo apud græcos non legitur. Nec habet ad quod respōdeat, cū instantia, id est p̄sentia respōdeant futuris, altitudo profunditati. Quāq; in eo quem modo citauit loco, diuus Hieronymus addit fortitudo.

EX CAPITE NONO.

Optabam enim ipse ego.) Anathemata Græcis dicuntur res dijs dicata, & in hoc seposita. Vide lector, nū accipi possit ευχόμεν ἢ δυνατικῶς pro optare siue optarim, etiā si non additur ἢ ut accipias optarem, si fieri posset. Porro illud a Christo refertur ad anathema, quasi dicas quiddam sepositū & alienum a Christo. Siquidē ἀναθήματα dicuntur dona in tēplis dicata numinibus, unde & latini ueteres sacrum in malum sensum usurpabant, ut Horatius, sacer intestabilis esto.

Quorum adoptio.) ὧν ἢ ἡοθεσία. i. quorum adoptio sicut admonuimus & antea.

Et testamentum.) καὶ διαθήκαι. i. testamēta. Ad filios enim tabulæ testamenti pertinet, Quāq; Hieronymus putat hoc uerbum apud Hebræos, unde ductū est a nostris, magis sonare pacta q̄ testamenta.

Legis latio.) νομοθεσία, græcis unicum est uerbū quod ad oēs leges condendas pertinet, non solum ad unam. Et obsequium.) ἡ λατρεία. i. cultus siue religio, quod alibi uertit seruitutem. Sentit autē officia sacerdotalia, & ritus ac cerimonias sacrorū, interprete Origene. Quis autem per obsequium quicq; tale latinus intelligeret?

Et promissio.) επαγγελία. i. promissiones aut promissa, ut legit Ambrosius.

Qui est in omnibus deus.) Nisi hac particula adiecta est, sicuti quasdam adiectas offendimus, hoc certe loco Paulus palam Christum pronunciauit deū. Et cōsentiant, quæ quidem uiderim græcorū exemplaria. Vulgarius admonet hoc loco refelli, Arrianorū impietatem, qui solum patrem uoluerūt esse uere ac proprie deum. Similia disseit Origenes indicans iam tum fuisse, qui non audebant Christum appellare deum, ne plures

deos facere uiderentur. Sed suspicor hunc locū, quod intolerabilis esset Rhomanis au-
ribus mutatum ab interprete, aut ab alio quopiam quisquis is fuit, qui declarat sese etiā
initio operis nonnihil adieciisse de suo. Et Hieronymus obiicit Ruffino, quod in libris
quos uerterat oēs Origenis errores reliquerit, praterq̄ de personis diuinis, quod eam
blasphemiam nullas Rhomanorum aures laturas sciret. Itidem in his cōmentarijs repe-
ries insperfa de diabolo redimēdo, de animabus quæ peccarint anteq̄ nascerētur, aliæq̄
id genus multa. Hic etiā aduersus Arrianorum dogma differit, qui suum errorem ex
Origenis hauserant libris. Et diuus Hieronymus negat inueniri in Origenicis libris, ubi
catholice locutus sit de rebus hisce, de quibus in libris περι αρχων heretica scripsit, id quod
affirmabat Ruffinus Nō autem quod exci. u. d.) ουχ οτι ουκ δε, οτι εκπεπρωκεν ο λογος τ δεου
Quod ita uertas licebit. Non autem uelut exciderit uerbum dei. i. quod sic opto ceu de-
sperans illos, non est tale, ut putem promissa diuina irrita fuisse, cum deus promiserit sa-
lutem Israel. Non enim omnes, & c.) ex circūcisione non est apud græcos, sed ad hūc
modum, ου γαρ πάντες οι εζ ισραηλ, ουτοι ισραηλ. Nō enim omnes qui sunt ex Israel hi Israel
ut subaudias sunt. Nam secundo loco gentem ipsam uocat Israel.

Neq̄ qui semē sunt.) ουδ οτι. i. neq̄ quod siue quia. Atq̄ ita legit Ambrosius, unde hoc
a librarijs est deprauatum. Interpres pro οτι legisse uidetur οσις.

Promissionis enim uerbū.) ο λογος sermo siue ratio. Neq̄ enim unū ponit uerbum.
Secundum tempus hoc.) κατα την καιρον τουτου, id est in tempore hoc.

Non solum autem illa.) ου μονον. Illa pronomen addidit interpres, ut mitigaret græcā
figuram, Idq̄ haud perperā, quod alias tñ nō est ausus. Ex uno cōcubitu.) εξ ενός κοιτηρ
εχουσα. i. ex uno concubitū habens. Potest bifariā legi ex uno Isaac atq̄ ita genitiuus græ-
cus uertendus erat in ablatiuum latinū. πατρος ημων. i. patre nostro. Aut ex uno subaudi
filio deinde concubitū habens. i. connubiū patris nostri Isaac, ut intelligas ex una ple cō-
stitisse pmissionē uidelicet Iacob. Postremo, nisi intelligas ημ. i. erat habens, oratio ui-
detur imperfecta, nisi repetas superiora, imputabatur in numero filiorum Abraham quan-
tum ad filios attinet cum eos pariter ex eodem patre sustulisset, sed qui reprobus est,
non habitus est pro filio, nec huic profuit ex eodem patre progenitum fuisse. Porro cu-
bile habens uerecunde, dixit pro eo q̄ est concepit. Laurentius Valla optimo iure refel-
lit eos, qui hoc loco putent Rebeccam ex eodem concubitu concepisse geminos, quasi
illud ad hanc rem pertineat, quoto coitu concepti sint, Iacob & Esau. Imo Paulus ut adi-
mat parentum fiduciam proponit duos fratres, ex eodem patre eadem matre simul eo-
demq̄ progenitos, quorū alter tamen reiectus sit. Quid quod ne post quidem uno
cōcubitu coherere, cum κοιτηρ apud Græcos foemini generis sit ενος masculini. Nec
κοιτηρ legitur, sed κοιτηρ, id est cubile, Proinde quidam offensi uerbis nihil significanti-
bus adiectis uerbis aliquot ita legebat, sed & Rebecca ex uno cōcubitu, habes geminos
filios, quemadmodum indicat ac reprobat Lyra. Ac mihi uidetur, hoc ipsum quod su-
perest incommodi posse tolli, si nominatiuū participij pro accusatiuo accipias εχουσα p
εχουσα, id quod græci nonnunq̄ faciunt. Ac tum hic erit ordo. Non solum autem Sa-
ra, quin etiam cum Rebecca grauida esset ex uno, eorū patre nostro, Deinde ueluti per
parenthesim interijciantur. (Non dū enim natis pueris, cum neq̄ boni quippiam fe-
cissent neq̄ mali, ut secundum electionem propositum dei maneret, non ex operibus,
sed ex uocante), succedat, ad qd̄ respōdet, dictū est illi, ac deinde maior seruiet minori.

Maior seruiet minori.) Maior & minor hic nō ad aetate proprie referuntur, sed ad ui-
res & præcellentiā μειζων ελασσων, quanquā hebraeis altera uox est εζ quæ dignitate præ-
minentē indicat, unde & Rabbi dictū יצץ altera quæ nōnūq̄ adolescentulū significat.

Miserebor cui misertus sum. & c.) Apud græcos secus est ελεσω ομ ελεω, η οικτηρω ομ
ομ οικτηρω, id est miserebor, cuiuscq̄ misereor & commiserabor, quæcumq̄ commiseror,
id est

id est quęcunq; decretū fuerit cōmiserari. Hic quoq; interpret minus feliciter copiam ut solet, affectat. Siquidem & hebręa si quis requirat, ad hunc habent modum אֲשֶׁר אֶתְּמַרְתֶּם אֵלֶיךָ אֲשֶׁר אֶתְּמַרְתֶּם אֵלֶיךָ אֲשֶׁר אֶתְּמַרְתֶּם. Nam & sic uerbum uerbo reddere licet. Et miserebor cui miserebor, & miserabor quem miserabor. Ceterum apud Hebręos inter אֲשֶׁר & אֶת id ferme interest, quod prius uerbum אֲשֶׁר significet clementem esse in aliquę, ac gratiā facere, posteri⁹ uero אֶת ppe est male affecto cōpati & ignoscere. Porro noue dictum est quod sequitur. Scriptura dicit Pharaoni, pro eo q̄ erat, scriptura refert dictū Pharaoni. Quid adhuc queritur.) τί ἐτι μέμφεται, id est quid adhuc conqueritur, aut inculcat subaudi deus. Etiam si Laurētius ac Stapulensis dissentiunt, quorum hic imperfonaliter accipi uult, ille passiuę, quanq̄ Laurentius nostram adiungit sententiā, ad quā interpretantur omnes Gręci interpretes. Primum μέμφεται, nō inuenio ad istum modum positum, deinde mea sententia probe quadrat ijs quę sequuntur. O homo tu quis es. Illud tantum admonendus crassus lector, queritur hoc loco, a queror deponenti uerbo, non a quęro actiuo.

O homo tu quis es qui, &c.) μενοῦνγε ὁ ἄνθρωπος. Atqui o homo quis es tu qui respondes, non respondeas. iam enim fecerat respondentem, Ceterum interpret inferius uertit, Et quidem μενοῦν hic dissimulauit.

Et qui se finxit.) Qui finxit est gręce, & satis erat ἡδὲ πλάσαντι, se superuacaneū est.

Qui respondeas deo.) ὁ ἀνταποκρινόμενος, id est contra respondens, uel qui respondes aduersus deum, quia dixerat quod igitur habet quid queratur, si quę uult facit? Non enim indignatur, quod respondeat, sed quod impie respondeat.

Apta in interitum.) κατηρτισμένη, id est aptata, siue parata.

Pręparauit in gloriā.) Gręci addunt αὐτῷ, id est suam.

Quos & uocauit.) οὓς ἐκάλεσεν ἡμᾶς, id est quos & uocauit nos, quanquam illud ἡμᾶς in quibusdam gręcis codicibus non adscribitur. Additum est autem explicandi causa quos & uocauit, nempe nos. Ac rursus ne nos uideretur ad solos Iudęos pertinere, subiicit non solum ex Iudęis, uerum etiam ex gentibus.

Quod si deus uolens.) Ad hanc orationis partem nihil sequitur, quod respondeat. Quapropter ad superiora referamus oportet uel ad illud. Quis es tu homo, qui respondeas deo? Vel ad illud an non habet potestatem?

Aliud in honorem.) Τιμήν καὶ ἀτιμίαν, Laurentius rectius uerti posse putat decus ac de decus, maxime, quod in uasa non cadat contumelia. Atqui sum a contemnendo dicitur contumelia, quid obstat, quominus in rem in animam competat contumelia, cum ea & expetatur & contemnatur? Quod si minus quadraret, tamen metaphora gratiā etiam adiungeret. Illud uerum est, in decus ac dedecus schematis iucunditatem reddi, quę perit, in honore & contumelia.

Et non misericordiam consec. m. con.) Id in gręcis codicibus non habetur adscriptū. Ceterum apud Oseā cap. primo, quo ex loco testimoniū hoc assumpsit Paulus, nec habetur misericordiā consecuta, nec dilecta, sed dūtaxat, Et erit in loco ubi dicit eis. Non populus uos dicitur eis, filij dei uiuētis, Siquidē Apostolus magis sententiā reddidit q̄ uerba prophęta. Quanq̄ diuus Hiero. edisserens hunc locū indicat huius loci geminā fuisse lectionem, in alijs scriptum fuisse, quemadmodū nos habemus πλὴν οὐκ ἠγαπήκεν ἡμᾶς, in alijs πλὴν οὐκ ἠλεημένον ἡλεημένον. Ac posteriorem ceu ueriorem magis apte probat, tum quod ita legatur in emendatioribus exemplaribus, tum quod aptius respondeat ad Israel non consecutum misericordiam. Proinde lector aliquis offendens diuersam lectionem, arbitratus est in utraq; scriptura particulam orationis esse omisam, & addidit quod putabat deesse.

Ibi uocabuntur, ἐκεῖ additum est ab apostolo cum in propheta non sit, uidelicet, quo

magis dilucide diceret. Siquidem hebraea sic habent. וְיָחִי בְּמוֹסָם אִשְׂרָאֵל יָאֵמֵר לָחֶם לֹא עָמְוִי אֲתָם יָאֵמֵר לָחֶם בְּנִי אֵל הַי

Dei uiui.) uiuentis est graece ζωντ. Pro Israel.) super Israel siue de Israel ὕπερ, ᾧ ᾗ praepositio haec anceps est. Si fuerit numerus.) Testimonium est apud Esaiam cap. x. in quo cum consentiant septuaginta cum hebraica ueritate, Paulus tamen nonnihil distinet, licet in uerbis magis ᾗ in sententia. Siquidem septuaginta uerterunt ἢ ὑπόλοιμα ὑποσπί. i. residuum conuertetur. At Hieronymus uertit in hunc modum. Si enim fuerit populus tuus Israel, quasi harena maris reliquiae conuertentur ex eo. Hebraica sic habent. בִּי אִם יָחִי עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל בְּחֹל חֶסֶד שְׂאֵר יָשׁוּב בּוֹ.

Verbum enim consummans.) Verbum accusatiui casus est, consummans & abbrevians, masculini generis, ut subaudiās, est, nempe deus, sermonē em̄ cōsummans. Quāquā haec quoque nonnihil dissentiunt ab hebraica ueritate. Cōsummationem enim & abbreviationem dominus deus exercituum faciet, in medio omnis terrae. Hebraica sic habent בִּי בְלָח וְנִחְרַץ אֶרְצוֹ יִחֹה צְבָאוֹת עֲשֵׂה בְקָרֶב הָאָרֶץ. Locus ē huic affinis sententiā apud eundem prophetā Cap. 8. Consummationē enim & abbreviationem audiui a domino deo exercituum super uniuersam terram.

Reliquisset nobis.) ἐγκατέλιπε. i. reliquisset in nobis, Testimoniū sumptū est ex Esaiā capite primo. Porro צְבָאוֹת sabaoth hebraea uocē reliquit apostolus, quā septuaginta bifariam solent uertere, aliquādo ὁ κύριος παντοκράτωρ. i. dominus omnipotens, alias ὁ κύριος ἢ ὁ δυνάμεων. i. dominus uirtutum. Solus Aquila uertit ὁ κύριος ἢ σπᾶτευμάτων. i. dominus exercituum Paulus ut dixi, uocem hebraicam no. 1. putauit esse mutandam, opinor ob id quod in ea lateat nonnihil mysterij, quod aliena lingua reddi nō potuerit. Porro quod adiecit praedixit Esaias, non est uaticinantis de futuro, sed quod hoc testimonium praecesserit illud quod prius adduxit, unde cōmodius erat, sicut superius dixit Esaias.

Quid ergo dicemus.) quod sequitur pronunciatuue legendū est, non interrogatiue. Quid ergo dicemus? Nempe hoc dicemus, gentes ex fide iusticiam consecutos, & c. Annotauit hunc quoque locum Augustinus libro de doctrina Christiana tertio.

Non peruenit.) οὐκ ἐφθάσε, quod uerbum uarie uertitur. Est autem proprium festinantis ad occupandū aliquid, ut intelligas & Israelitas eo contendisse per opera legis, uerū gētes exclusis illis occupasse. Quasi ex opibus.) ὡς ἐξ ἔργων. i. tanquā ex operibus, & addunt Graeci νόμου. i. legis, ut intelligas de ceremonijs Petra σκανδαλόν) grācā uocem hāc libetē usurpant interpretes, cū possent dicere offensae siue offendiculi, aut obstaculi. Nec uideo, quid offendant quosdā in προσκόπτω, quod haud dubie significat impingo uel offendo. Ceterū testimoniū hoc contextū est e duobus Esaiā locis. Initium enim, nempe pono in Sion lapidem, & finis, nempe, & omnis qui credit in eo nō confundetur, Sumpta sunt ex Esaiā cap. 28. Ceterū quod in medio intertexuit, & lapidē offensionis & petram scādali sumptū ex eiusdē cap. 8. Quāquā hoc quoque loco Paulus magis studuit sensum reddere ᾗ uerba. Cū enim hebraica ueritas habeat, qui crediderit non festinet, iuxta septuaginta aditionem dixit, non confundetur. Nam hebraea sic habent. הַנְּבִיאִים יִסְרָאֵל בְּצִיּוֹן אָבֹן אָבֹן בּוֹיָח פְּנֵה יִקְרָת מוֹסֵר מוֹסֵר הַמְּאֵמִים לֹא יִחַשׁוּ

Non confundetur οὐ καταισχυνθήσεται. i. non pudebit. EX CAPITE X.

Volūtas quidē cordis.) ἡ μὲν ἐὺδοκία, quod significat aliqd animo gratū & acceptum. Itē quae sequuntur nō p omnia quadrant. Sic em̄ graeci καὶ ἡ δέησις ἢ πρὸς θεὸν δεῖν ὕπερ Ἰσραὴλ ὅτι μὴ εἰς σωτηρίαν. i. & deprecatio quae fit ad deum, pro Israel est ad salutem. Sentit enim se praestare iudaeis, quod potest, propēsam animi uoluntatem & orationes apud deum. Quod aemulationē quidem.) ὅτι ζήλορ θεοῦ, id est aemulationem dei, sine quidem. Et scientia magis cognitionem sonat κατ' ἐπίγνωσιν Aderat studiū, sed sine iudicio, ut sādūlitas, quem stulte diligit urget.

Et suam

Etiam quomodo latere.) H
placuisse dicitur. Est autem
Molieris impie.) hic locus d
Molierum scribit iusti
Laurentius arguitur hoc
ille esse referendam, nempe
quodam hoc scripserit. M
uenerit in eis. Erudit enim
soluta, quae faciens homo;
mentem, quae faciens homo
em. Molierum sequitur ope
habere.) uenerit enim uelut
in hōis interpretari, quo
in uini interpretes ueher
angelio tantum requirit fide
his quibuldam oculis uide
is apud se, id quod legatur
interpretari ut accomodan
aut non credatur illic esse a
tas. Aut quis descendit in ab
berit. Hoc est inquit Christian
us, uel quasi flagitare, ut uerū
uenerit sine argumētis uel
dum potest, quo referatur dicit
ue locum tenet lecta, ut patet. Or
im modum, ut uideretis scrip
tōis explicandi gratia.
Prope est uocem.) ἔργη π
uē et cūto ut ab ipso petre, a
hōdai de Graeci.) in uini a
ue uocem, quam nou uerti
mā em. Dies in omnes, e
fluere. Quem non audieram
et in uocem. Quam speciosū
em hōdai can. iuxta quom tra le
ἔργη π
monentis de praedicatione pace
propheta uertit, ut hōis que
scat, aut pōdicit uocem in uocē
prophetae sic legitur sicut hōis
mymus magis proū ἔργη π
septuaginta quōdō ἔργη π
ter mones, ita petre dicit.
bediunt euangelio.) obedien
te uerbum Christi. in deū
nime quis credidit audiri n
ita lectus aditionem qui dī
qua cum in hōdai non habet

Et suam quærentes statuere.) Hic Græci repetunt iusticiam. Est enim sermo ex cōdūplicatione festiuior. Est autem ἰδίαμ .i. propriam significantius q̄ suam.

Moses em̄ scripsit.) hic locus deprauatus est apud nos. Apud Græcos recte sic habetur, μωϋσῆς γὰρ γράφει πλὴν δικαιοσύνης πλὴν ἐκ νόμου, ὅτι ὁ ποιήσας αὐτὰ ὁ ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτοῖς. i. Moses enim scribit iusticiam quæ est ex lege, quod qui fecerit hæc homo, uiuet in eis, Laurentius arguatur hoc loco, sed obscurius, id sentiens, nō totam orationem ad Mosen esse referendam, nempe hanc, quoniā iusticiam quæ ex lege est, homo uiuet in ea, quasi totum hoc scripserit Moses, Verum posterius hoc dumtaxat, qui fecerit hæc homo, uiuet in eis. Retulit enim uerba quæ sunt leuitici Cap. 18. Custodite leges meas, atq; iudicia, quæ faciens homo; uiuet in eis. Iridem legis Ezechielis Cap. xx. iudicia mea proiecerunt, quæ faciens homo uiuet in eis. Siquidem Paulus geminam facit iusticiam alteram Mosi, quæ requirit opera legis, alterā euangelij quæ fidem requirit in Christū.

Deducere.) καταγαγεῖν, uelut ex alto deorsum ducere, quod interpretes uertit reuocare, ceu studēs interpretari, quod obscurius erat dictū. Nam mihi uidētur hoc loco præsertim latini interpretes uehementer laborare, cum sensus p̄spiciuus sit. Dixerat enim ab euangelio tantum requiri fidem. Porro fides non flagitat experimentum, animo cernit, & suis quibusdam oculis uidet, qui credit, at qui diffidit, & sensuum exigit testimonium dicēs apud se, id quod legitur Deuteronomij Cap. xxx. Quis ascendit in cælū, idq; Paulus interpretatur accōmodans Christo. Nam id inquit est Christum e cælo detrahere, ut aut non credatur illic esse, aut cogatur huc reuersus, denuo se nostris exhibere sensibus. Aut quis descendit in abyssum? hoc est quis credat, quæ de inferis dicuntur, nisi uiderit: Hoc est inquit Christum a mortuis reducere, uel quasi non descenderit ad inferos, uel quasi flagitent, ut iterum uidentibus illis descendat ad inferos, cū haud ita procul petenda sint argumēta rerū, si fides adsit in corde. Iam illud, sed quid dicit, ambiguū uideri potest, quo referatur dicit, ad Mosen, an ad iusticiā fidei quæ Christus est, quā mox loquentem fecit, ut putat Origenes, quanq̄ & alias Paulus posuit dicit ad hūc eundem modum, ut subaudias scriptura. Proinde interpretes haud inepte adiecit de suo, sermonis explicandi gratia.

Prope est uerbum.) ἐγγύς σου τὸ εἶμα prope te est uerbū, hoc est non opus est tam procul e cælo aut abyssō petere, cum sit intra te.

Indai & Græci.) ἰουδαίου τε καὶ ἑλλήνου, Rursus congeminata conjunctio uehementiorē facit orationem, quam nos uertimus in, uel coniunctionem eandem exprimentem sententiæ uim. Diues in omnes.) græce participium est πλουτῶν .i. diuitijs abundans, siue affluens. Quem non audierunt.) poterat uerti, de quo non audierunt. Sic em̄ est græce οὐδὲν ἤκουσαν. Quam spetiosi pedes.) Paulus hoc est testimoniū retulit iuxta ueritatem hebraicam, iuxta quam ita legis Esaia Cap. 52. מִן-צְאוֹת עַל הַרְרִים רָגְלֵי מְבַשֵּׂר. hoc est Quā pulchri super mōtes pedes annunciantis & prædicantis pacem, & annunciantis bonum, prædicantis salutem. Nam septuaginta uerterūt, ut ὡς ὄρα, quæ dicitio si cum aspiratione scribatur, aut tempus significat, aut pulchritudinem, sin absq; aspiratione ὄρα curam ac sollicitudinem. Vnde iuxta septuaginta sic legimus, sicut hora super montes, sic pedes euangelizātis. At diuus Hieronymus magis probat, q̄ pulchri. Quanq̄ hæc lectio nō multum abest a græca lectio- ne septuaginta, modo ὄραμ accipias pro pulchritudine. Sic enim legitur sicut amœnitas super montes, ita pedes. &c.

Obediunt euangelio.) obedierunt est græce ὑπήκουσαν, uerbum præteriti tēporis.

Per uerbum Christi.) θεοῦ dei, non Christi.

Domine quis credidit auditui nostro?) Id testimoniū sumpsit ex Esaia cap. 53. septuaginta secutus additionem qui dictionem hanc domine addiderūt explicanda persona gratia, cum in hebræo non habeatur, sed tantum quis credidit auditui nostro? Illud admonendus

admonendus lector, hoc loco auditum poni pro ipso sermone, qui auditur, proinde dilucidius erat, quis credidit uerbis nostris, aut quis credidit auditis nobis?

Primus Moses.) πρώτος Μωσής, quo græci sapius abutuntur, pro comparatio prior Moses. Refertur enim ad Elaiam, quæ mox citat, licet aliud commentum attulerit Thomas Aquinas

Ad emulationem uos adducam.) παραζηλώσω, i. ad emulandum prouocabo, & quasi stimulabo inuidia ac dolore. In non gentem.) ἐπὶ οὐκ ἔθνῳ, i. in non gente, nam græce datius est. Item mox in gente insipiente.

Elaias autem audit.) coniunctio δὲ, connectit hanc partem cum Mose qui præcessit, ut ostendimus. Nec est simpliciter audet τολμᾷ, sed ἀποτολμᾷ, quasi sumpta ab illo fiducia, qui prior illud dixerit. Ad Israel autem.) πρὸς δὲ τὸ Ἰσραήλ potest accipi & aduersus Israel, non enim alloquitur Israel.

Et contradicentem mihi.) ἀντιλέγοντα. Mihi a nobis additum est. Satis erat contradicentem, hoc est rebellem & immorigerum, quemadmodum legunt Græci

EX CAPITE VNDECIMO.

Quemadmodum interpellat.) Ambrosius legit, postulat ὡς ἐντυγχάνει. Quem ante cognouerat.) προέγνωκεν. Illud admonendum hoc loco uerbum hoc apud græcos, non semper significare scire siue cognoscere, sed aliquoties decernere siue indicare, unde & γνώμαι dictæ sunt, & apud latinos legimus populus sciuit & scita populi. Quamquam plus aliquid indicare uideatur, quæ προγνώσκει, quæ προγνώσκει, quod posterius pertinet ad animi decretum, quod integrum est cuiquam, uere prius illud ad certam sententiæ pronuntiationem, quam rescindere non sit integrum. Vnde nec Lyra uertit exponere hoc loco præsciuit, prædestinauit. Nos maluimus uertere, quos ante cognouit, iuxta proprietatem scripturæ diuinæ, qua deus cognoscere dicitur, quibus fauet quosque amplectitur, ut & superius admonuimus ex Origenis sententia. Nec enim consentaneum est, ut deus populum reiecerit, quem ante sic adamauit, & ueluti peculiarem complexus est.

Suffoderunt.) κατέσκαψαν, quod significat aliquando subruerunt, siue subuerterunt. Diuinum responsum.) χρηματισμός, i. oraculum, quod explicuit interpres περιφράσις.

Curauerunt genua.) Genu est græcis & Baal datius est sine præpositione ante, quam reddunt latini, & τῆ βαβήλ, ut intelligas imaginem non ipsum hominem. Quin præfectum & idolum hebræis sonat בַּלְזַבְּבוֹת, unde Beelphegor cadaueris Beelzebub muscarum idolum.

Saluæ factæ sunt.) γέγονεν, i. factæ sunt saluæ redundat sicut & dei superest.

Si autem gratia.) εἰ δὲ χάριτι, gratia ablatius est, non nominatiuus.

Postquam gratia.) ἐπεὶ, id est quoniam siue quandoquidem.

Post ea uerba.) Alioqui gratia iam non est gratia, desunt in nostris codicibus hæc. εἰ δὲ ἐξ ἔργων οὐκέτι ἐστὶ χάρις, ἐπειδὴ τὸ ἔργον, οὐκέτι ὄσιν ἔργον, i. si uero ex operibus, iam non est gratia, quandoquidem opus, iam non est opus.

In captionem.) Non est accipienda hoc loco captio pro decipula, unde captiosos dicimus, sed pro uenatu, quo capimus feras θήρα.

Corā ipsis.) Id non inuenio in græcis codicibus, tamen in psalmis additum est.

Spiritum compunctionis.) κατανύξεως, quod significat cum aliquis mordetur & pungitur dolore, unde superius dixit παραζηλώσω. Nunquid sic offenderunt.) sic redūdat μὴ ἐπίσταν, ἵνα πῆσωσιν, id est nunquid lapsi sunt, ut caderent nempe in terram.

Illorum delicto.) Per illorum delictum, τῶ ἀνὴν παραπτώματι.

Vt illos emulentur.) εἰς τὸ παραζηλώσαι αὐτοὺς, quod rectius uerti poterat ad prouocandum eos ad deum referatur actus uerbi, qui isto modo uoluerit ex timulare Iudæos inuidentia quadam ac zelotypia cum uiderent, quod illis erat permixtum in gentes esse transfugum. Vnde nos, quo sermonis ambiguitatem excluderemus uertimus, ut eos ad emulandum prouocaret εἰς τὸ παραζηλώσαι αὐτοὺς. Neque quicquam erat opus quadriga interpretationum

tionum, quā in hunc locū inuexit diuus Thomas Aquinas. Ne sic quidem germanā attingens sententiam, quod haud quāquā illi sed interpreti imputandum est.

Quādiu quidem ego sum apostolus) ἐφ' ὅσον μὲν εἰμι Origenes uidetur ἐφ' ὅσον accipere pro ὅσον diu, ut subaudias χρόνον, uerum quoniam id duriusculū est malim ἐφ' ὅσον accipere pro quatenus, siue inquantū. Neq; enim de tēporis modo loquitur, quasi mox abdicaturus apostoli munus, sed quandoquidē uocatus erat apostolus gētibus adnuitur, ut gnauiter obiens sibi cōmissam prouinciā, exornet & illustret eam.

Glorificabo.) δοξάζω, i. glorifico, Faber stapulensis mauult existimo, ὅσον pbe quadrat sensus ut accipias Paulū celebrius reddere suum ministerium in euangelio gentium ut emulatione saltem prouocaret Iudaeos ad Christum. Interpres Origenis uertit δοξάζω illustro & exorno, multis uerbis in hanc differens sententiam.

Amisso eorum.) ἀποβολή, i. abiectio siue reiectio.

Quae assumptio.) τίς ἢ πρόσληψις, i. adiunctio, qua quempiā nobis comitem asciscimus, est adiungimus, nam assumptionem opposuit refectioni.

Quod si delibatio.) delibatio ἀπαρχή, i. primitiā. Vulgaris interpretatur ἀπαρχή πλῆθυσμα, i. fermētū, ut massa respondeat arbori, frumentū radici. Mihi magis probat ut ipsum frumentū intelligamus, unde cōpersio sumitur. Ceterū ex uiciofo tritico, nō possis facere bonā conspergionem. Primitias autem dixit, quod laudatissima soleant dicari nūmini, unde & ἀεροθρία uocantur quasi praecipua. Porro conspergionem non ad farinam humore temperatā ad pinsendū referri puto, sed magis ad molas siue colliridas, ea erat farina oleo cōpersa, quae olim iuxta ritū Mosaicae legis imolabant, unde & sanctā uocat.

Insertus es.) ἐνεκεν τριόδου, i. insitus es, quoties fisso arboris ramo inseritur surculus. Est enim hoc unum insitionis genus. Insertus es in illis) ἐν αὐτοῖς. Apertius erat inter illos hoc est insitio tibi dedit quod illis natura. Et oleaster graecis est ἀγριέλαιος, quod sonat agrestem siue syluestrem oleam, cui respondet καλλιέλαιος, quae est olea frugifera.

Socius radicis.) συγκοινωνός, i. particeps aut potius simul particeps siue consors, hoc est una cum ceteris ramis, quibus insitus es. Bene.) separandū est, ut sit respondentis ad superiora καλῶς, & approbantis, quod sub persona gentilis dixerat, eaq; pronunciantes sunt legēda. Noli altū sapere.) μὴ ὑψηλοφρονα, i. superbe, ne tibi placeas, ne offeraris aīo.

Ne forte nec tibi) μήπως, aut omittenda erat expletia coniunctio, aut uertēda erat, ne qua, aut ne quo modo, nam forte, nihil ad hanc sententiam.

Bonitatem & seueritatē) πλὴν χρηστότητα, καὶ πλὴν ἀποτομίαν, Bonitas est haec, quam ante uertimus benignitatē diui Hieronymi secuti sententiā, quae est quendā animi propensio ad benemerendū de quopiam, quā nō inepte uertisset indulgentiam, cui opponit ἀποτομίαν, quae ad uerbum sonat refectionem, ea est, quoties res ad uiuum exigitur.

Alioqui.) Rursum ἐπεὶ, i. quandoquidem. In bonam oliuam,) καλλιέλαιον, quae contraria est, ἀγριέλαιον, i. oleastro, ut modo dictum est.

Fratres mysterium hoc.) μυστήριον, hoc loco mysterium nihil aliud sonat, ὅσον rem arcanā & paucis cognitā neq; cōmunicandā, nisi ininitatis.

Vobisipsis sapientes.) παρ' ἑαυτοῖς, i. apud uosipfos prudentes, & φρονιμῶν magis ad affectum refertur ὅσον ad prudentiam. Iniquitatē) ἀσεβείας, i. impietates, Et eripiat ὁ ρυόμων, id est qui liberat, quasi dicas ille liberator. Et auertat, non auertat ἀποσείσει.

Secundum electionem autem charissimi.) ἀγαπητοί, i. dilecti quam uocem tamen ita saepe uertit. Sine poenitentia.) ἀμεταμέλητα, i. quorum non possit poenitere, qui dedit aut qui promisit, quasi dicas impoenitibilia.

Propter incredulitatem illorum.) τῆς τοῦτων ἀπεθείας, i. per horum incredulitatem.

O altitudo.) ὁ βῆθος, id est o profunditatem. miror cur interpreti placuerit uox ambigua. Diuitiarū sapientiae.) Haec duo nomina Graeci diuidunt interiecta coniunctione, πολλὰς ἐσοφίας, consentientibus quotquot uiderim exemplaribus, ut intelligas tria demirari

tres demirari in deo, diuitias, qui tam bñficus fuerit erga gentes, sapientiā, qui tantā eis sapientiā impartierit, cognitionē qui prudenter dispiciat, quid cui expediat. Ad hunc modum exponit Vulgarius, mihi magis probatur, ut ad totam huius consilij dispensationem pertineat, qua factū est, ut gētes ante dāmonijs seruientes, nūc subito ad euangelij gratiam uocentur, & Iudæi, quibus ea peculiariter promissa uidebatur, ab eadem exciderint. Cōclūsit enim deus omnia.) τούς πάντας, .i. omnes non omnia, Porro quod sequitur incredulitate, potest accipi & inobedientia.

Incomprehensibilia.) ἀνεξερεύμητα, .i. inscrutabilia, atq; ita subinde citat Hieronymus.

Inuestigabiles.) ἀνεξιχνίασοι, .i. inuestigabiles, .i. nō uestigabiles siue impuestigabiles. Caterū diuus Hiero. existimat Paulū retulisse locū, q̄ est apud Esaiā, capite. xi. & nō est inuestigatio uia eius Sensum dñi) νοῦν, id est mētē. Honor & gloria.) Græcis gloria tantū scribit̄ ἡ δόξα, honor nō addit̄. Et sæculoꝝ.) Item additū est a nobis εἰς τοὺς αἰῶνας.

EX CAPITE DVODECIMO.

Obsecro uos.) παρακαλῶ, .i. hortor siue adhortor.

Per misericordiam.) διὰ τῶν οἰκτ. ἐρημῶν, id est per miserationes.

Rationabile obsequium.) πλὴν λογικῆς λατρείας ὑμῶν, id est rationalem cultū, ut appositue cohæreat cum superioribus. Et rationalem uocat, non ut intelligas cultum moderatum, hoc est moderatam corporis macerationem, quemadmodum hodie passim citare solet theologorum uulgus, ut ipsis uideatur erudite. Caterum ijs qui græce norunt, admodum ridicule, quanquā his quoq; ueniam dandam arbitror, quandoquidem ad eundem modum interpretati sunt, ut ceteros sileam diuus Thomas qui non temere labi solet, ac Lyra, Verum quid faciet, ubi sententiæ uis a græco pendet idiomate, & interpretes eius linguæ prorsus ignarus est? Cultum hic posuit pro sacrificio, idq; suo more, ceterum ut ostenderet christianorum cultum dissimilē esse iudaicis ceremonijs, quibus imolabant brutas pecudes, adiecit rationale ipsum hominem sentiens, qui uictima est rationalis, & ob id deo acceptior. Et in hunc sensum palam citat diuus Hieronymus, cum alijs aliquot locis tum uero in epistola ad Pāmachiū, cuius in initium Sanato uulneri. Sed reformamini.) μεταμορφοῦσθε, id est transformamini.

In nouitate sensus.) τῆ ἀνακαινώσει τοῦ νοός, id est renouatione mentis, hoc est per innouationem mentis, nimirum alludens ad reprobam illam mentem, in quam traditi fuerant ante simulacris pro deo deferentes honorem.

Dico enim uobis.) λέγω, dico dixit, pro iubeo siue moneo, quemadmodum & latini iubet saluere, & dicit salutem διμῶν λέγω.

In uestram misericordiam.) τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει, .i. uestra misericordia siue per uestram misericordiam. .i. per hoc quod uos misericordiam estis consecuti, unde nos uertimus per uestri misericordiam, ut passiuam intelligeres misericordiam.

Sapere ad sobrietatem) εἰς τὸ σωφροεῖν, Diuus Hieronymus cōtra Iouinianū, studio tu endæ uirginitatis legendum putat ad pudicitiam, Sed σωφροεῖν est temperatum modum, ac sobrium esse, nonnuncq; & ad pudicitiam pertinet, at non hoc quidem loco. Est autem iucunda uocum allusio in sermone græco quam latinus interpres reddere non potuit ὑπερφροεῖν, φροεῖν, εἰς τὸ σωφροεῖν, Nec hoc loco φροεῖν pertinet ad eruditionē, sed ad cogitationem & opinionem ueluti cum quis effertur animo, & magnifice de se sentit, quemadmodum & superius admonuimus.

Singuli autem alter al. membra) ὁ δὲ καθείς ἀλλήλων μέλη, id est singuli autem alius alius membra, siue ut nos uertimus, singuli autem alij aliorū membra. Significat communionem membrorum inter se mutua.

Habenti donationes.) Interpres siue quod magis arbitrator scriba, pratermisit conjunctionem, quæ partem hanc cum superiore cōmodissime connectebat ἔχοντες δὲ χαρίσματα. Cum enim dixisset, singuli sumus alius alius membra. ne confusionem imaginaremur

ginaremur adiecit, sed habentes donationes uarias, alioqui in absolut^o fuerat sermo, quare offensus aliquis coniunctionem expunxit.

Donationes.) *χαρίσματα*, ut affectat copiam, cum nihil sit opus. Differentes *διάφορα*. i. diuersas, seu potius dona diuersa. Secundū rationem fidei.) *κατὰ τὴν ἀναλογίαμ*. i. iuxta proportionē, ut intelligas, hoc esse maiora dona, quo fides tua fuerit integrior.

In ministrando & in exhortando) Nomina sunt, ἐν τῇ διακονίᾳ, ἐν τῇ παρακλήσει. i. in ministratiōe & exhortatiōe. Quantū ea res nihil uariat sensum apostoli.

Odiētes malum.) *ἔσσοσ υγιῶντες*. i. Odio habentes, quantū hic eleganter erat abhorretes, ut respōdeat ei quod sequitur, adhaerentes.

Charitatē fraternitatis inuicē diligētes) Ali^o sensus ē apud Græcos, τῇ φιλαδέλφια εἰς ἀλλήλους φιλόσοφοι. i. fraterna charitate, ad mutuo uos amandū, p̄pensi. Plutarchus libellū scripsit περὶ τῆς φιλαδέλφιας. i. de charitate fratrum inter se, quo uerbo apostoli frequenter utuntur pro studio & amore Christianōrum inter ipsos mutuo.

Honore inuicem prauenientes) Sensus omnino græcis anceps est, τῇ τιμῇ ἀλλήλους προκρούμενοι, si scriptura mendo uacat, noue addidit participio casum accusandi, cui magis congruebat patern^o. Sollicitudine nō pigri.) *σπουδῆ ὄνκ ὀκνηροί*, *σπουδῆμ* uocat, sedulitatem & studiū exhibēdi officij, & ὀκνηρὸς dicitur, qui grauatim aliquid facit. Vnde iubet ut nō solū amemus, & honorē deferamus alius alij, uerum etiam alacres ac prompti succurramus inuicem. Orationi instantes.) τῇ προσοχῇ προσκαρτεροῦντες, quod assiduam sonat instatiā. Nolite maledicere) *μὴ καταραζώδε*. i. ne male precemini, ne quē deuoueat.

Gaudere.) *χαίρειν* Græcis est mos infinitiuum pro imperatiuo ponere, gaudere pro gaudete, & flere pro flete. Id ipsum inuicem.) *τὸ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φρονοῦντες*. i. Idem alij in alios siue de alijs sentientes. Refertur & hoc ad affectum animi modesti, quare nemo putat alium se minorem, sed omnibus sese accommodat, de omnibus ex æquo bene sentiens. Vult enim Paulus in Christianis affectum esse communem ut omnes non opibus, non genere, non eruditione, non honoribus, sed Christo metiatur, qui est omnibus ex æquo cōmunis. Nunc generosus fastidit obscurū, diues pauperem, uix hominis habet loco, eruditus cōtemnit idiotam, sacerdos execratur laicum, monachus laicos uix p̄ Christianis ducit. Italus cæteros omnes ut barbaros ac pene peccudēs aspernatur & horret. Germanus odit Gallum, Anglus Scotū, atq; ex his & id genus alijs stultissimis affectib^o, bella, lites, atq; hi rerum tumultus, quos iam annis aliquot uidemus exoriuntur. At Paulus sic uoluit unumquēq; Christianum affectum esse erga cæteros, quomodo singula membra corporis affecta sunt, erga cætera membra, quæ ad modum alibi dilucidius explicat, atq; id uocat, *τὸ αὐτὸ φρομεῖν*.

Sed humilibus cōsentientes.) *τῆς ταπεινῆς σὺναπαγόμενοι*. Humiles hic uocat, nō modestos, sed humilis fortis homines, ueluti pauperes, ignobiles, indoctos, plebeios, & nō est cōsentientes, sed potius obsecundantes, & accōmodantes uos, ut suæ quisq; oblitus magnitudinis, descendat ad affectus inferiorum, id quod mira diligentia multis locis inculcat Paulus, haud ignarus, ex hoc fonte maximas uitæ pestes scaterere.

Nolite fieri prudētes) *φρόνιμοι*, *φρόνιμον* uocat, nō qui sapiat, sed qui parū modeste de seipso sentiat, ut mox admonuimus, & ad eum modum interpretantur Græcorum commentaria. Alioqui quid affinitatis est prudentiæ, cum uindicta? At arrogantia uindex est, dum quisq; se meliorem putat, q̄ ut alteri cedat.

Alta sapientes.) Idem participium est quod modo *φρονοῦντες*. i. sentientes seu cogitantes, ut ad affectum animi referatur. Et cōnectenda est hæc particula cum sermone superiori, quam interpretes male separauit. Adiecit enim hoc Paulus, uelut explicans quid dixisset idem inuicē sentientes. Nā ubi quisq; magnifice de se sentit ac suis, alios despiciat oportet. Prouidentes bona &c.) Hæc uerba non solum corā deo sed etiam non sunt apud Græcos, sed tantum *ἐνώπιον πάντων ἀνθρώπων*. i. coram omnibus hominibus.

Defendentes.) ἐκδικῶντες, i. uindicantes. Est enim participium eiusdem uerbi, cuius est nomen ἐκδικσις, quam uertit uindictam.

Charissimi) ἀγαπῆται, i. dilecti. Hoc adiecit, uelut eblandiri cupiēs qđ alioqui durus erat.

Mihi uindictam.) ἐμοὶ ἐκδικσις, i. mihi uindicta, siue ultio, nominandi casu. Atq; ita citat Hieronymus aduersus Rufinum in epistola, cuius initium Lectis literis prudentiæ tuæ. Proinde dilucidius explicat Deuteronomij. 32. unde locus hic desumptus ē. Mea est ultio, hoc est, meum est ulcisci, qui sum iudex. Nec additum est in græcis codicibus. Et ego retribuam, sed, ego retribuam, citra coniunctionem.

Ciba illum.) φάμιζε. Quod quidem haud caret emphasi. Nec enim φάμιζε est simpliciter pascere, sed indulgenter pascere, ueluti minutim insipato pane, aut frustulatim conciso cibo, id quod apud nōnullos fit erga eos, quibus fauetur in conuiujs, cum alijs interim liceat esurire. Congeres super caput.) σωρεύσεις, i. accumulabis, siue coaceruabis, & carbones ignis hebraica figura dixit pro carbonibus ardentibus.

Noli uinci a malo.) Bonum & malum hic nō refertur ad hominem improbum aut pbum, sed significat ipsum beneficium aut iniuriam. Vincitur igitur a malo, qui puocat iniuriam, nō temperat animo, sed adducitur ad retaliandam iniuriam. Vincit malum bono, qui malefacta benefactis repensans, efficit ut inimicus resipiscens fiat amicus. Hoc præceptum quoniā durum erat humanis affectibus, adiecit autoritatē domini. Atq; idē Christus præcepit in Euangelio, & tamen haud scio quo pacto fit, ut hanc doctrinā nō negligent solum, uerum etiam palam irrideant, qui sibi uidentur admodū esse Christiani, & quorum piæ uidelicet aures, ne superstitiosum quidem Christophori, Barbaræ, aut Erasmi cultum uerbo notari ferunt, ad hæc Christi sanctissima præcepta, non uerentur cachinnos tollere, & quod ante Christū ethnicus docuit Socrates, hoc ab ipso traditū Christo, ab apostolis toties inculcatū irrident Christiani, cū hoc insigni præcipue Christus suos a mundo discreuerit. Verum hæc comploratio non huius est loci.

EX CAPITE XIII.

SUBLIMIORIBUS.) ὑπερχούσαις, i. præcellentibus, positiuū est non comparatiuum. Quæ autem sunt a deo.) Secus distinguunt Græci, αἱ δὲ οὐσαι θεούσαις ὑπὸ τοῦ θεοῦ τεταγμέναι εἰσι, i. quæ uero sunt potestates, a deo sūt ordinatæ, ut cōma pōnas post potestates. Repetit enim quod supra dixerat, Non est potestas nisi a deo. Etiam si Vulgarius more nostro distinguit. Quoniam Paulus intelligebat nōnullos Christianos prætextu religionis detrectare principum iussa, atq; ita futurum, ut ordine perturbato, sursum ac deorsum omnia miscerentur, præcipit, ut quibuslibet potestate publica p̄ditis obtemperent, excepta fidei & pietatis causa. Ipsi quidē ethnici sunt, ac mali, sed ordo tamen bonus. Et ob hunc malī quoq; principes nōnunq; ferendi sunt.

Damnationem acquirunt.) λήθονται, i. accipient, ut sit futuri temporis. Cæterum κριμα, i. iudicium haud male uertit, in damnationem.

Non sunt timori boni operis.) οὐκ εἰσὶ φόβος τῶν ἀγαθῶν ἔργων, i. non sunt terror siue timor bonorum operum, hoc est, non sunt formidandi bene agentibus.

Dei enim minister est.) διάκονος, i. ministrator, nam de potestate loquitur. Quāq; ut magistratus nōnunq; homo dicitur magistratu fungens, ita & potestas homo potestate præditus. Ideoq; necessitate subditi estote.) Græcis alius est sensus, διὸ ἀνάγκη ὑποτάσασθαι. Quare necesse est subijci, interpret legisse uidetur, ὑποτάσασθε per epsilon, non per αι diphthongū, Quam si ὑποτάσασθαι sit ὁριστικόν, idē erit sensus qui per infinitum.

In hoc ipsum seruientes) προσκαρτεροῦντες, quod paulo superius transtulit instantes, nūc uertit, seruientes, nos uertimus, incumbentes, hoc est operam dantes & adnites.

Nemini quicq; debeatis.) δεφείτε. Incertum an sit debetis indicādi modo, an debete. Sensus aut Græci sermonis anceps est. Potest em sic accipi, Soluite unicuiq; quod debetis, quo soluto, desistis debere. At sola charitas nō desinit deberi, sed semp p̄soluat, & nihilominus

Defendentes. i. uindicantes. mō fit f
Vulgatus. P̄ditis i. intelligi u
arationes. Quæ sequuntur. Ne
cōm. Ceterum Christianus Ch
Quædam alij proximi.) i
mō fit uolens. p̄ p̄ditiōne
sunt nō adhiberis. Vt mo
tatis expressimus, nūc hoc
mō fit. In hoc uerbo inf
hoc uerbo continetur. A
mō ab epilogis Rhetorur
mō uocant.

Mō fit proximi.) i. p̄diti
Cōfirmat em ratio quo
mō fit Lex diuersis mand
mō fit non adulteraberis, no
mō fit Christiana prædica
mō fit potest. & bonis & ma
mō fit hoc sciens tempus.)
mō fit impus illis sit masculini ge
mō fit ne tempus, aut p̄ditiōne
mō fit nus. Formicaris. & hoc in Q
mō fit prædanda esse in lege euan
mō fit Tempus autem hoc loco fig
mō fit Nam enim propior est.) i. p̄
mō fit (propior sit aduertium. hab
mō fit Quam cū credidimus.) i. p̄diti
mō fit uolentes. Siquidem in lege
mō fit p̄diti. Vnde nocet uocet. p̄diti
mō fit Non præcellit.) i. p̄ditiōne
mō fit non maxima ex parte p̄diti
mō fit Honeste ambulemus.) i. p̄diti
mō fit em homines se gerant uere
mō fit Non in conuersionibus.) G
mō fit Conos uerem Græcis deus est
mō fit & uolens. In deydenti.) i.
mō fit em. Sed ad uoluptatem. Curat

EX
Nimium autem.) i. p̄diti
Et alimite.) i. p̄ditiōne
mō fit obtemperantes ne inam
mō fit p̄ditiōne ad uoluptatem. Illud
mō fit rum. scilicet in fidei tribus. ne
mō fit tuis. a lazionibus edijns disti
mō fit te tamen hoc uult tolerare. sed
mō fit igitur. At hodie uolentes in
mō fit dectiu. q̄ uicq; sunt. p̄ditiōne
mō fit non pietatem. pro illis omnib

EX
Nimium autem.) i. p̄diti
Et alimite.) i. p̄ditiōne
mō fit obtemperantes ne inam
mō fit p̄ditiōne ad uoluptatem. Illud
mō fit rum. scilicet in fidei tribus. ne
mō fit tuis. a lazionibus edijns disti
mō fit te tamen hoc uult tolerare. sed
mō fit igitur. At hodie uolentes in
mō fit dectiu. q̄ uicq; sunt. p̄ditiōne
mō fit non pietatem. pro illis omnib

hilominus semp debeat, ut nō sit finis benemerendī. Ad eū modū enarrāt Origenes & Vulgarius. Potest & ita intelligi, ut superiora referant ad magistratus ethnicos, uti tum erant omnes. Quod sequitur, Nemini quicquid & c. ad Christianos, Soluite illis quod debetis. Caterum Christianus Christiano nihil debet, nisi mutuam charitatem.

Qui enim diligit proximū.) ὁ γὰρ ἀγαπᾷ τὸν ἕτερον. i. Qui enim diligit alterum, interpretis legisse uidetur, ὅ μ πλησίον.

Nam nō adulterabis) Vt modo, ita nec hic reddidit uim articuli græci, εἰ μὴ τὸ ἀγαπᾷ, quod nos expressimus, nisi hoc, ut inuicē diligatis. Et τὸ γὰρ οὐ μοιχεύεις. Nam illa, Nō ad/orabis & c. In hoc uerbo instaurat.) ἀνακεφαλαιούται. i. recapitulatur, hoc est, summatim in hoc uerbo continetur. Augustinus in epistola quadam uertit, recapitulatur. Sumptum est ab epilogis Rhetorum, in quibus tota causa summatim repetitur, quam ἀνακεφαλαιώσιν uocant.

Dilectio proximi.) τὸ πλησίον. i. proximo dandī casu, ut referatur ad uerbum operatur. Confirmat em̄ ratiōe quod dixerat, epilogū hoc est totius legis esse compendīū in charitate Lex diuersis mandatis deterret a lædendo proximo. Non peierabis, non furaberis, non adulteraberis, non dices falsum testimoniū, non occides, & quid nō? At qui charitate Christiana præditus est, is nullum omnino lædit mortalem, prodest omnibus quibus potest, & bonis & malis.

Et hoc scientes tempus.) Hoc, pronomen apud Græcos nō refertur ad tempus, cum tempus illis sit masculīni generis, uerum ita loquitur. Et hoc, siue idē cum sciamus, nempe tempus, καὶ τοῦτ' εἰδότες τὸν καιρὸν, ut & hoc uim habeat exaggerandī, ueluti cum dicimus, Fornicaris, & hoc in Quadragesima. Vt intelligamus quæ præcepit, nūc præcipue præstanda esse in lege euangelica, quæ plus aliquid exigit supra moysi, naturæq; legem. Tempus autem hoc loco significat oportunitatem & occasionem, p quo usurpant ὥρα.

Nunc enim propius est.) ἐγγύτερον ἡμῶν. i. propius nos est, siue propius abest a nobis. Vt propius sit aduerbium, habeatq; casum præpositionis unde fluxit.

Quam cū credidimus) ἢ ὅτε ἐπιστεύσαμεν, certe dilucidius erat, nedum latinus, quā tū cū credebamus. Siquidem in lege Moysi opinio magis fuit salutis, quā salus, & umbra potius quā res. Vnde noctē uocat, pcul adhuc agēte sole, quæ paulatim rarefcit accessu luminis. Nox præcessit.) πρὸέκοψεν. i. processit, siue progressa est, & tendit ad interitum. Hoc est nox maxima ex parte peracta est, & instat dies, paulatim illucescente euangelio.

Honeste ambulemus.) εὐχημόνως. i. compositæ, siue honeste. Nam orta luce ob pudorem homines se gerunt uerecundius.

Non in comelationibus.) Græce abest præpositio ἰνὸν κώμοις. i. non comelationibus. Comos autem Græcis deus est temulentiae, & eodem nomine uocat cōuiuīū procacius & iuuenile. In desyderijs.) εἰς ἐπιθυμίας. i. ad concupiscentias, hoc est, non ad necessitatem, sed ad uoluptatem. Curam autem uertit πρὸνοίαν. i. prouidentiam.

EX CAPITE XIII.

Infirmum autem.) ὁ δὲ ἀδυνατῶν. i. eum qui infirmus est. Nec est, in fide, sed fide. Et assumite.) προσλαμβάνετε. i. uobis adiungite. Qui nondum perfecte credit, nō est reiiciendus, ne linum fumigans extingatur, sed tolerandus & alendus donec proficiat ad meliora. Illud obiter annotandum, quod Paulus abstinentiam ciborum, infirmitati fidei tribuit, non de his loquens, qui quo corpus habeant obtemperatius, a lautioribus eduljijs abstinent, sed de his qui Iudaico more, certos fugiunt cibos. Et tamen hos uult tolerari, sed hac spe, ut proficiat in fide, & eiusmodi ceremonias negligant. At hodie uidemus inter Christianos prope plus esse superstitionis in ciborum delectu, quā unquā fuerit apud Iudæos, nec ista iam tolerantur, sed in his absolutam consti-
tuunt pietatem, pro illis omni telorum genere depugnamus, ex his iudicamus, auersa-

præteritum pro futuro. quod in huiusmodi uerbis solet fieri, In hoc mortuus est, in hoc resurrexit, & in hoc nunc uiuit, ut & c.

Omnes enim stabimus.) πάντες ἡμεῖς παρασπισόμεθα. i. omnes sistemur, siue sistendi sumus ad tribunal Christi. Nam rei siue iudicandi, si si iudicio dicunt, dū cogunt adesse.

Mihi flectetur.) ἔμοι κάμψαι. i. mihi flectet, ut subaudias se.

Scio & confido.) οἶδα καὶ πέπισμαι. i. scio & certus sum, siue persuasum habeo.

Contristatur.) λυπῆται. i. dolet, siue molestia afficitur.

Non ergo blasphemet bonū nostrū.) Vestrum est græcis secundæ personæ, ἡμῶν τὸ ἐγχαθόν. i. uestrum, id quod recte facitis curandū est, ne cui præbeat obloquēdi materiā.

Qui enim in his seruit.) ὁ γὰρ ἐν ταύτοις δουλεύωμ. Fœminina nomina retulit per pronomen neutri generis, ut simul intelligas & alia eiusdem generis, cuiusmodi sunt iusticia pax & gaudium.

Et quæ ædificationis sunt inuicem custodiamus.) καὶ τὰ τῆς οἰκοδομῆς φθί εἰς ἀλλήλους. i. Quæ ad mutuam pertinent ædificationem, & subauditur διώκωμεν. i. sectemur. Porro Paulus suo more ædificare uocat prodesse. Etiam si τῆς εἰς ἀλλήλους nihil uetat, quo min⁹ & ad pacem referatur, ut intelligas pacem mutuam & mutuuum auxiliū. Ceterum uerbum custodiamus, quod nescio quis adiecit, in græcis codicibus non inuenitur.

Tu fidem quam habes.) Quam relatiuum apud Græcos abest. σύ πισμ ἔχεις, κατὰ σε αὐτὸν ἔχει. i. Tu fidem habes, in teipso habe, siue apud te solum. Hoc loco Diuus Ambrosius adiungit, Coram deo.

Qui autem discernit.) ὁ δὲ διακρινόμενος. i. Qui uero hæsitat. Quamq̃ participium est medium, ut possit accipi qui diiudicatur.

Ei autem qui potens est.) Hanc partem usq̃ ad, Debemus autem. Quidam codices omnino non habent, quidam in fine ad hęc iunt epistolæ. Nos quoniā id non uidebatur ad hunc locum pertinere, semouimus in finem huius epistolæ.

EX CAPITE XV.

Nos firmiores.) ἡμεῖς οἱ δυνάτοὶ τὰ ἀσθενήματα τῶν ἀδυνάτων βασάζειν. i. Nos q̃ potentes sumus, impotentium infirmitates portare. Laurentius mauult, Validi inualidorum.

Quæcunq̃ enim scripta sunt) Vtrobiq̃ est προεγράφη. i. præscripta, id est ante scripta sunt. Vnusquisq̃ uestrum.) Nostrum est græce ἡμῶν, primæ personæ.

Vt unanimes.) ἵνα ὁμοθυμαδόν. i. ut unanimiter.

Vnusquisq̃ uestrum proximo suo placeat.) Suo redundat, & nostrum est, nō uestrū; ἕκαστος δὲ ἡμῶν τῷ πλησίον ἀρεσκέτω. i. Vnusquisq̃ autem nostrum proximo placeat.

Idipsum.) ἑαυτῶν. i. idem, & ἐν ἀλλήλοις. i. inter uos mutuo uel inuicem. De quo superioris admonuimus.

Suscipite inuicem.) προσλαμβάνετε ἀλλήλους. i. assume inuicem, hoc est, alius alium, ut respondeat illi, Infirmum in fide suscipite.

In honorem.) εἰς δόξαν. i. in gloriam. Interpres lasciuit affectatione copiæ.

Ad confirmandas promissiones patrum.) Interpres dum alterum uerbum infiniti uertit in gerundium, alterum relinquit, obscurauit sententiam. Quæ quidem est huiusmodi, Paulus ueluti non nihil digressus redit ad id quod instituerat. Dico, inquit, hoc est quæ diximus hæctenus, huc tendunt, ut intelligas Christum autorem esse noui testamēti, quod primum administrauit Iudæis, ut patrem ostenderet esse ueracem, qui illis promiserat per prophetas. Ceterum id uoluit esse cōmune gentibus, non ex pmissio, quāq̃ & de illis erat prædictum, sed ex misericordia, & hoc gratius esset donum, quod non expectantibus obtigisset. Opposuit igitur misericordiam promissis. Nam in illis ius quoddam esse uideatur, hic fauor merus est. Habet enim quod exposulet, cui pollicitus

sis, nisi præstiteris. Et tamen plus adfert voluptatis ac laudis, quod præter omnem spem obuenerit boni. Proinde clare uerti poterat hunc in modum. Caterum illud est, quod dico, Iesum Christum in hoc suo functum officio erga Iudæos, pro ueritate dei, ut ea cõ firmaret, quæ fuerant promissa patribus. Caterum ut gētes pro misericordia glorifica- rent deum, quibus nihil erat promissum, & tamen idem contigit quod illis. Mirum est autem quo artificio Paulus sermonem suum moderetur. Quo gētes agnoscant dei in se demetiã, uocat misericordiã. Rursus ne Iudæi nō ferrēt illos ad cõmunē gratiã admis- sos, subiicit Iudæorū testimonia, qb^o declarat & illis esse pmissum, licet nō tã euidēter.

Et magnificate eum.) καὶ ἐπαυνώσατε, & ad laudate quali laudibus respondete, quale est ἐπαυνῶσαί. Et qui exurget regere gentes.) καὶ ὁ ἀναστάμενος ἄρχῆται. I. & qui exurgat ad imperandum. Certus sum autem.) πεπείσμαι. i. persuasum habeo.

Pleni estis dilectione.) ἀγαθωσύνης. i. bonitate. Interpres legisse uidetur ἀγαπῶσύνῃς. Est autem hic bonitas, quæ opponitur maliciæ, non quæ respondet χρηστότητι, ut sit benigi gnitas. Ita ut possitis alterutrum.) δυνάμενοι ἑἴθετ' ἄλλος νοουθετεῖν. i. Potentes & alios ad- monere. Apparet interpretem legisse ἀλλήλους pro ἄλλους.

Ex parte.) ἀπὸ μέρεος. Hoc adiecit, mitigans quod dixerat audacius, perinde ualet quaj si dicas aliquantulum. Admiscuit enim nōnulla liberius dicta, de stulta sapientia, de ido- lis, de fornicatione præpostera. Proinde dicit se quædam liberius locutum, non quod il- los contemneret, sed quod illis fideret, ueluti peculiaris illorum apostolus. Plus enim au- demus apud illos, quos familiarius amamus.

Sanctificans euangelium dei.) ἱερουργοῦντα, quali rē sacram operans, ut respōdeat ἀ- λητοῦργου, qui proprie sacrorum minister est. Inde sequitur, προσφορὰ. i. oblatio.

Accepta & sanctificata.) Et copula redundat, nam sanctificata refertur ad id, quod p- xime sequitur in spiritu sancto, ut ostendat nihil deesse suo sacrificio.

Habeo igitur gloriam.) καύχησῃ. i. gloriationem, hoc est, habeo de quo glorier.

Ad deum.) τὰ πρὸς θεὸν δεόμε. i. in his quæ ad deum ptinent. Interpres omisit articulū τὸν.

Non enim audeo) τολμήσω. i. audebo uel ausim. Nam hoc ceu proœmiolo, pariter & arrogantia crimem excludit, & sibi fidem apud lectorem conciliat.

Per circuitum.) καὶ κύκλῳ. i. & in circuitu, siue undiq; & effecit præteriti temporis est, non præsentis. Cõmemorat enim quæ iam gesserat.

Sic autem prædicauimus.) Græca nō nihil dissonant a latinis. οὕτω δὲ φιλοτιμούμενοι εὐαγγελίζεσθαι. Sic autem annitēs prædicare euangeliū. Est autem φιλοτιμείσθαι ueluti ami- bitiose conari quippiam. Ita Paulus sancta quadam ambitione abstinuit ab his locis, in quibus reliqui apostoli prædicauerant, ut ipse esset pater & autor suæ gentis. Caterum coniuñctio δὲ etiam si cõmode reddi non poterat, tamen Græcis haud quaq; est ociosa. significat enim adijci quiddam magni momenti, quod rem uehementer augeat, id qđ nos per adeo, siue porro solemus efferre. Veluti si dicas, Alui cunctos, atq; adeo solus. Siue, alui cunctos, porro solus alui.

Et qui non audierunt de eo intelligunt.) De eo redundat, quanq; intelligitur.

Propter quod impediēbar plurimum.) διὸ καὶ ἐνεκοπτόμην τὰ πολλὰ τῷ ἑλθέην. i. Qua- propter etiam impediēbar sapenumero. Nam id quoq; significat τὰ πολλὰ aduerbii ui- ce positum, & ita exponunt græcanica scholia. Sæpius enim conabatur, & semper obsi- stebant negotia, quibus detinebatur. Porro illud impeditus sum, est ἐνεκοπτόμην, quod significat rem ceptam interrumpi.

A multis iam præcedentibus annis.) ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν. i. a multis annis.

Locum habens.) μηκέτι τόπος ἔχω. i. cum non amplius habeam locum. Caterum lo- cum intelligit uacuum, quem ob id quærebat, qđ plus esset fructus, sicut ante dixerat.

Cum in Hispaniam pro ce.) ὡς, ἄρ' εἰσπορεύωμαι εἰς τὴν ἰσπανίαν, εἰδένσομαι πρὸς ἡμᾶς. ut si proficiscar

propheta... in... accepta... in... accepta...

proficiscar in Hispaniam, ueniam ad uos. Quamquam quidam graeci codices habebant, εως, non
 ες. Caeterum Graeci fraudant Hispaniam prima regionis syllaba, quam illi solent huius-
 modi dictionibus addere dicentes, espero pro spero, expecto pro specto.

Quod praeteriens.) διαπορευόμενος. i. pertransiens, siue istac iter faciens.

Spero enim quod praeteriens uideam uos.) ἐλπίζω γὰρ διαπορευόμενος διασάξαι
 ὑμᾶς κτλ. ἀφ' ὑμῶν ἡσώμεθα κτλ. i. Quando uideo Fabrum offendi latinitate, sic latine
 uerti poterat. Nam spero futurum, ut istac iter facies uideam uos, & a uobis producar,
 siue deducar illuc. Fruitus fuero.) ἐμπληθῶ. i. expletus fuero. quod quidem multo si-
 gnificantius est, ad explicandum ingens Pauli desiderium. Atque ut magis intendat epi-
 tasin, addit ex parte, significans inexplebilem cupiditatem.

Nunc autem proficiscar.) πορεύομαι. i. proficiscor, praesentis est temporis, uelut & par-
 ticipium quod sequitur, διακονῶν, ministras. Iam enim hoc agebat. Demiror autem cur in-
 terpres participium mutarit in uerbum infinitum, nisi forte legit διακονῆν.

Probauerunt enim Macedones.) εὐδοκῆσαν. i. approbarunt, & ita uisum illis. At idem
 uerbum mox uertit, placuit illis. Adeo interpres nefas iudicauit, idem uerbum iterare,
 quod tamen ipse Paulus non est ueritus facere. Porro εὐδοκῆν non solum sonat probare,
 uerum ex animo probare, quoties res non solum utcumque placet, sed bene & ex animo pla-
 cet, ut intelligamus huiusmodi munera si ultro offerantur accipienda eis quibus fuerit
 opus, non exigenda, quandoquidem ipse Paulus maluit manibus laborare, quam alieno ci-
 bo uiuere. Caeterum quod uertit, in pauperes sanctorum, nimium fidus fuit interpres, ut q
 schema quoque & idioma graeci sermonis expresserit. Alioqui dicendum erat, pauperibus
 sanctis, ne quis suspicetur sanctos habuisse pauperes, qui sancti non essent. Illud anno-
 tandum, quod Paulus uidetur iungere duo inter se pugnantia, εὐδοκῆσαν & ὀφθαλμα. Ete-
 nim qui sponte & bona animi uoluntate offert, non uideat debere, unde diuinam erga ho-
 mines beneficentiam εὐδοκῆσαν appellat. Atqui cum hoc uideat adiecisse ciuilitate magis
 quam ex animo, tamen addit hanc unam causam, quod illi spiritualia impartissent, uelut alioqui
 nihil deberetur. At hodie nulli magis tyrannice exigunt decimas, quam qui nihil impartiu-
 rituale. Sic enim Paulus appellat doctrinam euangelicam.

Collatione.) κοινωσίαν. i. comunione, siue comunione. Sic enim uocat eleemosynam
 missam. Cum consummauero.) ἐπιτελέσω. i. ubi profecerero. Et assignauiero.) σφραγισάμε-
 νος. i. obsignauiero, uel obsignatum reddidero. Sic enim reddi solet pecunia. Sentit enim Pau-
 lus se diligenter ac certa fide uelle reddere hoc munus, quod ois pecuniae tractatio suspei-
 cta soleat esse, praesertim iudaeis auarissimis. In plenitudine bene & c.) ἐν πληρώματι ἐν-
 λογίας τῆς εὐαγγελίας τοῦ χριστοῦ. i. in plenitudine benedictionis euangelij. Benedictione Paulus
 aliquoties uocat eleemosynam. Atque hic uideat uere eundem significare, ut Rhomani quoque
 conferant. Obsecro ergo uos.) παρακαλῶ. i. hortor autem uos. Tametsi hoc sane loco non
 admodum male quadrabat obsecro, propter ea quae sequuntur per dominum nostrum Iesum Christum.

Per charitatem spiritus sancti.) Ἅγιοι σὺπερ. δια τῆς ἀγάπης τοῦ πνεύματος. i. per dilectionem spiritus.

Vt adiuuetis me.) συναγωνίζεσθε, quod est opitulari, sed certati & laborati. Quamquam Am-
 brosius legit, Vt sollicitudinem impartiamini. Interpres rectus expressit quam Ambrosius mea quae
 de sententia. Et in orationibus dixit, pro pro orationes, quam sermonis formam oportet iam nobis esse
 familiarē. Obsequij mei oblatio.) ἢ ἡ διακονία μου. i. ministerium meum. Ambrosius uelut ex-
 ponens legit, Vt munerum meorum oblatio. Quamquam mihi uideat aliud quiddam legisse, forte προσ-
 φεράς, quo uerbo superius usus est. Quamquam & paulo superius usus est uerbo apto sacrificij
 eius, λατρυγήσαι, quod interpres uertit, ministrare.

Accepta fiat in Hierusalem.) Graeci non nihil diuerse legunt. Nonnulli sic habent, καὶ ἵνα
 ἡ διακονία μου ἢ εἰς ἱερουσαλήμ. εὐπρόσδεκτος γένηται ὑμῖν. i. in ministerium meum, quod est in uel erga Hie-
 rusalem accepta sit sanctis. Quidam codex sic habebat, ἢ διακονία μου ἢ ἱερουσαλήμ. i. ministerium
 meum

meum quæ est Hierusalem. Vulgarius prorsum omittit Hierusalē. Porro modeste uocāt ministerium, cum sit alienæ liberalitatis minister dumtaxat.

In abundantia benedictionis.) *ἐν πληρώματι εὐλογίας*. i. Benedictionem aliquoties p̄ elemosyna posuit. Vnde & hic uidetur uerecunde significare Rhomanis, ut idem faciant, quod fecerat Græcia, de iuuandis sanctis in Hierusalem.

EX CAPITE XVI.

Quæ est in ministerio) *οὐσαμ διάκονομ*. i. Quæ est ministra, per hanc Phœben, pu- tant redditā epistolā Rhomanis. Quæ est cenchris.) Cenchreis est græce *κερχεαίς*, aut *κερχεαῖς* quod nos uertimus cenchrensis. Caterum cum plura sint huius nominis loca. Nempe in Troade oppidum, atq; aliud item in Ita- lia, tamen magis consentaneum est, Paulum sentire de Cenchreis statio- ne nauali Corinthiorum, quādoquidem constat hanc epistolā e Corintho missam. Hæc etiam Origenes indicauit, siue quis alius is fuit.

Dignæ sanctis.) *ἀξίως ἢ ἁγίωμ*, uerti poterat ut decet sanctos, ut dignum est sanctis.

Quæ multum laborauit in uobis.) *εἰς ὑμᾶς*. i. erga uos.

Suas ceruices.) *ἢ ἑαυτῶν τράχηλομ*. i. suam ipsorum ceruicem.

Et domesticam ecclesiam.) *ἐπιτὴν κατοίκωμ αὐτῶν ἐκκλησίωμ*. Familiam Christianam, & si qui accesserant, ecclesiam uocat. Vnde nos maluimus congregationem appellare.

Salutate Ephnetum.) Epānetus dicitur, non Ephnetus, *ἐπαίνει* ☉, quod latine so- nat laudatus, siue laudabilis.

Qui est primitiuus.) *ἀπαρχή*. i. primitiæ, siue quod hunc primum Achiuorum conuer- terit ad Christum, siue quod hic esset præcipuus.

Ecclesiæ Asiæ.) *τῆς ἀχαιῆς*. i. Achaïæ, est græce, nec additur ecclesiæ. Addit autem, in Christo, uidelicet interpretans cur uocari primitiæ:

Andronicum & Iuliam.) *ιονίωμ*. i. Iuniam, Nam Iuliam posterius suo loco refert.

Qui sunt nobiles.) *ἐπίσημοι*. i. insignes.

Ampliatum.) *ἀμπλιωμ*. i. Ampliam. Nec est dilectissimum, sed dilectum, *ἀγαπητόμ*.

Ex Aristoboli domo.) *τοὺς ἐκ ἢ ἄριστοβούλου*. i. eos qui pertinent ad Aristobulum, ut penultima sonctur accentu acuto. Est enim Græcis diphthongus.

Hermen, Patrobam, Hermā.) Diuersa nomina sunt. Prius est *ἑρμᾶμ* Herman, alterum *ἑρμῆμ*, quod latine sonat Mercurium, atq; ita nos uertimus, ne quis in illis forte *ξενίζηται*.

Olimpiadem.) Græce *ὀλυμπᾶμ* Olympam. Apparet enim uiros esse non mulieres e- duobus articulis græcis *αὐτοῦ* & *σὺρ αὐτῶ*. At ex Olimpiade non potes uirum facere.

Asineretum Plegontam.) Legendum est, Asincritum & Phlegontem *ἀσύνκριτομ καὶ φλέγοντα*.

Per dulces sermones & benedictiones.) *διὰ τῆς χρησολογίας καὶ εὐλογίας*. i. per blandi- loquium ac benedictionem. Inculcauit enim idem odio uisij, nempe assentationis.

Uestra enim obedientia.) Appositus erat hoc loco. Nam uestra obedientia. Occur- rit enim tacitæ quæstioni, cur dixerit corda simpliciū. Nā uestra, qui prudētes estis & c.

Timotheus adiutor meus.) *ὁ συνεργός μου*, quod socium & consortem operis signifi- cat Græcis, quasi collegam dicas aut cooperarium.

Arcarius ciuitatis.) *ὁ οἰκονόμ* ☉. i. dispensator, unde nos quæstorem ararij uertimus. Ego Terentius.) Tertius legendum est, non Terentius, *τέρτι* ☉, quanq̄ in nonnullis habetur Terentius. Ambrosius legit Tertius. Addit enim, nomine, non numero. Atq; ita legit Vulgarius græcus interpres.

Ei autem qui potens.) Hæc est pars quæ in plarisc̄ Græcorum codicibus non addi- tur, in nonnullis alio additur loco, sicut indicauius, in quibusdam adijcitur in fine. Id qd̄ & nos fecimus, præsertim assentientibus latinis exemplaribus.

Missā suī

IN PRIO

Milite (Cato). Hæc g
miserit. Hæc est per Pho
ho. Apud hanc fabit admira
com Paulus. Romam ad huc
idem. Deinde liber nouat
ut hanc. Hæc his oēs anti
non habet. Minus quod A
sunt hanc plarisc̄ Gordianan
ita. Porro, inquit, scripsit.
chi atq; ita Rhomam
quolibet ma
ne q

FINIS ANNOTATIO

IN EPISTOLAM P
ANNOTATIO

VOCATVS.) Et
cipia ut superius
[piorum] Latit
uicij. Hæc &
fime, iuxta de no
notu. Deinde repetit addat, in
eodem modum oritur. Chry
ita. Si modo non fallit iudic. Si
catorum apud Balileam. Verum t
pliciter interpretator siue te hui
tus. Tertius autem Terentius mihi
tor. Quæ ha lege referat, ut libe
siue ipsorum siue meo, per de i
um docere, in quo sine qui in
communis facit omnia.
[omnibus] q̄ parit, id est in o

Missâ fuit e Corintho.) Hoc e græcis uoluminibus adiecimus, nisi quod $\epsilon\gamma\gamma\alpha\phi\eta$ uertimus in missâ est. Missâ est per Phœben. Cæterum scripta manu Terentij, dictante Paulo. Atq; illud interim subit admirari, cuiusmodi legatis tunc usi fuerint illi uere pōtīfices, cum Paulus ad Rhomam adhuc florentem de tam arduis rebus scripserit per mulierculam. Deinde ridere libet, nouam Nicolai Lyrani diligētiam, qui cum Origenes & diuus Hieronymus, cūq; his oēs antiq; cōfirmēt, hanc epistolā e Corintho fuisse missam ipse tamen ambigit, nimirum quod Aymo grauis scilicet autor scripsit ex Athenis missam. Verum hunc plusq; Gordianum nodum, uide quanta dexteritate mirus explicat artifice. Partem, inquit, scripsit Athenis, deinde quod supererat, addidit Corinthi, atq; ita Rhomam misit. O hominem suauem. Mallet opinor quamlibet magnum itineris facere dispendium

ne quid patiatur maiestas Aymonis, perinde quæ, si ille uno aut altero in loco nō delirauerit.

FINIS ANNOTATIONVM IN EPISTOLAM AD RHOMANOS.

IN EPISTOLAM PAULI AD CORINTHIOS PRIOREM
ANNOTATIONES ERASMI ROTERODAMI.

VOCATVS.) Et uocatis sanctis, $\kappa\lambda\eta\tau\acute{o}\varsigma$ & $\kappa\lambda\eta\tau\omicron\iota\varsigma$ nomina sunt, non participia, ut superius admonuimus.

Ipsorum) Latinius erat suò. Est autē Græcis duplex coniunctio, $\alpha\upsilon\tau\acute{\omega}\nu$ τε $\kappa\alpha\iota$ $\eta\mu\acute{\omega}\nu$. i. suorum & nostro. Porro sensus nō nihil est anceps. Vulgarius existimat, suorum & nostro referri posse ad dominum, qui præcessit, domino nostro. Deinde repetens addat, non solum nostro, sed & illorum, quicūq; inuocant. Ad eundem modum ordinat Chrysostomus in cōmentarijs, quos in hanc scripsit epistolam, si modo non fallit titulus. Eius codicis copia nobis facta est ex bibliotheca Prædicatorum apud Basileam. Verum hæc interpretatio mihi uidetur affectata. Quidā simpliciter interpretantur siue in suis locis, in quibus agunt, siue in his, in quibus nos agimus. Tertius autem sensus mihi uidetur argutior, & ad Paulinos affectus accommodatior. Quæ hac lege referā, ut liberū sit lectori, nihilo secius, qd̄ malit sequi. In quouis loco, siue ipsorum, siue meo, aut & ipsorum & meo, ut intelligas Paulum omnem locum suum ducere, in quo sint qui inuocent nomen domini, quod inter Christianos charitas communia facat omnia.

In omnibus) $\epsilon\mu$ $\pi\alpha\upsilon\tau\iota$, id est in omni, hoc est in quauis re.

Et domino